

І. ДНІПРОВСЬКИЙ

ШАХТА МАРІЯ

ДРАМА НА 4 ДІЇ

ДІЄВІ ОСОБИ

1. Соки́л, секретар райкому.
2. Сави́цький, пред. шахткому.
3. Павла́ Павлі́вна.
4. Овечка́, інвалід, колишній кочегар.
5. Мартен, робкор.
6. Катя́, служниця райкому.
7. Рузя́, жінка Сави́цького.
8. Остап, сторож рудоуправи.
9. Піхота́, запальщик.
10. Гого́ль, забойщик.
11. Дев'ятка́, кочегар.
12. Обушок, кочегар.
13. Ду́ня, кочегар.
14. Андрю́ша, кочегар.
15. Ді́д, кочегар.
16. Землячо́к, кочегар.
17. Мі́рза, шахтар-татарин.
18. Ві́ра, катала кочегарки.
19. Курбськи́й, техдиректор гірничого району.
20. Лариса́ Льво́вна, його дружина.
21. Ри́та, його сестра.
22. Собо́ль, інженер, завшахти „Марія“.
23. Вачна́дзе, інженер.
24. Мало́губ, технік.
25. Чу́мак, технік шахти „Марія“.
26. Мага́н, технік.
27. Ма́кс, технік.
28. Вале́рія, його дружина.
29. Во́вк, технік, техсекретар рудкому.
30. Корне́т.
31. Ян.
32. По́ля, служниця Курбських.
Кочегари, забойщики, санчатники, коногони, кріпильники,
робітниця.

Дія в Донбасі. Час—наш

ПРОЛОГ

Глибокий ранок. Двір шахти „Марія“. Силует терикона. Кліть з двома східцями.

Музика. Співи. Прохід шахтарів.

Шахтар 1-й (жест на Вовка вниз). Вовк...

„ 2-й. Вовк...

„ 3-й. Вовк...

Прохід шахтарів

Вовк. Роздай усі до одної. В робочий поїзд.
В кожний вагон.

Ян. В кожную хату, пане.

Прохід шахтарів

Вовк. Піднімай всіх. Нехай встають.

Ян. Хлопці всі за мною, пане...

Вовк. Іди.

Ян. Добре, пане...

*Прохід робітниць, з ними
Катя, Віра, Рузя*

Дев'ятка (спиняє Соболя). Ну?

Соболь. Далі, далі...

Дев'ятка. Стійте. Кажіть зараз.

Соболь. Дев'ятка. Щоб ніхто не чув. Вам одному,
як членові партії...

Проходить Ян

Дев'ятка. Чш...

Соболь. Тут працює якась велетенська машина.

Дев'ятка. Яка? Чия? Кажіть всю правду.

Соболь. Не знаю, Дев'ятка. Чую ворога, а де
він — не знаю.

*Соболь і Дев'ятка прохо-
дять. Входить група інженерів*

Макс. Панове. Я пропоную: змінити курс... по-
чати чесну працю.

Курбський. Ах, милий ви ес-дек. Люблю. Так вам треба жити? Ви зараз живете? Ви тлієте...

Вачнадзе. Що ти маєш од них, Масі? Нагрузки, звіти, конференції, комісії, нудні засідання до самого гробу... Так ми жили колись, до гунів? 7.000 утримання на рік, монета — золото, шикарна квартира, опалення, освітлення... Власний виїзд... тройка в яблуках. Запріг екіпаж чортами, обняв красуню... Ех, малина! Пропало к чорту все.

Макс. Тепер ми можемо жити на утримання. Крім того, ще держать корову і служницю.

Курбський. Бідний інженер. Він мріє про корову. Що вони вам дали? Нічого! А з вас? Виточить їм всю кров, вони вип'ють, і ще кричатимуть: „Дайош! дайош!“

Малогуб. Повірили в цю череду? Вона зжере усі запаси, потрощить і загине.

Курбський. Єсенінщина, Масі... (загальний сміх).

Інженери проходять. Вбіває Катя

Катя. Дев'ятка... Дев'ятка... (помилково обнімає Вовка).

Вовк. Ха-ха-ха... (мовчазна боротьба).

Вовк хапає Катю в обійми і виносить на руках. Далекий спів

Дія перша. Сцена перша

АПОЛОГЕТ МАРІЇ

Кабінет директора районної рудоуправи. На стінах портрети, мапи, діаграми і телефон. Другий телефон на столі. Великі соляні вікна

Входить Маган. Кидається до столу, нишпорить в шухляді. Входить Остап

Остап. Що ви там робите? Нема нікого...

Маган. Я тут, Остапе, забув учора... загубив з сорочки шпоньку...

Остап. Я все замів ще вдосвіта.

Маган (удаючи шукання на підлозі). А, може, ще лежить денебудь тут?

Остап (вигортаючи руками Магана). Я ж вам кажу по-українському: нема нічого.

Маган (сідає в крісло). Я тут зажду на головного інженера.

Остап. Будь ласка, не сідайте. В коридорі.

Маган. Ти що ж це? Телефон твій вкраду? Га? Уже й мені не віриш?

Остап. Я вірю всім, та мені ніхто не вірить...

Маган. Великий ти чудак, Остапе...

Остап. Якби не був чудак, давно б уже лежав без голови в кущах.

Маган (витягаючи портмоне, ляскає по плечу Остапа). Молодчина, старий. Візьми на табачок.

Остап. Ви інженер, а я Остап, но з вами свині я не пас, і прошу мене не ляпать по плечах (замітаючи простягнуту руку Магана). В коридор!

Входить Соболь, він в білому, цивільному

Соболь. Драстуйте, Маган (за руку). Драстуй, Остапе. Нема директора?

Остап (мотає головою). Якби був, сидів би тут.

Маган (жест на Остапа). Він мене вже чуть не вигнав із контори.

Соболь. Хвалю. (по плечу Остапа). Це ж мій друг дитинства. Ровесник мій. Разом починали службу в цій конторі... разом і помрем. Сорок літ на капіталізм, а ще сорок на соціалізм. Га, друже? Крепкий? Видержиш?

Остап. Помрем, аж загуде. Собака по нас не гавкне.

Соболь. Нічого, друже. Ми не вмерем. Бога нема і смерти нам нема. Хе-хе.

Маган. Ваш Остап ще крепко держить бога. Ви його поагітуйте.

Соболь. О, ні. Мій Остап передовик... Чи, може, віриш, друже?

Остап. Як коли. Удень, то наче б бога нет, а уночі... як закусують блохи, і думаєш — нема, чи є? А що як є?

Соболь. Так от що, друже. Повір мені: нема. Нема і не було. І не буде.

Остап. Це ще бабушка надвое ворожила.

Маган (до Остапа). Послухай, голубе. Це тобі ко-рисно. (Сівши за стіл, спиною до Остапа, запалив папіросу, одмикає шухляду, перегортає папери).

Соболь. Є, Остапе, один бог — Марія... Не наша шахта, ні. Знаєш ту Марію, богоматір? Що дух на неї голубом зійшов?

Остап. Знать — не знаю, а чути — чув.

Соболь. Так от: вона була родила Ісуса, щоб він... гарматами, огнем очистив цю падлючню землю... зробив розгром, не залишив і каменя на камені... а він зробив ціпочок, батіжок, почав дурня клеїть і дав себе розп'ять...

Остап. Чув таку байку, чув...

Соболь. А на землі у нас, Остапе, зібралось стільки твані... стільки бруду... зав'язався вузол... земля задихнулася в петлі і почала вмирати... Тоді Марія заплакала, пішла в пустиню і зачала од лева...

Остап. Од лева чи не лева, а що од тигра — да.

Соболь. І почала родить левів. Вб'ють одного, а з його крові ще ростуть, ростуть... І от коли, Остапе, на всій землі будуть самі леви і тигри... хай будуть леви і тигри!.. тоді і буде нове царство на землі... а над усім — Марія...

Остап. Вплутали таки Марію і сюди.

Маган (замкнувши шухляду, іде до вікна). Заждіть, гієни. Я вас заставлю поважати мене. (Завваживши, що з двору надходять інженери, рвучко виходить). Ах, я дурень. У мене там комісія, а я тут слухаю нове євангеліє.

Маган виходить

Остап (жест в спину Маганові). Хм. Полетів... Шукає шпоньку.

Соболь (замріяно - надхненно). Друже мій Остапе. Якщо тобі захочеться молитись... як без молитви ти не можеш, — молись тоді одній Марії... А молитись треба так: Маріє, революціє наша, іже еси на землі. Хліб наш насущний дай нам...

Остап... на таке то число...

Соболь... дай нам на сьогодні. Да святиться ім'я твоє, Маріє...

Входять Курбський з портфелем і Вачнадзе зі стеком

Вачнадзе. Остап. Цкалем цкурія.

Остап. Говорить по-людському.

Вачнадзе. Цкалем цкурія... Води!

Остап. О, понятно. Хоч цілу бочку.

Остап виходить

Курбський (стискаючи руку Соболеві). Що скажете, наш дорогий апостоле?

Соболь. Я до вас в секретній справі.

Курбський. Кажіть. У мене таємниць нема.

Вачнадзе (ходячи, наспівує: „Алла-верди, господь з тобою“...).

Соболь (спочатку запинаючись). На шахті „Марія“...

Курбський (брови вгору). Ну?..

Соболь... сьогодні знов обвал. Страшно грізне становище. Люди доведені до одчаю...

Курбський. Так.

Соболь. Врубові машини всі стоять... запасних частин нема. Норма машинна — праця ручна... Електричний цех на вісім годин стоїть чотири...

Курбський. Так.

Соболь... Продукція упала... Кожний день нещастя, перестой... хвороби, жертви... Половина шахти в поліклініці...

Курбський. Так, так.

Соболь. Чиясь уперта... злочинна рука веде нас на катастрофу...

Курбський. Змова? Ви гадаєте, тут змова?

Соболь (палко). Безумовно, змова!

Курбський. Єрунда... дорогий апостоле. Знаєте, що значить змова? Велика ненависть!

Соболь (палко). Так.

Курбський. А що ви бачите? Нещасні техніки та інженери напівголодні б'ються за шматочок вугілля. Це подвижники. Це справжні комунари... Так, чи ні?

Соболь. Так.

Курбський. Хто ж може тут робити змову? Шахтарі?

Соболь. Ні.

Курбський. Не техніки й не шахтарі. Отже, друже, змовець... (іронія) наркомфін.

Вачнадзе. Монета.

Курбський. Так. І поки ще монети в нім нема... поки він порожній, доти ми нічого тут не вдієм. А от прийде „соціалістичне нагромадження“, дадуть нам мільйони,—тоді ми в кожний забій дамо по п'ять машин... машинізуємо всі шахти... зробимо конвеєр вашої системи, вугілля само тектиме од самого забою на гора, а ми з вами сядем десь під дубом на Дінці і будем пити і молитись за Марію...

Вачнадзе (спів).

Соболь (зворушено тисне руку Курбському). Ви мене заспокоїли. Я мучився два дні. Не їв, не спав. Тепер я з чистим сумлінням поїду в шахту...

Курбський (зирнувши на кишенькового годинника). Ідьте, ідьте. Поки я тут, працюйте мирно, мирно спіть...

Соболь виходить

Вачнадзе. Клясичний ідіот.

Курбський. Йому плюють в лице, його б'ють і нищать, топчуть чоботом, а він їм будує конвеєр... (телефон). Рудоуправа. Товариш Сокіл? — Курбський.

Драстуйте... Нічого я зробить не можу. Вийшла вся готівка. Одержим за вугілля, буде всім. Абсолютно ні копійки. Не знаю... Як вам відомо, я монетного двора не маю... Ще тиждень-два, не менше. Ревізію? Будь ласка. (Кидає телефон). Наволоч. Він буде ревізувати мене. Дяволи. Получка! Получка! Получка!—весь зміст життя. Весь символ віри.

*Входить Остап з стаканом
води на підносі*

Вачнадзе. Нехай заводять оперу.

Курбський. Поки я тут, поки Донбас у мене—він даватиме совдепам не вугілля, а динаміт.

Остап (підходить до Вачнадзе). Цкалем цкурія.

Курбський. Хто тебе просив? Вилий собі на голову.

Остап. Я шахт'юр, а не холуй. І не кричіть, будь ласка, як на батька... Прошу мене одкомандирувати в забій.

Курбський. Я завтра передам тебе в соцстрах.

Остап. Шахт'юри не бояться страху. (до Вачнадзе). Пийте.

Вачнадзе. Пашол вон.

*Остап кидає піднос на землю
і виходить*

Курбський. Це шпик чи ідіот?

Вачнадзе. Нахаба.

Сцена друга

ТУРИ В БУДНЯХ

Райком і рудком. Мимо будинку раз-у-раз проходять поїзди. Давінки, звуки від буферів, далекі вигуки „кукушки“. Вигуки праці вантажників

Катя. Я ж вас так любила... (крізь сльози й сміх)
Та ви не гнівайтесь... Я ж уже не плачу.

Вовк (махає папірцем). Пиши.

Катя. Що ж тут писати?

Вовк. Тут все написано. Ім'я і прізвище.

Катя (бере папірця). „Роз - роз - ппис - писка“.

Вовк (вириває папірця, скандує). „Я, нижчепідписана, громадянка села такого то, такого то району, Катерина Марківна Мажута, даю цю підписку С. С. Вовкові в тому, що з свого власного бажання мною було запропоновано тов. Вовкові про задоволення моїх половых потреб, і в разі моєї вагітності, коли це може трапитись, я ніяких вимог як особисто, так і через суд пред'являти не буду, в чім і підписуюсь“.

Пиши.

Катя (в сльози)

Вовк (грубо). А, роса жіноча.

Катя (сльози й сміх). Я ж вам нічого. Я тільки...

Вовк. На ручку. Держи. Цим пальцем. Так. Катерина. Кат... Годі. Можна скорочено. М - а - ю - та. Та. Та. Т - а. Не закреслюй. Зверху — ю. Ю. Паличка, так. Ноль. 0,0. (Поважно ховає папера в кишеню).

Катя. А - а - а як же з посадою? Мене скорочено?

Вовк. Не я, а штат. (Нервово ходить по кабінету). Причили їх до аліментів, дияволи.

Входить Поля з букетом квітів

Поля. Прислали панна Рита. Тут є записочка: „Нареченому од нареченої“.

Вовк (оглянувшись на Катю). Дякую. (дає Полі „на чай“).

Поля (на вухо Вовкові). Вони ще казали: тут політика: їх два, а я одна. А я люблю обидвох. Значить, вас і Магана.

Вовк (додає ще „чайових“). На тобі, голубко.

Поля. Вони казали: а я все таки більше люблю... вас.

Вовк (дає дівчині червінця). На тобі на спідницю.

Поля. А як я була вже на воротах, вони кажуть: Я Магана ненавиджу, а люблю... вас.

Вовк. Дуже дякую. Я тебе не забуду.

Поля. А що їм сказати од вас?

Вовк. Вечором я буду сам.

Поля. „Вечором я буду сам“. Бувайте.

Вовк. Прощай.

*Поля виходить. Входить
Овечка — він в шинелі і будьо-
новці*

Овечка (дощечкою Вовкові руку). Здорові, товаришки.

Вовк (різко). Тобі чого?

Овечка. Мені? Я до Соколка. Приніс з дороги красні мислі.

Вовк. Прийшов — то жди.

Овечка. Пробачай, товаришок. (зауважив Катю). А-а, драстуй, Катюшок! Чого ти плачеш, га? (близько до Каті). Хто тебе обідив? (обережно всадовлює Катю на лаву).

Входить Рузя

Рузя (оглянувши райком). Товариша Савіцького нема?

Вовк (різко). Нема.

Рузя (заглядаючи за шахву). І не було?

Вовк. І не було.

Рузя (зорить по райкому). І не приходив?

Вовк. І не приходив.

Рузя (зиркає за другу шахву). Зовсім не було?

Вовк. Зовсім.

Рузя (нерішуче топчеться на місці). І не буде?

Вовк. Не знаю. Може, буде, може, ні.

Рузя. А ви не знаєте, де він тепер?

Вовк. У чорта в зубах.

Рузя виходить

Овечка (на переднім плані, розважливий голос). А я, дорогий Катюшок, допіро з поїзду. Із штабу мирової революції. Мислей, Катюшок, мислей... повний вагон. Два дні шукав по адресу. Людей там, в штабі, Катюшок, людей (свистить). В голові аж дим пішов. — Кого тобі? — товаришок такий, на щоти б'є, симпатичний такий, ножки делікатні, вусики чортиком. —

Щу, говорю, штаб мирової революції. Овечка, говорю, червоний інвалід красного фронту, ногу в бою з врагом потеряв. І от, дорогий товаришок, сім літ обіщають дати протезу і не можу ніяк знайти того друга, що роздає тії ноги. Скоро, говорю, октяберська революція. Дайте же, говорю, червоному інваліду красного фронту стрітись робоче світлоє воскресеніє хоч з скусною ногою. Так він, Катюшок, чуть-чуть не заплакав. — Вижу, говорить, що ти вірний син робочої маси і не зміниш, говорить, революції. — Як поклав він мені на плече свою руку, як глянув на мене по-братськи — Підожди, говорить. — Підожду, говорю. Слава богу, говорю, що ногу втеряв, а не руку, і можу ще год і не два держать крепкую нашу винтовку. — Так він, Катюшок, упав у таке сочувствіє, що хотів витягнути партмоне і навірне хотів мені дати на чай, як герою революції. — Но!.. но! товаришок, говорю йому сурйозно так. — Тоді він замісто партмоне витяг носовий платок і начебто почав (показує на ніс) — отак...

Входять Гоголь і Піхота

Піхота. Товариш Сокіл є?

Вовк (жест на порожній стілець). От сидить.

Гоголь. Ми прийшли з протестом од шахти „Марія“.

Вовк. Повісьте мені його на шию.

Піхота. Не будь тигром. Говори з шахтьорами по-людському.

Вовк. Всі ждуть. Заждіть і ви. (делегати сідають на стільцях в глибині рудкому).

Овечка. Сім днів, Катюшок, я ходив. Де яка установа — од вокзалу аж на самий степ. І, накінець, на вулиці Карла Маркса, недалеко од тюрми, найшов самий протезічеський завод. А там тих ніг, а там тих рук, на яку завгодно фігуру. Посмотріли, змірили мене: — Нема твого номера. І жжай, говорять,

додому. Пришлем, говорять, у посылки. — Спасибі, говорю. — Не стоїть, говорять... дорогий герой...

Катя. Овечка, дорогий... У мене буде дитина... Я — безробітна... Де я її подіну? Я втоплю її...

Овечка. Нехай Врангель топиться... Мировая революція всіх прийме, Катюшок, всім дасть зациту.

*Входить юрба робітників
і робітниць і вишиковується
в чергу коло дверей*

В коридорі перед дверима райкому

Мартен (з сумкою для паперів через плече). Товариш Сокіл. Це надзвичайно гарна штука. Знаєш, яку це дасть нам економію?

Сокіл. Що ти це мені показуєш?

Мартен. Товариш Сокіл. Це ж хлипавка гідралічного гнітила. Ми ж їх виписуєм із-за кордону. А це ж наше, своє, рідне. Андрюша, розгорни, показуй.

Сокіл. Нічого, друзі, я не тямлю.

Мартен. Товариш Сокіл. Та тут і тямити не треба. Дай тільки штепсель. Андрюша, демонструй.

Сокіл. Я не інженер. Несіть в контору.

*Сокіл пролазить в двері, де
на нього чекає атака прохачів*

Голоси (в черзі). Товариш Сокіл.

Мартен (на дверях). Це — бюрократизм. Це — під-
рив ініціативи.

Сокіл (суворо). Що ти сказав? (погрожує пальцем).

Мартен. Держи язик за зубами.

Мартен. Я буду кричать на весь Донбас.

Сокіл. На всю Україну.

Мартен. На весь Союз кричатиму...

Мартен і Андрюша виходять

Дуня (перетинає дорогу Соколові). Товариш Сокіл. Скажіть — імію я чи не імію право, як чистий пролетаріят, не іміючи нічого, окрім жени і дітей...

Сокіл. Коротко, Дуня, в двох словах.

Дуня. Я ж не грамофон, товариш Сокіл, — по п'ять слів зараз. По одному досить.

Сокіл. Ну, швидко, Дуня, швидко.

Дуня (з висповідом). Я полагаю, що комуністичеська партія, як захитниця трудящих інтересів і своїх партійних рядов, і ввійде в моє положеніє... (засікся).

Сокіл (м'якше). Що, Дуня, що?

Дуня. О полученні казённой квартири.

Сокіл (розводять руками). І рада б душа в рай, та гріхи, Дуня, не пускають.

Дуня. Ти не дивись, як божа матір, а скажи — притулок буде для шахтьорів?

Сокіл. Будуем, Дуня. Підожди.

Дуня (хвилюючись). Нові дворяни живуть в дворцях, а шахтьори під мостами. Так, по-вашому? (наступає на Сокола). Одвічай перед робочою масою.

Вовк (передає телефон Соколові). З округа.

Сокіл (телефон). Да, да. Я. Райком.

Дуня (до присутніх). Скажи в лице. Не можем — ми поймьом. Скаже революція: лягай у яму, будем жити по ямах. Умри — умрем. Но просто. Не крути ж хвостом...

Піхота. Що ви, братці, з квартирами? От я строю коло цвинтаря. Кончу, всіх заберу. По чотири кімнати для кожного.

Дуня. На чорта мені чотири? Ти одну мені людську дай.

Піхота. Як на чорта? В одній — очки, в другій — калощі, в третій — шахтьорка, в четвертій — сам із жінкою.

Сокіл (кинувши телефон). Що таке, Дев'ятка?

Дев'ятка (одкликає Сокола в куток — жест в спину Вовкові). Це — отаман бандитів.

Сокіл. Діло прошлого, Дев'ятка. Кончено.

Дев'ятка. Як я ще був на Грушівці, ми вивезли його на тачці.

Сокіл. Був білий, тепер — наш. Нехай сидить. Аби робив.

Дев'ятка (удержує Сокола). Кочегари постановили розкрити його маску.

Сокіл. Не рви, не рви хоч ти, Дев'ятка.

Дев'ятка (пригноблено). Я — рвач? Я — рвач? (одступаючи до дверей). Як зірвуть тебе з райкомом разом, тоді згадаєш, хто такий Дев'ятка.

Сокіл. Не зірвуть, ні.

Дев'ятка. Всю нашу жизнь у воздух.

Дев'ятка виходить

Сокіл (суворо). Що ти, Гоголь? Що тобі, Піхота? Гоголь і Піхота (разом). Ми, товариш Сокіл, принесли ультиматум од шахти (передають папера).

Гоголь. Уже два місяці нас мучать.

Піхота. Все з'їли. Вже більше нічого. Шкура та кості.

Сокіл (телефон). Рудоуправа. Товариш Курбський? Я секретар. Будь ласка, коли ж получка? Через два тижні? Уже напевне? Раніш не можна? „В крайнім разі — десять день“. Гаразд. (до Гоголя і Піхоти). Получка буде.

Гоголь. Казав пан: кожух дам.

Піхота. Або получка, або ми кидаєм роботу.

Сокіл. Що ти сказав?

Піхота. На бочку.

Сокіл. Я вам кажу: получка буде.

Гоголь. До вечора — останній шахт'орський строк.

Сокіл. Ніяких строків. Це вам, хлопці, не сімнадцятий рік. Передайте вашій шахті, що я сказав. Кінець. (передає ультиматума Піхоті).

Піхота (кладає папера на стіл). Хай буде тут. Прийшло робоче слово, лягло на стіл, плюнули на нього — держись. Вистріл через п'ять минут.

Сокіл (наступає на Піхоту). Гляди, Піхота. Махновські командири у мене всі на списку.

Піхота (одступаючи спиною, падає в кріселко).

Дуня. „Вистріл“.

Овечка (держить за руку Катю). Дорогий товаришок. Щоб не було красної обіди, заступись, як командир, за женське право.

Сокіл. Скорочено? Дай мені заяву. Я розберуся сам.

Овечка. Спасибі, дружок. Іще. Діло друге: Долой — „Марію“ — і назвуть: „Шахта імени героїв Перекопу“.

Сокіл. Добре. Це ми обговоримо.

Овечка (палко). Що таке шахта „Марія“? Єрунда. А от героїв пам'ять. Барикади. Атаки. Контр-атаки.

Сокіл. Гаразд. Поставим на бюро райкому.

Овечка. Діло третє: не говорить — Жовтнева революція — а називати, писати в газетах і книжках — Червонояр...

Входить Савіцький. Він п'яний, за ним Павла Павлівна, потім заплакана Рузя

Савіцький. Товариші. Назад. Одступай, хто куди може. Паризька Комуна кончена. Іде Версаль. (Його підхоплюють і всадовляють на стільці).

Сокіл (ідучи на Савіцького). Це ти, Савіцький? Шахтком!..

Савіцький. Революції в Польщі нема — наплювати на все.

Дуня. У чоловіка нещастя, понімаєш. Родина в руках буржуїв.

Сокіл. Ганьба. (телефон). Да, да. Секретар...

Дуня. Знаєш що, мамаша? Вийди ти скоріше заміж і будь, як жінщина. Заведи собі спокійне сімейство, дітей...

Павла. Годі з мене й ваших поросят. Я собі лягла не клята, встала не м'ята... Хорошо.

Дуня. Боже мій. Яка програма. Значить, чай пила, булки їла, та не знала, з ким сиділа?..

Павла. Во, во, Дуня. Совітую й тобі.

Гоголь. Ці штуки на суд партії. Це вам, хлопці, не врем'я воєнного комунізму. Ці ваші органи літали в воздуху, як птиці. Де гніздо найшов, там і сів. Тепер неп, десять літ революції, і ці польоти треба припинить. Апетити скоротить, встановить норму.

Дуня. Норму, мамаша, норму.

Сокіл (кинувши телефон). Ти лінію партії знаєш?

Павла. Я думаю, не гірш за тебе.

Сокіл. Ти лінію партії проти полової розпусти знаєш?

Павла. Не твоє діло, Сокіл. З ким хочу — з тим буду жить. Захочу — буду гулять з цілою шахтою.

Сокіл. О, ні. Це ти забудь.

Павла. А ти маєш право втручатися в мої інтимні справи? Маєш право давать указ?

Сокіл. Я не указ, так партія указ.

Павла. Покажи мені партпараграф.

Сокіл. Я покажу параграф так, що ляжеш спать партійна, а встанеш безпартійна... Останнє слово колективу: ліквідуруйте ці сльози, щоб партія ридання не чула.

Павла. Май на увазі, за цей скандал ти будеш у КК.

Сокіл. Готово. Кончено. Дуня. Одведи його додому.

Павла. Бонапарт!..

Дуня і Рузя беруть під руки Савіцького

Савіцький. Геть, пепеес. Не йду. (жест на Дуню). Ти, Пілсудський гад. Я тебе знаю. Не йду! Стріляйте тут. (рве на грудях гімнастюрку). Стріляй, проклята шляхта. Нас тисячі Савіцьких... Крев наша кліче на цалу Польську...

Входять Вачнадзе, Макс і Малоуб

Вачнадзе (кавказький акцент). Нарада інженерів і техніків району постановила — закрити „Марію“. Незрозуміло чому — ви ставите опір.

Сокіл. Товаришу Вачнадзе. Я сказав — цю справу треба в округ.

Малогуб. Ніякого округу, товаришу. В присутності інженерів і техніків я заявляю вам, що на шахті „Марія“ сьогодні треба припинить роботу.

Сокіл. Я не розумію. Шахта, як шахта...

Вачнадзе. Це стара шахта. Вугілля вичерпано.

Малогуб. Південне крило погрожує новим обвалом.

Сокіл. Закрийте його.

Малогуб. Всю. Майте на увазі — за катастрофу ми не відповідаєм.

Вачнадзе. Це не шахта, а стара галоша.

Гоголь (кулаком по столі). Брешете.

Сокіл. Стій, Гоголь. Ви, товаришу Макс? Техсекція?

Макс. Я думаю, що шахту „Марію“...

Малогуб. Закрийте!

Макс. Закрийте...

Входить Соболев, в руках довгий сувертень паперу. Серед шахтарів задоволений шепіт. Вачнадзе і Малогуб захвилювались

Сокіл. Товаришу Соболев. Ваша думка?

Піхота. Ви тоже топите „Марію“?

Соболев. Хто топить?

Гоголь і Піхота. Он хто!

Малогуб. Товаришу секретар. Ми прийшли в райком, а не на мітинг.

Сокіл (спиняє обурення присутніх). Ваша думка про „Марію“?

Соболев. Затопить „Марію“ — божевілля...

Випуки ухвали. Присутні оточують Соболя

Піхота (наступає на Малогуба). Весь Донбас лежить затоплений. Ще хочете?

Сокіл. Стій, Піхота, не гарячись. Я говорю. Товаришу Малолюб. Товаришу Вачнадзе. Ми скличем збори шахти. Ви зробите доклад.

Малолюб. Доклад ми зробимо на вищих зборах. Вачнадзе. Де не буде неуків і демагогів.

Соболь. Тільки неукі і можуть топити капітальну шахту.

Голоси. Шахта — золото.

— Кормилиця, що кормить всю Росію...

— Іч, які водолази.

Вачнадзе. Припинити мітинг.

Піхота. Перейдете через могили всіх шахт'юрів, тоді закриєте.

Гоголь. Очі нам закрийте, потім шахту.

Вачнадзе. Обвал упаде не на головного інженера, а на компартію.

Малолюб. На ваш райком.

Сокіл (врочисто). На нас хай падає.

Всі. На нас хай падає...

Сцена третя

BOA CONSTRICTOR

Кабінет директора

Курбський. Вачнадзе. Читали ви сьогоднішній анекдот?

Вачнадзе. Тепер і анекдоти скучні. Ех, анекдотики були... пальчики оближеш.

Курбський. Що ж ви тоді читаете, Вачнадзе?

Вачнадзе. Все скучно. Анекдот скучний, романи скучні, жінщини скучні...

Курбський. Маніфест ЦК'а? Шести і семигодинний робочий день?

Вачнадзе. Не може бути? (жест на газету). Це тут?

Курбський. Сім для заводів, шість для шахт.

Вачнадзе. Оце так анекдот. Ха-ха.

Курбський. Баронський жест на бідних похоронах „Шість годин“. От початок кінця. Двадцять

чотири години. Сто літ підряд. День і ніч працювати, щоб не то соціалізм, а щоб було не сором перед світом. Бить нагаями. Навчить рабів робити. (топче газету). Агонія Совнаркому.

Входить Валерія і Макс

Валерія. Панове. Ми прийшли рішуче одмовитись.

Вачнадзе (свист).

Макс. Я більш не можу.

Курбський. Що таке? В чім річ, панове?

Макс. Можете мене убити — я не маю. (падає в крісло).

Валерія. Рішуче. Макс, рішуче. Ми просим вас, — робіть що хочете, а ми кидаєм вас.

Курбський. А вас не робимо.

Макс. Я пішов у шахту... проліз в забій... як злодій... як ватака... Машина враз стала і я почав її „справляти“... щоб вона заговклала назавжди... А навкоти... оті голі на пояс тіла... оті зуби, що так дивлять... дивлять і страшно при світлі лампочок... скрип банок... глухі удари обушків... а вони всі дивляться на мене, як на бога... а я кручу, ламаю... Я навіс крутив собі руку, ногу, своє коліно в самій каші... мені ламалася душа, ламався череп... Вона відхнула і лежала, як мертвяк...

Валерія. Ти сказав: „як наша покійна дитина“...

Макс. Як друг, як брат убитий...

Вачнадзе. Так їм і треба, дяволам.

Курбський. Во ім'я машини, Масі, ми мусимо нищити машини.

Макс. Я більше вже не можу. В наших шахтах повно залізних трупів... Це не шахти, а кладовища машин.

Курбський. Наша справа нам дорожча за пару шахт і двісті душ шахтюрів. Соціалізм — абсурд... Ще рік, ще два, ще п'ять од сили, — і ці обмануті

дурні, ця черва відкриє очі, отямиться од чаду... Ці нещасні блазні, що зараз голосують, тими самими руками колотимуть багнетами обманщиків... Недовго ждять. Слабі впадуть, поклоняться, сильні переможуть. Ми проведем тоді генеральну ревізію Росії (погроза в вікно), але вам... волосся дуба стане...

Вачнадзе. Скажи, Масі, монету тобі треба? Пий, гуляй, і наплюють на все...

*Всі сміються. Входить Мало-
губ, Чумак і Вовк.*

Курбський. Так як німіджі зрубові?

Малогуб (сарказм). Написали серйозні критики...

Чумак В Германії їх кидають на смітник. Такий мотлох ми зробимо і на своїх збройках.

Малогуб. Зробіть одну, пане техніку.

Чумак. І зробіть. Запевним вас.

Малогуб. Казати вам збрание.

Чумак. Повернувся до Малогуба. Став, засікся, нервово ходить по каменю.

Курбський. Не хвилюйтесь, Чумак. Ваша думка, Вовк?

Вовк. Чудові пацани. Для нас — це цілий клад.

Чумак. Наше вугілля, як цемент...

Курбський (спиняє Чумака). Через розбіжність думок... для більшого авторитету підсилити комісію... Вачнадзе!

Вачнадзе. Єсть.

Малогуб. Я протестую. Це недовір'я до технічних сил.

Чумак. А я рішуче проти.

Вовк. Напишіть вашу окрему думку...

Чумак. Гаразд. Я свою окрему.

Вачнадзе (одводить Курбського на бік). Пан Чумак хоче монети, а сам сказати не може. Дайте. Ця зброя б'є без промаху...

Малогуб. Пане Вовк. Пишіть. Року, дня, комісія така то, склад (неголосно диктує).

Курбський (бере під руки Чумака, веде геть од столу, дає йому конверта). Читати дома.

Чумака. Що таке? Не розумію.

Курбський. Ваша премія... Мовчазна подяка врубових машин.

Чумака. Тут гроші? Так? Чиї?

Курбський. Того, хто вміє цінити вашу роботу.

Чумака. Вибачте, я маю за це плату.

Курбський. Даремне. Ви це заслужили. (сує конверта в кишеню Чумакові). Візьміть. Воно нічим не пахне. Але од вас самих залежить зробить який завгодно запах...

Чумака (кидає конверта на стіл). Я не підписую. Я шахтарів не продаю.

Чумака виходить

Вовк. Хам.

Вачнадзе. Радянська проститутка.

Курбський. Звільнить його з посади. Пане Вовк, пишіть. Нарада інженерів і техніків району в зв'язку з останніми неполадками в шахтах обмірковувала кваліфікацію техніка Чумака і дійшла висновку, що його технічні знання не відповідають посаді штейгера. Я ще напишу до центру: ніякої посади. На біржу праці...

Малогуб. Молокосос.

Курбський. Пане Макс. Ви підтримуєте постанову наради?

Валерія. Масі, ти не смієш.

Макс (захлинаючись). Так. Я підтримую.

Вачнадзе (бере під руку Валерію і ходить з нею по кабінету, жваво жестикулюючи).

Вбігає Рита. За нею входить Остап з молотком в руці, став коло стінки, вибирає місце, де прибити цвяха

Рита (схвильована, тягне Курбського в куток — шепіт). Лариса пішла в Чека.

Курбський. Коли? Чому?

Рита. Прийшов Маган... освідчив мені кохання... я відмовила... він пішов розгніваний... і раптом прийшов агент і дав повістку.

Рух. Курбський виймає зі столу папери і швидко виходить

Рита. Він так страшено налякав мене. Фізіономія така трагічна... впав на паркет, обняв мені коліна: „Я вас люблю. Я жить без вас не можу“...

Вовк. І ви дозволили йому обняти?

Рита. Він не мене. Мої коліна. Я вся завмерла.

Вовк. Я вимагаю — припинити будь-які відносини з Маганом... Кожний ідіот буде залишатися до вас... освідчувать своє кохання, обнімати вам коліна...

Рита. Лариса дозволяє з політичних міркувань...

Вовк. „З політичних міркувань“? Лариса Львовна? Я знать не хочу ніякої політики. Ніяких Маганів...

Рита. Я вам мовчу про ваші інтрижки з робітницями... Ви безідейно, а я з ідеєю.

Вовк. Своє кохання ділити я ні з ким не хочу. Або я, або Маган...

Рита. Я скоро вам обом одставку дам. Ідіть од мене. Грубіян.

Вовк. Пробачте, ця гадина мене розхвилювала.

Входить Курбський

Курбський (спиняє Риту, іде до столу). Панове. Увага. Спокій. Прошу взяти рахівниці... Вигляд ділового засідання. Вовк — секретар. Порядок дня — поліпшення продукції. Сядьте. (зауважив Остапа, грізно). Остап.

Остап, чуває підборіддя, повільно виходить

Курбський. Панове. Маленька неприємність.

Вачнадзе (кокетуючи з Валерією). Не турбуйтеся. Все буде на ять. (веде її до столу, наспівуючи: „Алла - верди, господь з тобою“...).

Курбський. ...Мою дружину... Ларису Львовну
спішно викликало...
Малогуб. ДПУ?
Рита. Чека. Чека.

*Раптовий рух. Коло дверей
розмова. Одкинувши од дверей
Остапа, вривається Мартен.
Андрюша з ящиком в руках
стає коло порога. Остап, зі-
дхнувши глибоко, виходить*

Мартен. Заходь, Андрюша.

Курбський. Товариші. Ви бачите, що тут...
працюють?

Мартен. Андрюша, ближче. Оце, товаришу ди-
ректоре, наш винахідник. Простий кочегар. А я роб-
кор і редактор шахтної газети Мартен...

Курбський. Товариші. Я прошу вас... у мене
тут засідання.

Мартен. У нас державна справа, товаришу ди-
ректоре. Андрюша, сміливо, не бійся.

Малогуб. Ви чуєте, що вам говорять?

Мартен. Андрюша, одкривай свій винахід. Це,
товаришу директоре, модель хлипавки гідравлічного
гнітила.

Курбський. Товариші. Одне з двох. Або ви
сідайте тут, а я піду. Або я буду робити дер-
жавні справи, а ви підете.

Мартен. Ми вже два роки ходимо — все „завтра“.
Я вам од імени усього рудника і як робкор і редак-
тор — прошу. Тут є всі наші інженери. Нехай по-
дивляться і скажуть: да чи нет? Да — харашо, на
нет, суда нет...

Курбський. Залиште тут. У вільний час я сам
розгляну вашу хлипавку.

Мартен. А, може, ви подивитесь на кочегара і не
осліпнете розглянуть зараз?

Вовк. Вас просять: залиште кабінет.

Мартен (обводять злим поглядом присутніх). Ми знаємо, де Харків і Москва. Поїзд доведе, Андрюша.

Мартен і Андрюша виходять

Курбський. В лікнеп!.. гідота. (на дверях). Остапе. Нікого не приймать. Звільню к чортам.

Остап (стає на дверях). Звільняйте зараз, бо лізуть, як свині.

Курбський (виштовхує Остапа). Йолоп!..

На дверях Корнет з валізою

Остап (з розпачем). Нарада інженерів... Чуєте? (грізно). Назад.

Корнет. Пустити мене.

Вовк. На ключ.

Курбський (спиняє Вовка). На ключ забороняю.

Корнет. Інженер Курбський тут?

Курбський. Хто там іще? Запріть. (іде до дверей).

Ах, Корнет. Драстуйте, Корнет. Ідіть сюди. Я не вірю своїм очам. Панове. Це ж наш Корнет. Наш закордонний гість, наш довгожданий...

Корнет („честь“).

Вачнадзе. Товариш по полку. Здоров, Корнет.

Рита. Корнет. Мое поважання. Узнали? Як це мило... Я так скучила за вами.

Курбський. Ви — божевільний, у білий день...

Корнет. Ще й їхав в поїзді разом з чекістами...

Малогуб. Панове. Зараз же його сховать.

Курбський. Що ви привезли, Корнет?

Корнет. Привіт, літературу, новий шифр і долари...

Рита. „Долари“? Милий мій Корнет.

Вачнадзе. Монета єсть. А ти, мій друже, постарів, змарнів...

Корнет. Всі скучили за домом... цікавляться, що тут? живі, здорові... Скрізь, де я їхав, настрій цілком наш... Всі ждуть перевороту... Більшевизм в агонії, салдати все продають і розбігаються „nach Haus“...

Курбський. Потім, потім все розкажете. Пане Вовк. Беріть це все і однесіть до себе... Зарийте в землю, в льох... А ви, Корнет, у город, в поле, куди хочете...

Рита. Корнет. Я з вами. Ми поїдем верхи...

Курбський. Рита. Корнет поїде сам.

Рита. Я хочу з ним. Корнет, голубчику, я вас сховаю в своїй кімнаті... Ви будете за ширмою, а я на розкладушці... Я маю власного коня, мотоциклетку...

Входить Овечка і Остап

Курбський. Рита, пусти Корнета. Несіть, ідіть, панове.

Малогуб. Обгорніть папером... Зав'яжіть вірвовкою.

Валерія (оддалік групи). Масі. Рішуче встань... одмовся. Я тебе благаю.

Макс (в розпачі). Я не можу.

Овечка (до Остапа). Мені дорога скрізь одкрита. (до присутніх). Можна, товаришок директор?

Курбський. Геть.

Корнета випихають в бічні двері кабінету

Овечка (зіткнувшись з Валерією, що переходить в інше місце, здивовано дивиться на її ноги, киває Курбському). Іч, ножки козликом.

Курбський (злбно). Ти хто?

Овечка (скидає будьоновку, вклоняється). Овечка, Гурій Васильович.

Макс. А-а, це ти, Овечка.

Овечка. Я, я самий, особисто.

Курбський. Чого тобі?

Овечка (розв'язно підходить до Курбського). Товаришок директор. Дозвольте мені пропуск.

Курбський. Куди?

Овечка (ще ближче до Курбського). В родную кочегарку.

Курбський. Рудня вам не вулиця, товаришу. Ідїть в шахтком.

Овечка. Понюхать угольок, поглянути на ого-
нюк. Провідать дорогії печечки... Беседа братська,
маленька...

Макс. Де ти живеш, Овечка?

Овечка (пильний погляд Максowi в ноги). Тимчасово
в лісу.

Макс. Як так в лісу?

Курбський. Де він живе?

Овечка (бадьорий тон). Тимчасово в лісу. Викопав
собі бліндаж на опушки і дивлюсь по вечорах на
шахти і заводи, неначе стережу їх од врага.

Курбський. А постійно де ти живеш?

Овечка (круглий жест по кабінету). А постійно тут.
Або десь у центрі.

Вачнадзе (Валерій). Ідіот.

Курбський. Тобто — де саме в центрі?

Овечка. А тобто... я допіро з поїзду... із
штабу мирової революції. І говорять у штабі: скоро
роковина десяти літ і пролетарський празник. Всім
дамо празник. Всіх ізгадаєм. Мертвим пам'ятник,
а живим бійцям кусок хліба і теплий куток, щоб не
було красної обіди.

Макс. А там, в лісу, в твоєму бліндажі, ти будеш
довго?

Овечка. Нічого неізви́сно. Вже, може быть, на
почті є приказ переселяться.

Курбський. А ти б, Овечка, міг до себе взяти
квартиранта?

Овечка. Подивимось, який ще квартирант.

Курбський (жест Вовкові привести Корнета). Това-
риш здалеку.

Макс. Працюватиме у нас на рудні.

Вачнадзе. А він тобі за те монету.

Вовк вводить Корнета

Курбський. Оцей товариш. Візьмеш?

Вачнадзе. Даси йому притулок?

Макс. Днів на п'ять, поки найде він квартиру.

Корнет (спиняється перед Овечкою). Мое поваження.

Овечка (пияний погляд Корнетові в ноги). Ви кавалерист?

Корнет. Так, так, кавалерист.

Курбський. А з чого це ти бачиш?

Овечка. Кавалерічеськїї ножки. (нахиляється Корнетові до чоbit і ляскає рукою по халаві). В якій часті служив?

Корнет. В драгун... в восьмїм кавалерїйськїм корпусі.

Овечка. Драгун?... який же це драгунський? Ще за царя? А на внутрішніх боях? Під Перекопом був?

Корнет. Так, так, під Перекопом.

Овечка (бурхлива радість). Товариш рідний, дорогий... Я ж там, під Перекопом, і ногу Врангелю оддав. Здоров, друг-брат... (втирає рукавом рота). Дай тебе поцілувать.

Вачнадзе (сміх). Клясичний ідіот.

Рита. Корнет дорогий... який випадок!

Овечка (суворо). Це ти Корнет? Ти — офіцер?

Корнет. Ні, ні, я рядовий салдат...

Курбський. Він Корнілій... а ми його звемо

Корнет... Корнюта.

Овечка. Корній. Дорогий Корнюшок. Ти Хлюстакова помниш?

Корнет. Трохи пригадую... Це такий... в шинелі...

Овечка. Во, во, мій командир полка.

Корнет. Пам'ятаю, пам'ятаю...

Овечка. Я всіх командирів і комісарів помню. (бере Корнета під руки). Ходім, дружок, вип'ємо за них на радостях.

Корнет (ошелешено). До побачення.

Овечка (махав бубоновою). Прощайте, товаришки.

Курбський. Стій. А пропуск?

1929

КВІТЕНЬ

1929

1

ПОНЕДІЛОК

1809 р. НАРОДИВСЯ

М. В. ГОГОЛЬ

ХЛЕСТАКОВ: Скажи будь ласкав: чи немає у вас будь яких розваг, товариства якого де б, приміром, можна було погуляти у карти?

ГОРОДНИЧИЙ *(на бік)*: Еге, знаємо, голубе, у чий город камінці! *(голосно)* Боже боронь! І в помині немає такого. Я карт у руки ніколи не брав; навіть не знаю, як гуляють в ті карти. Дивитися на них спокійно не міг: і коли трапляється побачити якось так бубнового короля або іще щось інше, то так гидко стане, що, навіть, плюнеш! Раз, якось трапилось бавивши дітей спорудив хатку із карт, так після того всю ніч снились проклятуці. Бог з ними! Як можна щоб коштовний час віддавати такий справі.

ЛУКА ЛУКИЧ *(на бік)*: А у мене випонтував, падлюка, тільки но позавчора сто карбованців.

ГОРОДНИЧИЙ: Краще я використаю той час державі на користь!

Овечка. А-а, пропуск. Я зайду пізніш. (пропускає вперед корнета). А-а, друг Катюшок. Іди сюди. (до Корнета). Дружок, одну минуту.

Входить Катя

Овечка. Товаришок директор. Ця жінчина — моя сусідка по лісах. Не можна де її приткнути на роботу?

Курбський. Як тебе зовуть?

Катя. Катерина.

Овечка. Катюшок — вроді моя сестра.

Курбський. Приходь, Катя, завтра до моєї дружини на квартиру.

Овечка. Дружок. Поверніть її на сертеровку. Назад у видвиженці.

Курбський. Таразд. „На сертеровку“. Для тебе я це зроблю.

Овечка (тисне руку Курбському). Дякую, товаришок. До гробу не забуду. Тепер, Катюшок, вперед. Бога нет, но люди є. (спиняється). Алі дай, товаришок, і пропуск. За одним рипом.

Курбський (пише пропуск). Ти прямо йди додому. Одведи товариша, тоді собі на рудню.

Вачнадзе. Купи йому винограду, вина (по плечу Корнета), шашлик...

Овечка. Дякую всім серцем. Ходім, друзя. Спомнім Перекоп.

Овечка ще раз обертається, делікатно вклоняється, пропускає наперед Корнета, Корнет — Катю, і всі троєх виходять

Вачнадзе (зайшовся сміхом).

Рита. Чудесний випадок. Симпатичний інвалід.

Малогуб. Панове. А він не поведе його на рудні?

Курбський. Не поведе. Прекрасно. Дякую вам, Максє. Завтра ми йому листа в руки — і готово. Ну, Вовк, ідіть. Не гайтеся ні хвилини.

Малогуб. Замотайте все в тужурку.

Рита (до Вачнадзе). Розкішно. Просто чудо.
Вачнадзе. Клясичний ідіот.
Курбський (розривав конверта). Лист шифрований,
а шифр у Лариси Львовни.
Малогуб. Коли її заарештують, всім кулю в лоб—
і квит.

Курбський. Тоді нальот на Бастилію, розбити
камери—і добути, або дома не бути.

Остап широко розчиняє двері, входить Лариса Львовна

Вачнадзе. Віват.
Голоси. Лариса Львовна.
Вачнадзе (цілує руку Ларисі). Ручку.
Лариса (холодний сміх). Води.
Вачнадзе (підносить їй склянку води). Прошу.
Лариса (підставляє руки, умиває їх, витирає хусткою).
Нічого особливого, панове.

Рита (бризкає Ларисі на руки з бутылочки одекольоном).
Лариса, дорога моя. Тебе не розстріляли?

Курбський (хватає за руку Ларису). Знають вони
щонебудь, чи ні?

Малогуб. Знають? хитрують? ловлять?

Лариса (стучить пальцем об стіл). Абсолютно ні-ні-
ні...

Курбський. Ну що ж за фортель? Що?

Малогуб. Звідки така дика думка покликати
людину... ні з того, ні з сього... Хитрують, дияволи.

Лариса. Запевняю вас, про нас вони знають
стільки ж, як Чжанцзолін про біографію Вачнадзе.
Вачнадзе. О, це не біографія—роман.

Курбський. Але прізвища вони не називали?

Лариса. „Ми вірим вам... ми знаємо лояльність
вашого мужа"... тобто тебе, шоп шер, тебе там
особливо поважають... „У вас бувають інженери...
Весь цвіт інтелігенції, всі спеці“...

Макс. Значить, щось пронюхали, собаки...

Лариса. ... „Ми нікого не маєм на підозрі, а все
таки хотіли б знати думку деяких осіб“...

Малогуб. А імена?.. Про мене говорили?

Лариса. Ваше ім'я не фігурувало.

Валерія. А Масі?

Лариса. Масі. Ви не блідніть. Про вас ні звука.

Жадного імени, крім одного...

Курбський. Хто? Кого, Лариса?

Лариса. Крім одного Вачнадзе...

Вачнадзе (хитнувся, сів у крісло).

Лариса. Вачнадзе, дайте вашу руку. Ви їм сподобались, Вачнадзе. Але це вас ще більше піднімає в моїх очах... „Інженер — грузин... грузинська республіка... грузинські меншовики...“

Вачнадзе (штучний бадьорий сміх). Ну, нам це не страшно. На грузинських меншовиках нас не вловиш...

Лариса. Але дякуйте мені, Вачнадзе. Я вас врятувала. Я їх запевнила, що ви, Вачнадзе, за них всією вашою палкою вдачею, і як ви не маєте партквитка, то це цілковите непорозуміння.

Вачнадзе (жест на Вовка). Партквиток ми можемо дістати.

Вовк. Коли завгодно.

Лариса. І всю підозру, всі ваші штучки, дорогий Вачнадзе, я перекинула на нашого цивільного попа, вельмиповажного інженера Соболя.

Рита. Молодця, Лариса, як я рада...

Вачнадзе (цілує руку Ларисі). Ручку з голубими жилками.

Малогуб. Timeo danaos et dona ferentes. Я в це не вірю. Це диявольська гра...

Лариса. Так, панове, це була гра, велика витримка, тонка робота, англійський спорт...

Курбський. Все ясно. Лариса, іди тепер додому і розшифруй цього листа...

Лариса. Лист? Звідки?

Курбський. Привіз Корнет.

Макс. І в білий день прийшов сюди.

Лариса. Молодчина. Чого ж боятись? Ви його, звичайно, залякали? Сховали десь у льох?..

Макс. Не в льох, а в ліс таки загнали.

Лариса. Бідний корнет.

Валерія. Уявляю його настрій.

Рита. А він мужчина інтересний.

Курбський. Де шифр?

Лариса (жест на медальйон). Зо мною.

Курбський. Лариса. Ти мене колись погубиш...

Рита. Молодця, Лариска. Хвалю. Я тобою горда.

Лариса. Давай твого листа. (іде до маленького стола і сідає за роботу).

Вачнадзе. Я вимагаю: настоять на своєму і затопить негайно.

Курбський. Ні в яким разі. Видержка, Вачнадзе. Сьогодні вони проти закриття...

Вачнадзе. Не давать їм одуматись: бити і бити без передишки...

Курбський. ...Сьогодні вони проти закриття, Вачнадзе. Ми мусимо зробити так, щоб через тиждень вони самі їх затопили. Щоб армія сама себе побила... (суворо до Малогу́ба). Що ви там марудитесь з своєю сортувальнею?

Малогу́б. Уже на упокой. Сьогодні вранці скінчено.

Курбський. Забрати у них всі врубіві машини, — дати їм німецькі... Забрати усе: лебідки, скрепері, — хай б'ють обушками, тягають санками...

Вачнадзе. Догнати собівартість до карбованця... Взяти їх монетою.

Курбський. ...Забрати к чорту резервний мотор... Зняти запобіжник копрового шків... Вичурити їх к чорту з шахти. Як паука, як лиса.

Вачнадзе. Дати їм стару калошу, і хай довбаються...

Курбський. Пане Вовк. Пишіть. Завшахти „Марія“. Категорично наказую вам підняти на поверхню для перевезу на нові проходи...

Входить Малан

Рита (з жахом). Маган!

Рух. Курбський — за стіл, Малолюб — проти нього; Лариса з Вовком, Рита з Вачнадзе, Макс з Валерією ходять парами по залі

Рита. Скажіть, Вачнадзе, може бути землетрус у Донбасі?

Вачнадзе. О, ще який. Це буде землетрус з потопом.

Рита (тихо). Аби не Чека. (Сміх).

Маган (непомітно бере зі столу оригінал шифрованого листа, іде до столу Курбського, мовчки вклоняється).

Курбський (до Малогуба). Пожежна наша охорона нікуди. Ні к чорту. Кран абсолютно голий. Всякий злочинець може наробити лиха.

Малолюб. Це наклеп. Прошу перевірити.

Курбський. (суворо). А ви... товаришу Маган, як закріплюєте уступи? Через п'ять метрів рям? Щоб скорше завалити, так?

Маган (з усмішкою). Я думав, що це входить в наші завдання.

Курбський. Тобто?

Маган. Я думав, що...

Курбський. Завдання техніки руйнувати шахти? Робити обвали? Убивать? Калічить шахтарів?

Маган. Я не казав іще цього...

Курбський. Товаришу Маган. Я сподіваюся, що ви „обшіблись“.

Маган (ніяково). Пардон... Я слухаю.

Курбський. Так от, товаришу Маган... Через годину я буду на „Марії“ і перевірю ваші всі участки. І ваші скріпи, і ваші скрепера, й лебідки... І хай хоч грудочка впаде у шахту... хоч порошок...

Маган. Прошу. (Іде до дверей).

Курбський. Прекрасно. (до Малогуба). Так. Я вам мовчав, та скоро я візьмусь за це. Я зроблю вам генеральний огляд.

Маган виходить

Рита. Фе, гидота. Все повітря затруїв.

Лариса. Типічна фізіономія шпика.

Рита. Я проти смерти, але цього негідника я б розстріляла власними руками. Отак із карабіна: раз-два!

Вовк (коло вікна). Пішов.

Голоси. Читайте, Лариса Львовна.

Макс (підіймає руку, — тривожний голос). Панове. Я пропоную зараз розійтись.

Малогуб. Чому?

Макс. Утриматись од всяких акцій. Завмерти зовсім. Принаймні, місяців на два.

Малогуб. І... і що?

Макс. І переждать грозу.

Малогуб (зневажливо). Яку?

Макс. Неначе нас нема... Неначе...

Валерія. Рішуче, Масі, рішуче...

Курбськ. Панове. Макс дійсно має рацію. І ці гостини, і ці візити мені не до вподоби...

Макс (палко). Заждать. Послать розвідку. Рекогносцировку в глибокий тил.

Випуки ухвали

Лариса. Панове. Я вас не розумію: хто ви? Хлопчики, що грають в Пінкертон, чи декабристи, державні діячі, що роблять переворот?

Макс. Державні діячі...

Валерія. Рішуче, Масі, рішуче...

Лариса. Спинитися тепер, як все готово? У них — анархія... на них дмухнуть — і вони к чорту всі... Коли Україна, Кавказ кипить...

Вачнад. Грузини, інгуші, татари, вірмени, лезгини...

Лариса. ... Коли Кавказ почне свою лезгинку... кривавий танець на ножах — нам всім сховатись в нори, так?

Голоси. Лариса Львовна, заспокойтесь...

Вачнад. (цілує руку Ларисі). Ручку з голубими жилками...

Лариса (схвильована іде до столу). Тепер умити руки — це тактика Пілата. Я правильно казала: нема нічого. Нас нема. Ми — фікція. Бретьори. Сором.

Вачнад. Ручку з голубими жилками...

Курбськ. Лариса Львовна має радію...

Лариса. Хто взяв мого листа?

Макс (розгублено). Листа?..

Лариса (б'є рукою об стіл). Хто взяв оригінал листа?

Курбськ. Панове. На місці. На ключ. Чиї вульгарні жарти?

Малогуб. Зрада.

Дія друга

„РОДНАЯ КОЧЕГАРКА“.

Кочегарка. Палає п'ять печей. Крайній котел новий, — ще не працює. Віра і Землячок підкочують по рейках вагонетки. Кочегари кидають в печі вугілля, перегортають жар. Ян — зосереджений і хмурий — оддаля.

Ду н я (монотонний спів). Сюди (лопатою вугілля) рраз!
Сюди (вугілля в піч) рраз!
Ти, проклятий
буржуаз...
Сюди рраз,
сюди два!
ти нас візьмеш
чорта два.

Входить Вовк. Непомітно кидає коло нового котла пачку метеликів

Ян (обережно підходить до Вовка).

Вовк (дає Янові другу пачку метеликів). Усі роздав?

Ян. Всі до одної, пане.

Вовк. Роздай і ці. Зараз сюди прийдуть бунтарі. Бунтуй і піднімай.

Ян. Як бога кохам, пане.

Вовк виходить

Дев'ятка. З барбосом подружив? Гляди, він заведе тебе під дурного хату.

Ян. Диви. Он піч перегоряє.

Дев'ятка (ідучи до печі). Сам рад не будеш.

Ян. Ухар.

Кочегари закінчують роботу і стляються до купи. Дуня витягав з кишені газету і карачки сідає до стіни. Входять Овечка і Корнет

Овечка. Драстуйте, друзя-товаришки.

Кочегари. Здоров, Овечка.

Овечка (тисне кочегарам руки). Здорово, Вірочка! Здоров, Дев'ятка! Здорово, Землячок! Драстуй, Дуня! Драстуй, Обушок.

Земляч. Чого це тебе занесло сюди?

Дуня. Інженера, може, вже дали?

Овечка. Прийшов, друзя-товаришки, провідать рідні печечки.

Дід коч. Вік би їх не видів!

Овечка. На серці скушно стало. (жест на Корнета). Знакомтеся. Це мій друг сердешний. З самого Перекопу.

Корнет (манірний уклін). Моє поваження.

Кочегари (косо розглядають гостя).

Овечка. ... Рідний брат, єдиноутробний. Одна нас мати родила і виховала в боях. (тягне Корнета до печі, заглядає, потирає руки, сміється, жестикулює). Іди сюди, дружок. Диви.

Корнет (жмуриться і одступає од печей, свистить). Ой, жара!

Овечка. Го-го. Це ще в нас зима, дружок. Ти бачиш трубку? Це — урон води. Якраз у міру. А он бачиш — то манометр. Одинадцять атмосфер. Пар із котлів отим проходом у турбіни — турбіни електричкы — і десять шахт у нас, як в кулаку.

Ми стали—все спинилось. Кочегарка—голова всьому. Як наше серце з кров'ю. (присідає). Диви, диви сюди. Так, вроді огоньок і більш нічого. А він горить і дивиться, як дівушка з об'ятиєм. Неначе б то й смердить, но разом з тим і пахне. Ти сунеш угольок, а він тобі сміється, і борщ дає, і хліб, і кусок м'яса. Горить, горить, родной угольок.

Віра. Що ж ти виїздив, Овечка?

Земляч. Скоро тобі дадуть ногу?

Овечка (наслідую звуки і звиви огня). Регоче, усміхається. Красний, як червоний.

Земляч. Що ж вони тобі говорять?

Дід коч. Іскаріоти. Мучать інваліда.

Дуня (з газетою). Овечка. Ану сюди, кроком руш.

Овечка (підходить до Дуні). В чом суть?

Дуня (показує квадратик серед об'яв). Читай.

Овечка. Фью. Я, браток (показує руками), отакі - о читав.

Дуня. Читай. Читай.

Овечка. Правду, Бедноту, Комуніст... О-о, газетки...

Віра (бере від Дуні газету, читає). „Продається трюмо і протез на праву ногу. 52 сантиметри. Пушкінська вул., 46, кв. 2“...

Дуня. Плюнь но ти на них, Овечка,— купи собі за свої гроші—і ніяких чортей.

Овечка (жест на газету). Та то ж я на праву ногу. П'ятдесят два сантиметри... Як на верблюда.

Дуня (жест на газету). А тут іще трюмо. Це, може, якраз на ліву. Понімаєш?

Корнет. Трюмо на ліву ногу... Ха-ха-ха!

Овечка. Ерунда. Мені теж з трюмом дадуть. Іще яке трюмо.

Дев'ятка (що з самого входу пізнавально оглядав Корнета, рвучко підходить до нього).

Корнет. Трюмо. Ха-ха-ха!

Дев'ятка (хапає корнета за груди). Це ти? Кажи!

Корнет. Я... товариш... товариша...

Дев'ятка. Ти як попав сюди, барбос?

Корнет. Я з ним живу... у бліндажі...

Дев'ятка (гне Корнета на коліна). Брешеш ти, звірюга!

Овечка (протискається до Корнета). Товаришок Дев'ятка. Що ти робиш? Пустити чоловіка. Пустити, кажу.

Дев'ятка (душить Корнета за горло). Признавайся.

Овечка. Пустити. Це мій товариш з Перекопу...

Дев'ятка (пускає руки). Брежете!

Овечка. Товариш мій. В однім полку служили.

Дев'ятка. Товариш... твій товариш... (ніяково). Один такий падлюка згвалтував мою сестру, а мати з ума зійшла... Пробачай, товаришок...

Овечка. Ну, тотож, Дев'яточка. (скидає свою чепурку, стеле на землі). Сідай но ти, браток. Лягай, засни, а я поговорю з печечкою. Півгодини места.

Дуня (по плечу Дев'ятку). Попавсь, Дев'ятка.

Ян. Дурень.

Овечка (до кочегарів). Допіру з поїзду, сердешний. Сім літ не виділись. Лягай, браток.

Корнет (сідає, витягає срібного портсигара, частує кочегарів).

Дід коч. Нічого. Ми з махри закуримо.

Дуня. Розкурочки. Сім копійок пачка.

Ян. Хлопці. Печки, печки!

Овечка. Дай, браток, кину хоч одну лопатку.

Дуня. Валяй.

Овечка (кидає вугілля). На, печечка! на, кушай! Кушай на здоров'я. (підходить з лопатою до Корнета, патетично). Помниш, Корнюшок, коли Сиваш переходили ноччю?.. Помниш? Цементом, залізом, сталлю обклався він — гармата коло пушки, кулемет на кулеметі, а ми голі, як один, і босі, як ворони... А

холод, Корнюшок, залезний. І сволоц ця не устояла... Корнет. Та кинь ти, надоїло...

Овечка. Хто куда... Та я, дружок, не міг за ними гнаться... А нога, Корнюшок, у стороні, у якогося друга на груді... Ех, Корнюшок, лягла не-

побідима рать... (кидає вугілля). На, печечка! на, дорога!..

Гоголь. Товариші кочегари. Сюди.

Кочегари (кидають роботу і зацікавлено оточують гостей).

Гоголь. Ми вже, товариші шахтьори, обходили всі рудники, всі шахти і прийшли до вас.

Дуня (іронія). Спасибі за пам'ять.

Піхота. Наша шахта об'являє забастовку і просить вас піддержати свою братву.

Дід коч. Правильно. Так їм і треба.

Дев'ятка. Яка забастовка? В чім діло?

Піхота. А от яка. Проти властей. Женуть нас в гроб. Ідять нас поїдом.

Гоголь. „Ваша вугілля дороге...“

Піхота. А хто їм винуват? Ми добуваєм вугілля по дев'ять копійок пуд, як і за старого режиму, а поки дійде до Москви — воно стоїть сорок-п'ятдесят копійок. Чому це так? В сім раз дорожче...

Дуня. А тому, що на пуді вугілля сидить бариня пудів у сім.

Дід коч. Сім мільйонів їх сидить на пуді вугілля.

Піхота. Ми тут кайлуєм, в пілюзі чортуєм, жаримося в пеклі, — а на горі всім рай. Донвугілля, трести, підтрести, совнархозы... директори, інженери, жінки і дами — танцюють, кричать: — „вугілля! Ми добуваєм вугілля“.

Обушок. А нам аж плечі гнуться. В землю грузнем, а несе.

Гоголь. Забрали з шахти все — лебьодки, скрепера, усю механізацію. Везуть на нові шахти... а ми — як дикарі...

Піхота. Ведуть три місяці одну проходку, а там — глина і вода. Затоплюють вугілля, а риються в багні...

Дід коч. Ех, братці. Таки немає краще, як був хазяїн. Входить, шапочку знімає: „Здорово!“ А ми

його обступим: „Так і так, набавте, пожалуста, п'ятачок“.—„Та що ви, хлопці?“

Віра. Хазяїна вже захотів.

Дід коч. ... Не дасть ні чорта, зате подивиться по-людському. А тепер свій брат, він тебе не бачить і не чує.

Обушок. Убавить, так у них це зразу, а прибавить—жди три годи.

Дуня (весело). Колдоговор.

Овечка (наближається до групи). Що то я чую капіталістическое настроєніє.

Віра. За царем вже скучив.

Дід коч. (патетично). Нам все одно—турецька чи совєцька власть, чи цар, чи государ, чи государиня,—ми люди робочі і хто нам платить, тому ми служимо.

Земляч. А мое, друзя, таке мненіє...

Обушок. Не було нашої власті і не буде.

Земляч. Во, правильно.

Овечка. Це ти, Землячок, таку мисль випустив? Якби не знав тебе, як ти ще пішки під столом ходив, повір на чисту совість—задушив би тебе цими пальцями.

Віра. І в піч би кинув, гадину.

Овечка. І печ би не сквернив твоєю костью.

Віра. За сорок верст—і кинуть, як собаку.

Дев'ятка. Ану, документи.

Гоголь. От партбілет.

Піхота. Союзна карточка горняков.

Дев'ятка. Ех ти, партієць. Не знає, куди йти. Прийшов у кочегарку. Дай я візьму тебе на замітку. Нумер партбілета? Фамілія? Гоголь. Сволоч ти, а не Гоголь. Фамілію писателя спаскудив. А ти, „союз горняков“. Піхота Іван. Я зроблю з тебе кавалерію, щоб ти знав, як іти на партію з союзом. Нумер білета? (записує на колінах).

Гоголь. Так що сказати од вас?

Піхота. Пристаєте до нас чи ні?

Дід коч. Я, друзя, обсеменьон сімейством. Ви пташки перельотні, як хочете собі.

Овечка. Розступись, друзя. Дай мені до них дорогу. Це ви? Геть відсіля, із кочегарки. Гадючії нерви.

Гоголь і Піхота швидко виходять

Овечка (вслід). Ах ви ж, волчії копита.

Дев'ятка. От барбоси.

Ян (піднімає жмут метеликів, удаючи здивовання). Братці. Це чие? Хто загубив сніданок?

Кочегари (зацікавлено сходяться до Яна, розгортають пакунок).

Дев'ятка. Де це ти взяв?

Ян. Лежали там.

Кочегари (розбирають метелики).

Дід коч. Що ж це таке? Скажіть мені.

Дуня (з метеликом в руці). Позіція? Понімаєш?

Дід коч. Геть позіцію! Годі крови! З'їли трьох синів, загнали в гроб... і ще підбурюють. Четвертого хотять?

Дуня. Чудак. Ти ж не понімаєш. То була позіція, а тепер позіція. То фронт, а це — во! Поняв?

Дід коч. Не дам. Нехай ламають кості самі.

Дуня (потрашає метеликом). Інтернаціонал хотять оддати буржуям, понімаєш?

Обушок (свистить). Сволота.

Дуня (тикає в метелик). Наші говорять: дайте нам сто мільонів золота, а буржуї: дайте, говорять, інтернаціонал з всіма союзами.

Дід коч. І всі народи?

Дуня. А як же? Нащо їм інтернаціонал без народів?

Дід коч. Що ж наші? Оддають?

Дуня. Говорять: дождемо до Октябрю, ислі революції у вас не буде, тоді беріть.

Земляч. А мое, друзя, таке мненіє...

Дід коч. По зубах їх, гадів!
Земляч. Во, правильно!
Дев'ятка (хвтає Яна за груди). Ти не Ян, а яд!
Це ти пускаєш гази? Говори!

Овечка (стає на ящик, схвильований). Враг — броня.
Враг — залізо. Враг — граніт. Брату не вір. Сестрі
не вір. Матері не вір. Отцю не вір. Смотри наверх.
Штаб мирової комуні. Плам'я і іскри. Ні человек,
ні звір, ні муха — ніхто... (п'є воду з казанка). Одна
сім'я. Одні ряди... На вражеський Перекоп — міль-
йони очей, мільйони ушей — слуха-ай!.. від імени
погибших бойців — в огонь!..

Кочегари (кидають метелики в печі).

*Входить група інженерів і
техніків на чолі з Курбським.
Діловито оглядають котел.
Кочегари працюють*

Віра. Що це таке? Яка комісія?

Макс. Прийомка нового котла.

Кочегари. А-а. (віддаля обережно, зацікавлено сте-
жать за інженерами).

Курбськ. (стукає в котел). Дзвінкий. Двісті років
проживе.

Малогуб (заглядає всередину, теж стукає). Міцний, як
Іоаким і Анна.

Вовк. Спеціального призначення.

Курбськ. А скоро він скаже „нині одпускаєш?..“

Малогуб (підносить руку, як піонери). „Завжди го-
товий!“

Вачнад. (тисне руку Малогубу — жарт). „Завшахти
всіх країн, єднайтеся!“

Курбськ. Кончено?

Комісія. Готово.

Вовк. Тут і підпишем акт?

Курбськ. В контору. Там обидва: на вробові
і на котел.

Малогуб. Там обидва громадянські акти: „на-
родження“ і „упокой“.

Вовк. Звіздини.

Вачнад. (щось на вухо Вовкові).

Вовк (регіт). Прекрасна рима.

Курбськ. До чого?

Вовк. Звіздини. (загальний регіт).

Макс (до Овечки пошепки). Як там твій товариш?

Овечка (небалий жест за спину). Спить, аж дим іде.

Макс (не бачить Корнета, по плечу Овечку). Гаразд.

Спасибі.

Овечка (підходить до Курбського з шматочком вугілля).

Товаришок директор. Що ж це таке? Ви ж подивіться. Угольок який!

Курбськ. Саме добре вугілля.

Обушок. Ото ж то й є, що добре.

Віра. Для чого ж ми його й копаєм?

Курбськ. А ви ж як хотіли? Сміттям котли палить?

Дев'ятка. Угольок, як золото, як бриліант.

Дуня. Угольок, як сонце.

Овечка. Угольок, як молнія.

Дев'ятка. Оцим зубком ми чистим топки два рази за упряжку, а штибом — три-чотири-п'ять...

Обушок. Та дайте ви нам прем'я...

Дев'ятка. І десять раз почистимо, як треба.

Обушок. Хай нам десятку - дві накинуть на получку...

Дуня. Так ми таку дамо для шахти веконому...

Курбськ. Ха-ха! „Десятку-дві“. А через тиждень всі котли в ремонт? Убить десятки тисяч?..

Овечка. Чого ж в ремонт? Чого ж десятки тисяч?

Курбськ. В ремонт ще й добре, а то й на смітник викинем.

Дев'ятка. Жалко ж добра. (жест на двір). Цілі гори штибу.

Дуня. Даром гине. Карпати скоро тут насипемо.

Дев'ятка. Та за кордоном всі палять штибом,

зубком — ніхто... А ми — міліонери — зубок у піч, а штиб — на смітник...

Віра. А що ж на продаж?

Овечка. А що ж для флоту? для заводів? для паровозів?

Обушок. Пиль? Так, по-вашому?

Курбськ. Хоч „пиль“, а я палити штибом не дозволю. Котли псувати вам не дам.

Інженери діловито виходять

Овечка (іде до котла і „робить огляд“).

Дід коч. Це тобі не фунт озюму (благовійно) — інженери.

Девятка. Барбоси.

Обушок. Ич, як рознесло його.

Дуня. Та то його надуло вітром.

Віра. Мабуть, чихотка.

Дуня. Тіх.

Земляч. А мое, друзья, таке мненіє...

Обушок. Давайте нам хоч золото палить, нам все одно.

Земляч (жест на Обушка). Во, правильно.

*Кочегари працюють. Входить
Сокіл. Натрі, восереджено
оглядаючи кочегарку, ходить
Соболь.*

Сокіл. Хлопці, приготовся. Зараз будуть делегати. Підтягнись. Не вдар лицем у грязь. Покажи, як робочі живуть без хазяїна. Підсмикайся там, Дуня. Підтягни посторонки. Веселіш, веселіш дивись.

Дуня (ладнає штани). Хоч гол, так сам, як сокол.

Ян. Нехай ідуть. Га-га!

Сокіл. А ти, Обушок. Ану, напусти веселости на дванадцять атмосфер.

Обушок. Топка не роботає.

Сокіл. Підкинь уголька. Ану, дідусю, підніми свій „урон“... Орлом, орлом.

Дід коч. Були орли та загули...

Сокіл виходить. Соболев спускається до кочегарів, мовчки вітається, скинувши картуза

Дід коч. Хто, хто там буде?

Віра. Англійські делегати.

Ян. Он, бач, куди ідуть прибутки.

Дід коч. Куди ж? Оцим же самим англічанам, китайцям, туркам, індусам...

Дуня. Помогли вони нам, як бабі кадило.

Віра. А ти щонебудь розумієш?

Обушок. Одна шахта наша сорок тисяч пудів вугілля на день... табель чавуну в заводі двадцять дві тисячі пудів на день. А куди воно все йде? Куди?

Ян. „Страйк. Англійський страйк“. Ми останню сорочку їм даєм, а вони з'їли наші трилійони, погуляли, покатались на лісапедах і стали до роботи.

Дуня. На шармачок багато є.

Віра. Він дума, як у нас. Там на кожного робочого по п'ять кривчиків. Ти розумієш?

Дев'ятка. Як погнали нашу дивізію до Франції...

Обушок. Та мусили подохнути, а не датись.

Дев'ятка... там усьому хазяїн — банок.

Земляч. А моє, друзя, таке мненіє...

Ян. Та на ті гроші такі б построїли заводи — аж до самого окіяну!

Земляч. (жест на Яна). Во! правильно!

Обушок. Завод коло заводу.

Земляч. (жест на Обушка). Во!

Дуня. Просвистіли в трубу.

Земляч. (жест на Дуню). Во!

Соболь. Буде, друзі, буде. До самого окіяну.

Дід коч. Не жди добра. Не було зранку, не буде й до останку.

Соболь. Буде, друзі, буде. Збудуємо заводи. Поборем землю і візьмем з неї контрибуцію: рудою, вугіллям, сіллю і нафтою. Збудуєм, друзі, нові города... Білі, пишні города, на заздрість ворогам і друзям. Наробимо нових машин...

Дід коч. І цим ми ради не дамо. (його спиняють кочегари).

Соболь. Буде вільний труд і нові люди, сильні і веселі. А наш геройський час зав'януть легендами, витчуть фарбами, епоху нашу заллють в чугун і бронзу... і скажуть: жили титани. І не повірять, що цей переворот зробили Дуня, Обушок і Вірочка... Що в Дуні було тепле серце, що Дуня був такий... їв хліб, сміявся, матюкався... пив самогон і плакав...

Дуня. Пив, но не плакав.

Соболь... А стару Європу розгромим, розіб'єм, і як ведмеда на щепу, поведем по вулицях на забавку нашим дітям, і він їм покаже, „як буржуй на коромислі воду носить“...

Земляч. А моє, друзя, таке мненіє...

Дуня. Залізне кільце буржую в ніс, на мотузок і гайда.

Земляч. Во, правильно!

Овечка (коло котла). Сюди, сюди. (кочегари оточують його). Диви, друзя.

Дев'ятка. Що тут таке?

Овечка. От як вони котьол поставили. Швом у топку.

Кочегари (всі до котла, лізуть в середину з руками, обмацують).

Віра. Обман.

Дід коч. Що вони роблять, Скарійоти!

Соболь. Цього не може бути. (обстукує котел).

Обушок. Інженери не бачать. Натє окуляри.

Овечка. Що ж це таке! Внутрішній. Врангелъ? Да?

Соболь (захлинаючись). Котьол... швом... у топку...

Віра. Да, да, швом у топку.

Андрюша. Він може розірвати кочегарку.

Обушок. Два тижні — і все к чорту... так?

Дуня. Головою вниз шахтьорів, щоб залилися кров'ю?

Овечка. Десять шахт без світла, на погібель? Да?

Соболь. Це... це... непорозуміння... Товариші, не хвилюйтесь... Я зараз це з'ясую... Я ще прийду. Я вам скажу...

Обушок. Стійте, говоріть... Ви, завшахи — ви куди дивились? Га?

Соболь (хвилюючись). Товариші... товариші... заждіть. Я зараз виясню. (крик). Цього не може бути!

Дев'ятка. Товариші. Не роби волни. Цю штуку ми розкриєм.

Соболь виходить

Дід коч. Всі Скарійоти. Предателі. Предателі!..

Двигіння поїзду

Віра. Братці. Робочий поїзд. Топки. Топки.

*Кочегари працюють. В ую
мить входить делегація: му-
рик, турок, француз і Лариса*

Делегати. Bonjour, camarades!

Кочегари. Бонжур, бонжур.

Лариса. Construction vielle, tous travaillent de la main.

Дуня. Стой, братці. Зараз ми з ними поговоримо. Ви делегати? Так.

Француз. Si, si, nous sommes des délégués.

Обушок. А ви не інженери?

Лариса. Ils disent, vous êtes des ingénieurs.

Мурин (сміх). Non, non... nous sommes des ouvriers, workers, arbeiter... роботи...

Дід коч. Ач, які фраки. На наші гроші одягалися.

Дуня. Що ж ви, камаради, смієтеся з нас?

Лариса. Ils vous défient, ils n'ont jamais vu d'ouvriers comme vous. „Vous avez payé vos habits de notre argent“.

Француз. En Europe nous avons les mêmes habits comme vous; ici nous avons une telle toilette comme des invités.

Лариса (до кочегарів). Він каже, що в Європі всі так ходять.

Дід коч. Як за спину кинули три мільярди трудових копійок, та ще й на сміх нас зводите?

Мурин. Ou'est-ce qu'ils disent?

Обушок. „Кількість, кількість“. Коли в вас буде революція?

Делегати. Revolution, oui, oui...

Дід коч. Вуй, вуй. Поговори ти з ним!

Обушок. Понімає він щонебудь!

Мурин. A nos camarades en Europe nous dirons, que chez vous tout est bon... Nous sommes bien aises. Bien, bien!..

Лариса (до кочегарів). Він каже, що у них все добре.

Дуня. Скажіть йому, що він бреше.

Мурин. Допре, допре...

Дуня. Допри у вас, тюрма, а не добре...

Лариса (сміх). Le mot добре ils traduisent par bien, mais il signifie aussi prison...

Делегати (сміх). Добре, добре...

Земляч. А мое, друзя, таке мненіє...

Обушок. К чортам їх, як у них все добре...

Земляч. Во, правильно.

Лариса. Ils vous prient de vous en aller.

Француз. Pourquoi, madame?

Лариса. Je ne sais pas. Ces gens ici sont des sauvage.

Делегати (непорозуміло знизують плечима, ідуть до виходу).

Дев'ятка. Стой, братці! Щось не так. Ану, пустіть мене. Стой, мамаша! (до делегатів). Ану, говори понятно.

Лариса (недоволено одходить на бік).

Дев'ятка. Мусю! Камарад! Пуркуа ву йдете?
Ву зет... як по-вашому проти? Ву зет проти буржуазії чи за?

Мурин. Oui, oui...

Дев'ятка. Проти? Так її, за горло? Да? Вуй?

Мурин (сміх). Oui, oui.

Овечка. А, мое поваження. Бонжур.

Мурин. Bonjour, camarade.

Овечка. Дайте вашу братську руку. Ви якого союзу?

Делегати. Madame. Ayez la bonté, qu'est ce qu'ils disent?

Лариса (обмахується хусткою).

Дев'ятка. Союз... кон... кон... Якого ви союзу?

Овечка. Які у вас вожді робочі?

Дев'ятка (до делегатів). Понімаєте? Коменданти.
(до кочегарів, безпорадно). Все забув, братці.

Земляч. Та ж у них якийсь там Кук. Я знаю.

Делегати. Кук... Кук... Кук...

Дуня. Докукається ви, хлопці.

Овечка. Слухайте, друзя-товаришки. Я вам просто, по-нашому. Я з вас дивуюсь, братці. Що ви так марудитесь? Що ви там носитесь з своїм Чемберленом, як з писаною торбою?

Делегати. Чемберлен...

Овечка. Геть його, гада, і—квит. Піднімайсь, як один, і йди на бой.

Дев'ятка (до делегатів). Батай, батай, возстаніє...

Овечка. Повстання... Понімаєш? Стой, браття, стой! Ми знаєм, що дуже трудно вам устать. Но нічого трудного нема. Це діло дуже просто. В один день—тайне число, по черепу його—раз! раз!—і в дамках... Но, товариші, увага. Спервоначалу—в войсько. „Вставайте, браття-салдати!“ І флоту, не забудьте флоту. Орудія на город. Банок, телеграф, вокзал—нахрапом. І бой, і бой, і бой! Броньовики,

грузовики, автомобілі — з усіх боків крик, суєта, стрільба. І шуму, шуму, шуму! Главное — шуму. Царя чи короля там — хто у вас? Князя? — до стени! І зараз, ні минути — в дворець, обставить пушками, на вікнах кулемети — собраніє... і раду. Тільки не центральну, — боже сохрани! — совєцьку. І квіт. Власть наша. А як невидержка — до нас воздушну молнію. А ми всі фронтом, як один. Через гори, через моря, через долини, через скали, через крепості — подаєм вам братську руку, зжимаємо залізное кольцо на шиї багачей і банкіров (стискає шиї муринів і туркові) і — нікаких. І комунізм.

Делегати. La commune. La commune...

Овечка. Ком'юн, ком'юн! А їм могили!

Кочегари качають делегатів

Дія третя

ІНТРИГАНИ

Світла зала в будинку Курбського, з якого двері ліворуч і праворуч. Гардини. Порт'єри. Квіти. Канделябри

Поля (ладнає на столі вечерю, співає).
Сміло, в ногу,
На вільну дорогу,
Уверх — голова!
Раз -
Два!

Входить Малогуб

Малогуб. Салдатських пісень можна співати на вулиці. (суворо проходить у кімнату ліворуч).

Поля (свист). Ач, буржуї. Підождіть. Карбованців сто як зароблю, я вам зроблю повстання. Чорт там буде тошно.

Входить Вачнадзе

Вачнад. Пан Курбський дома?

Поля (свист в напрямку кімнати).

Вачнад (залицяльно). Краля моя! Ручки... (кокетливо проходить слідом за Малолюбом).

Поля (ще голосніший спів).

Сміло, в ногу,
На вільну дорогу...

Входить Корнет і Ян

Поля. Рижий, туди. Наліво... Уверх — голова, раз - два!

Корнет і Ян проходять. Поля виходить в коридор, через хвилину повертає разом з Маганом

Поля. Вони мені казали: тут політика: їх два, а я одна. А я люблю обидвох. Значить... вас і пана Вовка.

Маган (одягає на шию Полі намисто).

Поля. А як я їх на ніч роздягала, вони кажуть: я, мабуть, люблю більше... вас.

Маган (ляскає дівчину по підборіддю).

Поля. А як я їх вранці одягала, вони кажуть: я Вовка ненавиджу, а люблю... вас.

Маган (ляскає дівчину пальцем у лоб). Сукина дочка... Вдалася в свою маму.

Поля (показує язика в спину Маганові).

Маган (обертається).

Поля, зробивши серйозний вигляд, виходить

Маган. Тип. (Прислухається до дверей кімнати ліворуч, почув кроки, одбігає навшпиньках і ховається за поргьеру).

Входять з лівих дверей Лариса Львовна, Курбський, Рита, Корнет, Ян, Малолюб, Вовк, Вачнадзе

Малолюб. Це безглуздя. Злочин — так працювати. Так зберігати конспірацію.

Курбськ. Корнет! Скажіть докладний зміст листа...

Корнет. Докладно я не знаю... Словом, це була інструкція на весь Донбас, на кожну шахту окремо...

Малогуб. Маєте! Я певен, що лист вже там, і там уже все знають.

Вачнад. Чому ж нас не беруть?

Малогуб. Не турбуйтеся. Зараз можуть увійти.

Лариса. Ніхто не прийде. Запевняю вас: цього листа ніхто не прочитає.

Малогуб. Лариса Львовна. Єрогліфи читають.

Лариса. Але цього листа не прочитають... Ви знаєте, що це за шифр?

Малогуб. Шифр, як шифр.

Лариса (розкриває швидко медальйон, дістає стрічку паперу). Це ви бачите? Тут ціла загадка сфінкса. Букви: перша - спереду, друга - ззаду...

Корнет (повторює за Ларисою).

Лариса. ... третя — дев'ятий ряд, зважаючи на дату, четверта — акростихом низу, п'ята — зверху, друге слово — навпаки... восьмий ряд, од дати попереднє...

Малогуб. Нічого це не значить... Там теж не дурні.

Лариса (з глухим роздраженням). Чим я вас запевню? Я — своє, ви — своє... Це мене обурює. Так дійсно працювати не можна. На ніс муха сіла Малогубу або Максу — і вже паніка. Юрію! Я пропоную: скінчити цю комедію.

Входять Валерія і Макс

Валерія (падає на канапу). Масі, води! (всі оточують її, вона схвильовано). Такий страшний сон...

Рита (до Вачнадзе). Вакса. Терпіть не можу.

Лариса. Валерія. Що з вами?

Валерія ... неначе шахта — наша і не наша... вугілля тягають якимись відрами, чорна - чорна... Мій Масі нахилився вниз, а там, десь в глибині, білий - білий голуб... так жалісно туркоче... і наче

десь вода — жовта, каламутна, а од голуба на самий верх золотий шнурок стягає шию Масі... а його шия спухла, спухла, і жили — як вірьовки... а ліве повіко в нього так...

Макс. Це — кошмар. На чорта це мені? Я мирно працював. Я спав спокійно. Я не хотів ніяких благ. Я наплював на білих і на чорних, на всі кольори і прапори, на всі ці виграшки... Тепер — вічний страх. Життя на динаміті. Все к чорту колесом, все прахом. Сім'ї нема. Радости в роботі нема. Нема нічого. Я більш не вірю. Це — авантура.

Курбськ. Макс! Заспокойтеся. Панове...

Макс. Не п'ю, не їм. День і ніч ввижаються арешти. Кошмари душать.

Лариса (з келішком вина). Випийте, Валерія...

Валерія (одхиляє келішок). Я більш не можу... Я м'ясо їм... я наче їм людей...

Входить Соболев

Соболев. Я до вас особисто, пане Курбський.

Курбськ. Дуже радий... пане Соболев. Це — мої гості. Говорить при всіх. Секретів я не маю.

Соболев. Гарзд. Отже, пане Курбський... сьогодні я приходжу з фактами.

Курбськ. Так.

Соболев. Тепер мені все ясно. Звільнення моїх помічників... переслід усього, що є на шахті чесного... махінації з получкою... підбурення на бунт... Обвали... котьол швом у топку... який комісія на чолі з вами вже прийняла і освятила злочин... (показує папера). Ваш наказ оголоти шахту... і намір затопить її... це вже не випадки, а система.

Курбськ. Так. Далі.

Соболев. Так далі бути не може. Це ваша рука... Я вам сьогодні пропоную: припинити нищення шахт...

Курбськ. Так. Далі. Слухаю.

Соболев. Все. Я кінчив.

Курбськ. Скінчили? (пауза). Пане Вовк, провжайте інженера Соболя до парадного. Він — п'яний.

Соболь. Це ваша відповідь? Гаразд. Ви об'являєте війну — я приймаю. До побачення, панове.

Входить Поля, дає Риті листа

Курбськ. Поля. Дайте інженеру його палку, щоб він не впав в болото.

Соболь виходить в ліхвісний мовчанці, Поля — за ним

Курбськ. Пане Вовк. Пишіть. Наказ по руднях району. § I. Інженера Соболя за бездіяльність і безгосподарність звільняється з посади завідувача шахтою... і на його місце призначається техніка Малогуба.

Малогуб. Юрій Михайлович. Заждіть ще тиждень... Я йому влаштую щось таке, що самі шахтарі змиють його з шахти з тріском... ви тільки підпишете вимогу шахти.

Курбськ. Згода. Але робота — ювелірна.

Малогуб. Сто кляусів не найде сліду.

Курбськ. Інакше б вам і не було доручено.

Рита (потрясає розірваним конвертом). Панове. Хто міг це написати?

Курбськ (обурено). Що написати?

Рита (читає). „Коли майстрі обвалів і червоних фарб підуть туди, куди вони спізнались трохи, тоді ви будете моя...“

Малогуб. Не розумію.

Курбськ. Єрунда.

Рита. Маган. Це він... він!

Валерія. Ах... (непритоміє).

Рита. Вакса. Терпіть не можу.

Корнет, Макс і Вачнадзе вносять Валерію в кімнату ліворуч. Лариса і Рита — за ними

Курбськ. Інтелігентські нерви.

Малогуб. Одшить його од діла. Ні слова йому більше. Нехай іде совдепам в холуї. Будь ласка.

Вовк. Панове. Мені це надоїло. Мерзота ця мені вже настогидла. Півроку вже: Маган, Маган...

У вухах, у роті, в носі — Маган, Маган.

Малогуб. За горло чіпляється, нахаба.

Вовк. ... Не ступиш кроку. Води стакан не вип'єш, щоб він тобі не отруїв всю душу.

Малогуб. Життя не дає.

Вовк. ... скрізь він, і він, і він...

Ян (коло вікна). Панове, тихо. Чшш... Все чути далеко в сад.

Вовк. ... Я знаю — як я його не кончу, — ніхто його не кончить (витягає револьвер і перевіряє кулі).

Ян. Як бога кохам, пане...

Курбськ. Це — божевільство. Я не дозволю.

Вовк. ... Все життя висітиме над головою.

Курбськ. (обурено). Сядьте, Вовк. Не робіть істерики.

Вовк. ... Або я, або він! Разом ми жити не можемо.

Ян. Я з вами, пане...

Вовк. ... Або верну листа, або загину!

Ян. В тен мент, пане...

Вовк. ... Ходіть, Ян. Роздадим блощицю.

Курбськ. Не смійте! (б'є рукою об стіл). Ви не маєте права ризкувати всією організацією. Ви куди?

Вовк. В гадюче гніздо. На місці!

Ян. Як бога кохам, пане...

Малогуб (рішуче). Це — єдиний вихід. (до Вовка). Ідіть. Зметіть його з лиця землі.

Вовк і Ян виходять. З лівих дверей входять Лариса і Вачнадзе

Вачнад. Ручку з голубими жилками.

Курбськ. Майте на увазі, я крові не хотів...
Я умиваю руки.

Малогуб. Кого жаліти? Жабу?

Курбськ. Відповідальности за це я не беру.

Це — стрільба по горобцях з гармати.

Малогуб. Ці горобці клюють нам голову.

Малогуб. Велика справа обернулася в дешевий детектив...

Лариса. Що?.. На квартиру до Магана?..
Кров?.. Верніть їх назад. Дайте мені сюди Вовка...

Курбськ. Розсипатися по вулиці. Найдти.

Лариса. Вачнадзе! Найдіть мені Вовка. В тій хвили.

Всі швидко виходять. Лариса за ними. Одну мить зала порожня. Маган вискакує з - за порт'єри, почує кроки, ховається назад. З лівих дверей входять Корнет і Рита

Рита. Терпіть не можу. Вакса... Де ж вони? (показує фот. картку). Корнет. Ви бачите? Це наші предки. Це моя grande-tante... Жила 109 літ, не знаючи мужчини...

Корнет. Ого, це дійсно екземпляр.

Рита. А це — ma tante... Жила 28 літ... Мала 128 любовників.

Корнет. О, це ще цікавіше.

Рита. А це — mon neveu... син мого брата і Лариси... Кадет. Убитий в артилерійській школі 27 жовтня... Після його смерті Лариса трошки (крутий жест над скронею)... сміється й плаче по ночах...

Корнет (кидає картку). Гарний хлопець... Пропало їх тоді багато.

Рита. Скажіть, Корнет. Я красива?

Корнет. О, ви надзвичайно гарні.

Рита. З ким би ви мене порівняли? З Венерою, наприклад?..

Корнет. О, безумовно.

Рита. Дивлячись на ваші губи, ви мусите, Корнет, красиво цілуватись.

Корнет. О, да. Дозволите?

Рита. Мове тон. На такі речі не просять дозволу... Не дозволяю. Слухайте, Корнет! Ви цілком в моєму розпорядженні... На вокзал візника ви не беріть. Я одвезу вас моїм мотоциклетом.

Корнет. О, я вам дуже вдячний.

Рита. Корнет. Говоріть мені компліменти.

Входить Лариса

Рита. Лариса. Ти гадаєш, я злякалася? Я вже приготувала йому відповідь.

Лариса. Боже борони, Рита. Я тобі рішуче забороняю.

Рита. Комічну відповідь: „Коли клясичний нахаба прийде туди, куди він спізвився трохи, він ще раз дістане ляпаса“...

Входить Курбський, Малогуб, Вовк, Ян. З лівих дверей одночасно — Макс і Валерія

Валерія. Рішуче, Масі. Рішуче... Говори.

Макс. Зараз, зараз я скажу... Панове.

Макс і Валерія деякий час стоять роззублено, Валерія штовхає Макса, потім кидаються обом до столу і знову втягаються в „організацію“.

Вовк (потрашає купою паперів). Отут всі його документи.

Лариса. Чщшш, панове.

Вовк. Жаль, що не застав його самого. Убив би, як гадюку.

Малогуб. Ніхто вас там не бачив?

Вовк. Абсолютно.

Ян. Як бога кохам, пане...

Вовк (розсипав по столу папери, всі кинулись до них, читають штампи на конвертах і т. д.).

Голоси. Ленінград...

Москва...

Берлін...

Широке листування...

Командировка на службу...

Посвідчення...

Мандат...

Лариса (скрикує). Щоденник!

Малогуб. Панове, увага.

Голоси. Читайте, читайте.

Лариса. „Лютий—вересень“. Більш як півроку.

Малогуб. „Сьогодні я приїхав на рудні...“

Корнет. „Од скуки можна тут повіситись, якби не місцеві німфи“.

Рита. От, от. Вечірка.

Валерія. „Сьогодні був на провінційальнім бенкеті, де мухи дохнуть од нудьги і безпардонно говорять про інтервенцію... Освідчив своє кохання одній грації...“

Рита. Ах, нахаба!

Малогуб. „... Дістав делікатного ляпаса. По-клявся добути її силою...“

Корнет. „Білий ворон агітував мене за картами, але конкретного нічого...“

Макс. „Щось було клянуло, але я прогавив — і дістав любовну записку...“

Малогуб. Останні дні... Останні дні...

Лариса. Панове! От! (врочисто). „Вдерся на секретні збори і непомітно стяг шифровку“.

Малогуб. „Здорово. Робота на широку ногу“.

Лариса (скрикує). „Бився цілий день над шифром. Хитро“. Ніколи він не розгадає! Мерзота!

Корнет. От воно. „Приїхав таємний тип із-за кордону. Я взяв його на мушку“.

Лариса (з своєї сторінки). „Треба добути шифр. Треба придумати кілька компліментів...“

Валерія. „... для фарбованої інтригантки...“

Лариса. Яка гидка людина!

Малогуб. Останній день. Записано сьогодні.

„Ще кілька день — і диверсійна банда в моїх руках... і я легальний. Чудова гра. Розкішний спорт. Як пахне мені життя. Ах, як я люблю інтригу. Дурні шукають щастя в грошах. Несчасні блазні...“

Вовк. Панове. Я піду і кончу свою справу.

Малогуб. Цього нам досить.

Курбськ. Вовк. Я вам забороняю.

Корнет. Тепер він нам зовсім не страшний...

Макс. Він нелегальний...

Валерія. Не говори так, Масі...

Лариса. Він хоче нас продати і за свої грішки купити собі прощення... Яка підлота!

Корнет. Лариса Львовна. Ось наш лист!

Голоси. Лист. Віват!

Курбський. Листа мені! (ховає листа в кишеню)

Прекрасно.

Лариса. Кінець, панове. Прошу до столу. Вип'єм на радішках за молоду пару.

*Шум. Вітання. Всі держать
повні келихи*

Курбськ. Я дуже радий і гордий... (тисне руку Вовкові). Бажаю вам...

Маган (виходить з-за порт'єри — спокійний тон) Добри вечір, панове.

Валерія. Ах, Масі. Боже мій.

*Корнет виводить Валерію
праворуч*

Вовк (вихоплює револьвера). Ти тут?

Маган. Мир, панове.

Курбськ. Стійте, Вовк.

Маган. Слово.

Вовк. Кулю, а не слово.

Лариса. Що це значить, пане Маган?

Маган. Ви можете мене убить, але за мною і ви всі підете.

Курбськ. Як злодій, як бандит, ввійти в мою квартиру...

Маган. Ми тільки обмінялися візитами...

Малогуб. Шпигун ви. Провокатор.

Маган. Ні те, ні друге, хоч я знаю... далеко більше, ніж ви гадаєте.

Лариса. Нічого ви не знаєте. Так некрасиво, так ганебно.

Маган. Я знав, що ви прийдете (жест на папери) — і все зібрав для вас... Спеціально написав для вас...

Вовк. Чекіст ви.

Курбськ. Ми вас дамо під суд, як карлого злочинця.

Малогуб. Одкриєм вашу підлу машкару.

Вовк. Вас за два дні не буде на землі.

Макс. Ви провокуєте все чесне інженерство.

Маган. Даремне ви лаєтесь, панове.

Курбськ. Я прошу вас негайно залишити моє помешкання.

Маган. Панове. Це не вихід. І ви це прекрасно розумієте.

Рита. Нахаба ви! От хто ви...

Курбськ. (жест на двері, — протяжна павза). Прошу.

Маган. Будьте певні, що я не Соболев. (скандув). Я пропоную мир з умовою, що пана Рита, яку я люблю над усе... стане моєю дружиною.

Рита. Ніколи. Ніколи.

Курбськ. (жест на Риту). От вам відповідь.

Вовк. (жест на револьвер). А друга — тут.

Маган (іронія). Дуже легковажно. (серйозний тон). Панове. Я вам кажу серйозно. При всіх. Я люблю — і заради коханої жінки піду на все. (удавано - трагічно).

Рита. Я виконав моє слово. Вибирайте.

Рита. Ви не гідні слова „людина“.

Маган. Ви покається, Рита. Я чесно просив вашої руки, а ви мене примусили йти до вас... таким шляхом.

Рита. Це комедія. Не вірте.

Вовк. Балаганий комедіант.

Лариса (удавано-теплий тон). Маган. Скажіть мені всю правду. Що дійсно штовхнуло вас на цю ганебну роботу?

Маган. Лариса Львовна. Повірте мені щиро, як своєму другу.

Лариса. Тільки правду.

Маган (удавано-жалісний тон). Рита. Вона. Ви всі. Вона мене одкинула. Мене образили. Убили недовір'ям. Скрізь шепіт, ненависть. За що — не знаю.

Лариса І ви... заради Рити... заради вашого красивого кохання... украли нашого листа, писали їй ганебні записки... таємно влізли за мою порт'єру? Яка ж ціна всім вашим почуттям до молодії дівчини?

Вовк (поривається до Магана, його стримують).

Маган. Доказів нема. Повірте на мою честь.

Лариса. Це брудна облуда. Я про вас ніколи так не думала.

Маган (падає навколяшки перед Ларисою). Покарайте мене.

Курбськ. (погрозний знак Риті і Вовкові). Встаньте, Маган. Не ганьбіть звання інженера.

Лариса. Покляніться мені, Маган, що ви сказали правду.

Маган. Клянусь.

Лариса. За цю клятву, Маган, ви дасте відповідь мені особисто.

Маган. Вам особисто.

Лариса. Прекрасно. Встанте. Ви Риту кохаєте?

Маган. Я вже сказав.

Лариса. Рита. Ти довела прекрасну, чесну людину до ганьби — бери його тепер.

Лариса (до Рити). Руку. (до Магана). Беріть її руку. От так. Скінчено.

Курбськ. (до Рити) Рита, я тебе прошу...
Рита. Умру. Умру скоріш.
Маган. Рита. Я прошу вас. Дайте мені хвилинку
поговорити з вами наодинці...
Лариса. Ідіть.
Маган (цілує руку Рити).
Всі (плещуть в долоні).

Входить Вачнадзе

Вачнад. (ошелешено). А-а!.. (плеще й собі). Віват!

Рита і Маган виходять ліворуч

Курбськ. Панове. (глухо, з притиском). Де нам діти провокатора?

Малогуб (жест на пляшки). Дать йому амброзії.

Лариса. Не в хаті. Ні в яким разі.

Вачнад. Призначить побачення в лісі, а Ян...

Курбськ. Ніякого побачення.

Ян. Як бога кохам, пане, ззаду...

Лариса. Без крові і отрути.

Курбськ. Так, як сірник — був і нема. Згорів. Пропав.

Малогуб. Завалить його в шахті.

Курбськ. (хитає головою — ні).

Вачнад. Запросити на мартен, в прокатний цех...

Курбськ. (той самий жест).

Вачнад. В ковш його, або під вальці...

Ян. Як бога кохам, ззаду...

Курбськ. Ні, ні. Щоб м'яса не було.

Вовк. Обірвуть його разом з кліткою.

Курбськ. (стук по столу). Тихо.

Вовк. Поставить Яна коло кліті рукоятником.
Я — на підйомну... коли він сяде...

Макс. Обірвуть канат.

Ян. Як бога кохам, пане...

Вовк. Ян дасть мені сигнал...

Макс. П'ять ударів...

Малогуб. Як для людей — чотири...

Ян. Як бога кохам, пане... два - раз, потім — два, два...

Лариса (глухо). Ідея.

Курбськ. Ви мені поручитесь за успіх?

Вовк. Головою.

Курбськ. Потім в електричний цех, і всі турбіни — к чорту... А нам тимчасом розпалити страйк, довести до білого гарту — і дати подарунок Совнаркому на свято Жовтня... Це буде резонанс... на всю Європу.

Входить Рита і Маган, щасливо усміхнуті. Всі плещуть. На шум входять Корнет і Валерія

Маган (цілує руку Ларисі, палко). Лариса Львовна. Ви мій добрий янгол. Клянуся вам.

Валерія (ошелешено христить „молоду пару“).

Лариса (підносить келишок). За нареченого...

Маган. Я вам клянусь, вона буде щаслива...

Лариса. Вірю. За нареченого, мій милий Маган.

Вачнад. Віват! Ручку з голубими жилками.

Всі. За нареченого.

Лариса. Маган. Я давно чекала цієї хвилини. Ви мене покорили смілістю. Ви лицар і ви мій. Твоє щастя, Рита...

Вачнад. Віват!

Дія четверта

ТУРИ РЕВУТЬ

Шахта „Марія“. Двір. Терикон. Кліть. Двоє східців. Ян на рукояті керує сигналами: для людей — чотири удари в гонг, для вантажу — три. Праворуч — деренчання і тріпот підйомної машини

Входить Вовк і Малолюб

Ян (зняв шапку, вітає інженерів здала).

Малогуб. Майте на увазі, я цілком залежу од вас. Ваш початок, мій кінець...

Вовк. Буде, як по нотах.

Малогуб. Я жду коло мотора. Як тільки кліть впаде, почнеться опера я—мотор по ребрах і топлю...

Вовк. (жест вниз). Не забудьте, що старий Юда зараз там...

Малогуб. Для мене головне—турбіни. Вони здохнуть,—тоді край. За дві години Юда води нап'ється на горі...

Вовк. На турбіни—п'ять хвилин. Здохнуть і не пікнуть.

Малогуб. Прекрасно. Бажаю успіху. Тільки, Вовк, без Максових сантиментів...

Вовк. Я їм, дияволам, за тачку одплачу.

Обоє ідуть до кліті

Вовк. Раніш сигнала не давай. Коли він сяде, побачиш, що вже сів, заціпнеш—тоді...

Ян. Два-раз, два-два, пане...

Вовк. Спочатку два, павза...

Ян. ...маленька павза...

Вовк. ...Павза, ще два—і квит.

Ян. А як він, пане, буде не один?

Вовк. Хоч десять, все одно.

Малогуб. (заходить у кліть). Гляди ж, Ян. На тебе вся надія.

Ян. (б'є чотири рази в гонг). Як бога кохам, пане...

Малогуб. (з кліті). Генеральний бій.

*Кліть рушає. Вовк виходить.
Входить Овечка і Корнет*

Овечка. Якого чорта? Та я тебе устрою сам. На якій хочеш шахті... Фронтавикам нема віде одказу... Рoste республіка. Рoste Донбас.

Корнет. Та я й сам не дуже хочу. А, крім того, я одержав телеграму: захворів батько, мати, сестра, усі лежать...

Овечка. О, це да. Це діло друге. Тоді прощай. Дай адрес.

Корнет. „Адрес“. Я пришлю тобі листа.

Овечка. Гарзд. Держи зв'язь. Донбас. Марія. Марій багато. Марія — біс. Такому то — і більш нічого. Імій в виду: нас, перекопців, осталась жменя: я, ти, Дев'ятка, Дуня, Обушок, ще друг один на доменних печах... (хоче обняти корнета).

Корнет (ухиляється від обіймів). Прощай.

Овечка (держить руку Корнета). Високі братські могили, одна на одній, но буде красная земля, і червоний молот над нею буде бити і дробить до кінця. (тикає себе в груди). Но це не грудь — Перекоп. І тільки дзвін і печаль. Прощай.

Корнет виходить. Входить Павла Павлівна, Дідушок з лямпами в руках. За ними Обушок у новій толстовці, — він напідпитку

Павла. Слухай, Овечка. Мені страшно ніколи.

Овечка. На прогулку йдеш, Павлуша? Ну, ну.

Павла. ... Візьми но ти дідуся і поводи його по всіх цехах. Полізь у шахту. Це наш підшефний дід. Розкажи йому про всі машини. (передає Овечці лямпу). На! (бере Обушка під руку). Ходім.

Павла Павлівна і Обушок виходять

Овечка (вслід Павлі). Комунічеськая бабка. Ножки! Сукина доч! (руку дідові). Здорово, дідушок!

Дід. А ти хто ж такий? Чий син? Ти ж як це мене знаєш?

Овечка. Я тебе, дідушок, первий раз в очі бачу.

Дід. А хто ж тобі сказав мою фамілію?

Овечка. А як же твоя фамілія, дідушок?

Дід. Та ти ж кажеш: Дідушок.

Овечка. Ага! Так ти, значить, дідушок од природи? Дважди два дідушок? Інтересно! Так ти тут,

Дідушок, у первий раз? Ти в кочегарці ще не був?
Ходім.

Дід. А це що за млин такий?

Овечка. Кліть.

Дід. Що ж це: для води чи для гасу?

Овечка (коротко). Самая шахта. Спуск униз.

Дід. Угу! Аварія яка.

Овечка Да, дідушок, тут така хірургія, що треба лоб, як у слона... Хочеш в шахту? (до Яна). Спусти, дружок.

Ян (витягаючи вагонетку). Сідай.

Дід (боязко заглядає в кліть). Куди ж це ми? Всна ж там наскрізь. В кінець землі. Тьма тьмуца!

Овечка. 125 сажень. 20 секунд їзди — і угольок. Спокон часу. Старі мири. Ми колем їх машинами, довбаєм обушками, берем руками, грієм-світимо новим мирам.

Дід. А може б ми пішли у город?

Овечка. Там города. Підземні города. Вулиці, провулки і проспекти, панелі і тунелі. Окроме парків — все.

Дід (з острахом одступає перед вагонеткою). Ходім, парнишка, краще в кочегарку.

Овечка. Катай.

*Овечка і Дідушок виходять.
Входить Маган*

Маган. Технік Малогуб поїхав?

Ян. Ого, пане. Уже давно (жест на кліть). Прошу.

Маган. А ти чому це тут, на рукоятці?

Ян. Нова служба, пане.

Маган. Ян... (павза). Ага. Я зараз. Я в контору. (вбігає скідцями). Ян. Спитає хто мене, скажи, що я в конторі.

Маган виходить

Ян. Пся крев.

Тиха музика праці. Враз із шахти шість частих сигналів. Ян хвилюється. Вбігає Землячок

Земляч. Ян. Що там таке? Чого шість ударів?
Ян. Не твоє діло. Геть до своїх котлів!

Вбігає Віра

Віра. Що за тривога?

Земляч. Мабуть, іще шахтєрів душаті.

Ян. Котись, котись од кліті.

Віра. Не був у шахті, то покотишся. Чого шість ударів?

Ян. Не була на біржі праці — будеш. Геть відсіля.

Вбігає Дуня

Дуня. В чом діло, Землячок?

Земляч. Мабуть, ще мало на кладовищі шахтєрів.

Дуня (до Яна). Що ти тут дзвониш, рижий круль?

Вбігають нові шахтарі, робітницї. Входять Павла і Обушок

Ян. Чого зібрались, як на ярмарок? Киш на сідало.

Шахтарі одходять на бік. Чекання. Приходить кліть, з якої виходить Гоголь. Всі збились до кліті

Гоголь. Погиб Піхота.

Дуня. Живий ще? Можна одкачать?

Гоголь. У лоб... на смерть.

Шахтарі виносять Піхоту з кліті

Робітн. (втираючи сльози). Дітишки, жінка є?

Гоголь. Сирота... Як палець. Жаль чоловіка.

Друг — алмаз...

Обушок. Душать нашого брата, як мух.

Входять два санітари з ношами

Дуня. Помошники смерти... (наступає на санітарів, глухо). Довго ви ще будете тягати нас?

Віра. Не займай. При чом тут санітари?

Павла. А де партначальство? Де воно?

Голоси. Де партначальство?

Дід коч. Скарійоти. Що вони роблять з нами?

Віра. Санітари. Однесіть його додому.

Павла (спиняє санітарів). Страйк.

Дуня. Зібрати всю Росію — спитать її, за що шахтюрів мучать.

Голоси. За що нас мучать?

Павла. Не йди по домах. Стій тут, на місці. Кидайте роботу. Тушіть котли.

Дуня. Давай гудок.

II. У надрах

Забой. Огні лямпочок. Звуки роботи: кайла, врубових машин, конвеєрів, лебідок, скреперів

Дуня. Виходь, чорна братія. Кидай тюрму.

Забойщики, санчатники, кріпильники, козлогони, всі з лямпами в руках, на шиях, стрижено збираються докупі

Вигуки (легкі). В чім діло?

Яка ревізія?

Дуня. Ревізія, братці. Робоча ревізія на землі і під землею.

Гоголь (вдає в вагонетку). Говори, браття. Не бійся, сміло. Всі болі, всю нужду, всю нашу мученію, що накопала в серці.

Дід коч. Говори, браття.

Голоси. Обвали, газы, зриви.

Креплення, креплення.

Нові канати на лебьодки.

Голоси. Ліс крепельщикам в забої.

Геть ці зарази — бочки.

Струмент конторський.

Дуня. Говори по порядку. Розкривай всю душу.
Пиши, Гоголь.

Дід коч. Приїдуть скарійоти — пожалуйте шах-
тюрську грамоту.

Гоголеві світять лампочками

Маса. Обвали.

Дуня (жест Гоголеві). Раз.

Заб. 1-й. Врубові машини.

Дуня. Два.

Заб. 2-й. Три дні біжить, три дні лежить.

Заб. 3-й. ... Море перескоче — хвоста не замоче.

Заб. 1-й. До чортової мами таку механізацію.

Заб. 3-й. Я більше обушком наб'ю, чим їхніми
машинами.

Забойщ. (в один голос). Ілі рроботай, ілі долой,
і не воняй хвостом.

Заб. 1-й. Норму.

Голоси. Зменшить норму.

Покласти людську норму.

Гоголь. Написать їм, братці, так: нехай дирек-
тор візьме обушок і йде сюди, покаже норму. Він
дасть п'ять вагонів, ми дамо десять.

Дуня (і голоси). Він дасть п'ять, ми — десять.

Всі. Він — п'ять, ми — десять.

Санч. 1-й (в поясі з ланцюгом). Санки долой. Це
каторга - Сибір.

Дуня Чотири.

Санч. 2-й. Скрізь по Донбасу скрепера...

Санч. 1-й. Ми сами зробили скрепер, а де
він?..

Санч. 2-й. Хіба вони труд чоловіка цінять? Їм
тільки кинути народ у шахту, а тут — живий він чи
погиб — однаково.

Санч. 1-й. В полуклініці те й роблять, що вирі-
зують грижу санчатникам.

Санч. 2-й. Їм угольок, а як ми його добуваєм
(обидва разом) — кров'ю чи костями (один) — їм на-
плювають.

За б. 1-й. Вентиляція. Нам дихать нічим.
Дуня. Вентиляція — п'ять.

За б. 2-й. Воздух гуляє по продольній, а в за-
боях — як у могилі.

За б. 1-й. Хто думає за це? Хто душить нас
без воздуха?

За б. 3-й. В нас легкі вже погибли.

За б. 2-й. Нас самих уже пора на вугілля.

Голос (іронія). Продай себе на склад, хоч жінці
польза буде.

Вантаж. 1-й (потресає рваними рукавицями). Братці,
а це що? Хіба це прозодежа? Сміх. Ганьба. В су-
боту видали. Три дні.

Вантаж. 2-й (демонструє рвану шахтюрку). А ці
шахтюрки? З чого вони їх роблять? На скільки їх
дано? Дивіться.

Голос (іронія). Ач, генерал. Мундира захотів.

Вантаж. 1-й. Черепіка, братці. Колчеган.

Вантаж. 2-й. Хто має убирати черепіку —
колчеган?

Вантаж. 1-й. Самі шахтюри за свою упряжку ...
(обое разом) чи третя зміна?

Голоси. Третя зміна за окрему плату.

Дід коч. Одкачать утоплени.

За б. 2-й. Хазяїн скриню золотом набив, а ми
втопили.

За б. 1-й. Золото втоптали в грязь...

За б. 3-й. ... а багно собі за пазуху.

Голоси. Хіба то шахти? Горе, а не шахти.

За б. 2-й. Закриють нові колодязі і розроблять
великі шахти.

Голоси (безладні). Зедержують получку.

Самі жеруть і п'ють, а нас — як гадів.

Нема кватир.

Прокласти рейки до самих забоїв.

Голодні коні.

Баню з ящиками.

Води і тази.

Голоси. Вішалки для шахтьорок.

Порожняк.

Дуня. До зміни вам година — кінчай, вилазь — і більш не йди нікуди.

Маса. І більш нікуди.

Дід коч. І напиши їм, Гоголь, так — іскарійотам адрес: іслі ви, предателі, не вмієте робить, так йди під три чорти, щоб і духа твого не чули.

Маса. Правильно.

Землячок. А моє, друзя, таке мненіє... (засікся).

Дуня. В чом діло, Землячок? Кажи.

Землячок (бознадійний жест).

Голоси. Не бійся, Землячок. Ми не дамо в обиду. Говори.

Землячок (урочисто). Моє, друзя, таке мненіє: буде десять революцій, а кочегара всі забули. Горить у пеклі і горітиме до краю.

Дуня. Запиши, Гоголь. Дать жизнь кочегарам.

Всі. Дать жизнь кочегарам!

Гоголь (диктує сам собі). Дать жизнь кочегарам.

Землячок (сідає на вугілля). Сто революцій — все одно!..

III. На поверхні

Та сама кліть

Рух. Ходять, виходять, вертаються, — парами, групами, сідають, таємно радяться; всі в лямпами в руках, на шиях

Дев'ятка. Тут якісь гади - каламути риють.

Мартен. Тушить пожар.

Дев'ятка. Чшш. Не займай нікого.

Мартен. Зараз. Треба щось робити зараз.

Дев'ятка. Ні чичирк. Коли ці бузотьори кончать...

Мартен. Я їх візьму розпеченим пером і приколю, як муху.

Дев'ятка. Умри. Прикинься дурачком. Хай розпережуться. Ми схопимо всю зграю.

Мартен. Я знаю всіх. Дуня, Обушок і Гоголь... Вони нам знищать шахту.

Дев'ятка. Нехай. Ми очистим партію. Одріжемо гнилі члени. Щоб не смерділа шахта. Чшш. Іди туди (підкреслено голосно Мартенові). По-їхньому не буде, ні (іде до групи). Не боїмось, стрілять не будуть.

Обушок (здаля). Нехай поpróbують. Ми тоже вмієм.

Маган (киває до Мартена). Товаришу робкор.

Мартен (підходить, стає, ноги "цирклем"). Ми тут.

Маган. Товаришу робкор. Ви хочете прославитись?

Мартен. Як у макітрі вітер, чорта два про-
славишся.

Маган. Так я вам поможу. Мені не можна, а ви, товаришу робкор...

Мартен. Тобі, небоже, що нам не гоже.

Маган. Ні, ні. Така панама, що тільки вушками заляпаєш.

Мартен (пальцем себе по уху). Я вже ляпаю. Ну?

Маган. Я тобі відкрию всіх, що воду варять.

Мартен. Я і єсть тут головний баламут... (іде геть). Пишіть донос.

Маган (одкаикає Дев'ятку). Дев'ятка. Хочеш ти під-
стрелити дичину?

Дев'ятка (удавано - байдужно). Яку?

Маган. Вовка в капкан піймати хочеш?

Дев'ятка. На чорта він мені?

Маган. Вовка, секретаря рудкому, в лице ти знаєш?

Дев'ятка. Не знаю. А що таке?

Маган. Він хоче нам запарити турбіну.

Дев'ятка (удавано - наївно). А як же він запарить?
Що це чай, чи що? Ха, ха. (іде геть).

Маган (тихо). Дурень (іде до кліті).

Дев'ятка (киває Мартенові, стає навколішки, навмисне поправляє обмотки).

Мартен (підходить до Дев'ятки). Що таке?

Дев'ятка. Іди в електричний цех. Там уже є барбос. Стань на турбіни. Не зводь очей. Возьми його змією.

Мартен. Розпеченим пером, як муху.

Дев'ятка. Якщо таке — лети сюди.

Мартен виходить, наспівуючи революційний мотив. Входить Курбський

Курбськ. (на ходу). Драстуйте.

Голос (серед загальної мовчанки). Не застуйте, бо й так темно.

Курбськ. (іде до кліті). Спусти мене, Ян.

Ян. Прошу пана.

Курбськ. (сідає в кліть).

Маган. Товаришу Курбський. В компанії! (іде до кліті).

Курбськ. (пропускає Магана, виходить із кліті і дає знак Янові — спускати кліть).

Маган (із кліті). Товаришу Курбський.

Ян (б'є один раз в гонг).

Маган (вискакує з кліті). Що таке?

Курбськ. (піднімає руку). Громадяни. (всі повертаються на голос). Як директор всього гірничого району...

Голоси. Годі, чули.

Курбськ. Ви не подумали, що робите...

Голоси. Подумали.

Курбськ. Спинити зараз виробництво — це удар по всьому господарству.

Голоси. Знаємо без вас.

Ян (до Магана). Бардзо прошу.

Маган. Спускай вагон!

Ян (викочує вагонетку, три удари в гонг, кліть іде).

З кліті виходить на площадку Соболь з лямпою в руці

Соболь. Дорогі товариші.

Голоси (іронія). „Дорогі“.

Соболь. Я йду з вашої шахти і хочу попрощатись з вами.

Голоси. Туди тобі й дорога.
Вимучив всю шахту.
Напився шахтьорської крові?

Соболь. Це я? Мою кров п'ють, а я не пив чужої.

Обушок. Піхоту з'їв?

*Шахтар грізно оточують
Соболя*

Голоси. Ти не бачив, що п'яний чоловік?
Ти маєш право давати запальщику
16 бурок?
Чому ти не вставив в бурки кукол?
Він його загнав навмисне.
На суд, барбоса.

Обушок. Ще суд над ним. В колодязь, гада.

*Шахтарі хватають Соболя,
тянуть його до кліті*

Дев'ятка. Розступись. Пустити інженера. (з великим зусиллям виринає Соболя). Бастувать — бастуй, а інженерів не займай.

Соболь. Товариші шахтьори... За що ж це ви мене?..

Голоси. Шкуролуп.
Перша куля тобі у шахті.
Кат. Іскарійот. Собака.

Дев'ятка. Товаришу. Ідіть у лямпову. Будьте коло телефону.

*Дев'ятка силою одтягає Со-
боля од кліті.*

*З кліті виходять Дуня, Го-
юль, Землячок, дід кочегар.
З двору наближається Сокіл*

Дуня. Говори, товариші шахтьори. Не ховай нічого. Або пан, або пропав.

Гоголь. Ось наша грамота. Тут наше все. Обвали, врубові машини, вентиляція...

Курбськ. (уздівши Сокола, до шахтарів). Як директор всього гірничого району...

Шум. Входить Сокіл

Сокіл. Що ви, хлопці? Збожеволіли чи газом отруїлись?

Дід коч. Десять літ вже труять.

Сокіл. Що ж це, хлопці? Проти влади? Страйк?

Обушок. А ти думав що? Весілля?

Сокіл (рішуче спокійний іде на горішні східці). Товариші!...

Голоси. Чули. Годі. Знаєм.

У нього все добре.

На всі сто.

Йому і голову прокляю — все добре.

Сокіл. Товариші шахтьори. Міжнародня буржуазія...

Голоси. Годі. (свист, шум).

Дід коч. (передражнює). Товариші. Одним ударом ми б'єм по вугіллю, а другим — по мировій революції. Скрізь революція. На землі і на небі. (іншим тоном). А в себе під носом забастовка (регіт).

Сокіл (сходить на середні східці, читає папера). Постанова бюро райкому. 1. Павлу Іванову, парт. з 1924 р., дочку інтелігента, 2. Дуню Григорія, парт. з 1917 р., з колишніх козаків, 3. Гоголя Василя, парт. з 1919 р., з селян Полтавської губ., за анархічні ухили, недисциплінованість — перевести в кандидати партії, причому першу зняти з відповідальної роботи і перевести на виробництво.

Павла (згори). А загальні збори?

Голоси. А робоча маса?

Сокіл (до Дуні). Твій партбілет.

Дуня. Тобі? Тобі? Бюрократ. Та знаєш ти, хто я? Червоний зводний командир. Я мерз за Ленінградом... Ходив по горло в Сиваші... Ів царидинські

кавуни, рубав голови білогвардійцям під Астраханню... Бачив у бінокль Варшаву. А ти хто?

Гоголь. Де ти був, як ми одкачували шахту?

Сокіл. Твій партбілет!

Дуня (показує білет). От він, червоний од моєї крові. Його дала мені революція, а не ти. Хай вона скаже — оддай, і я оддам. (піднімає вгору білет). Кажі, революція, одбираєш ти у мене цей білет, чи ні? Молчаніє... (ховає партбілет в кишеню).

Голоси. Правильно, Дуня.

Сокіл. Забули вже, як душу продавали за чверть фунта? Ще хочете? (шум). Хлопці, я, як секретар районного комітету, заявляю вам...

Голоси. Ми тоже заявляли.

Ви нас послушали?

Ми тоже члени партії.

Дуня. Так він особений член партії — при часах і при калошах.

Дід коч. Ми і в галстуках їх бачили.

Павла. Стій, товариші. Ні кроку назад.

Сокіл. Це ви, хлопці, забудьте. Шахти ви мені не спините. (сміх). Погубіть ви тільки шахту — всіх ваших главарів зітру на порох.

Дід коч. Гляди, щоб він тобі в лоб не вистрелив.

Дуня (жест на лоб). А ти знаєш, що це таке? Пороховий завод. (сміх).

Павла. Бонапарт. Зажимщик.

Голоси. Князь - губернатор.

Гіндербург.

Стажирує руками.

Сокіл (знижує плечима, сходить вниз). Не шахта, а божевільний дом. (сміх).

Сокіл виходить. Входять три шахтарі

Шахт. 1-й. Ми прийшли, як делегати... Я од шахти „Диктатура“... Нас бастує три тисячі чоловіка. (оплески).

Шахт. 2-й. Мене прислали од шахти № 7...
Нас бастує 4.729 чоловіка. (оплески).

Шахт. 3-й. А я од шахти № 8 і 9-біс... Нас
усіх... п'ять тисяч триста... триста. (засікся). Ми
бастуєм всі до одного...

*„Ура“, оплески, вітання, шум.
Вбігає Віра*

Віра. Товариші жінщини. До мене.

Жінки ринули до Віри

Обушок (свист). Покотила шпанка до отари.

Віра. Дорогі товариші. Два місяці ми вже голо-
даєм... Ми, кочегари, коло топок, ви, забойщики,
в забоях...

Голоси. Годі агітації. (шум).

Віра. Товариші-шахтьори. Жінщина була рабіня...

Павла. Пішла писать губернія.

Віра. Жінщина за старого режиму не мала ні-
яких прав. Жінщина за царизму не мала права ро-
дити незаконну дитину...

Дуня (вгори, іронія). Просимо. (сміх).

Віра. Товариші шахтьори. Сидно. Так ви хо-
чете равноправія жінщин?

Павла. Спитай у Сокола.

Жінка 1-а. Вони б хотіли, щоб жінка здохла.
коло кухні...

Жінка 2-а. Розумна.

Обушок. Язык металургічеський.

Катя (червона й схвильована). Товариші жінщини.
Защо нас викидають з роботи? Це наша власть,
що жінщин під забор? (засіклась, кидається з плачем до
Віри). Вірочка, говори за мене.

Обушок. Іди до мене, Катя. Сьогодні я захи-
щаю жінщин.

Дуня. Валяй, Вірочка.

Віра. Товариші шахтьори. Де наша Ніна - одкат-
чиця? В степу під Маріуполем. Де наша Варя - сор-
тировщиця? На полустанку під Саратовим.

Павла. Пішла панихида.

Обушок. Цілий молебень. Ще рясу — і готово. Віра. Ти, Обушок, ганьба. Я була з вами в одному отряді... Я годувала вас останнім куском хліба... Я вам прала білизну... Я з вас змїтала воші... як ви були в тифу.

Обушок (кидається до Віри). Вірочка. (в голосі ридання). Вошей була повна груди. Рани на голові, на спині й на ногах... Ти очищала грязь... Помниш, як ти мені милом голову помила?.. Ти божа матір нашого отряду.

Дуня. Ач, який христосик.

Шахтар (з групи Віри — показує носа Павлі). А що — дав тобі Обушок одскоч?

Павла. Фю. Медаль йому видам за одставку. От у мене є новий... Андрюша. Андрюша! Поросят у тебе нема? Не буде бігати за нами з кислотою? (б'є Андрюшу по плечу).

Андрюша (випустив ящика, спускається вниз, підіймає його, — сам до себе і в простір). Два роки ти шукаєш правди, і ніхто тебе не піддержав. Ніхто тебе не приголубив...

Дуня. Чш-ша. Увага. Слово має Андрюша.

Андрюша (його обступили — напружена тиша). Загорни, Андрюша, твій ящик у чорну матерію і однеси його... в дикий глухий степ... далеко за шахту... і вирий високу могилу. В сиру землю поклади твою хлипавку. І там, де впала вона, проросте з неї дуб на дорозі. І хай гне його вітер. І хай шумить дуб над твоїм погибшим талантом...

Голоси. Послать її на завод.

Заказать свою хлипавку.

Послать Андрюшу в школу.

Дуня. Пиши, Гоголь. Наробить своїх інженерів. Гоголь. ...своїх інженерів.

Шахтарі зацікавлено розглядають хлипавку.

Входять Овечка з посилякою в руці і Дідушок

Катя (біжить назустріч Овечці). Так тут справді нога?
Овечка. Нога, Катюшок. Но іслі б мені справжня нога, сказав би я тобі один секрет.

Катя. Скажи, скажи, Овечка.

Овечка (тикав себе в груди). Ні, Катюшок. Це ляже разом зо мною в груді.

Катя (тягне Овечку). Ходім туди. Тут боротьба за власть.

Овечка (вслід Катюші). Дідушок. Ето мировая женщина.

Дід коч. (зауваживши Овечку). Заступіться, братці, за каліку.

Жінка. Сім літ вже бідний просить.

Голоси. Поставить інвалідів на роботу.

Дуня. Пиши, Гоголь. Поставить інвалідів на роботу.

Овечка (піднімав посылку). От вам моя нога. (врочисто). Слуша-ай. (його оточують — він читає). „Райком ВКП. Вулиця Луначарська. Гурію Васильовичу Овечці. Од першого державного протез - зічеського заводу“. От...

Голос. Ні чорта там нема.

Дід коч. Напхали тобі ящик вовною.

Овечка. Дай, друзя, молоток (сідає, розбиває посылку).

Голоси (навколо Овечки). А - а, нога, нога, верно.

Ач, яка збруя.

Диви, яка музика. Го.

От чорт його бери.

Хороша, жовта.

Просто як нога.

Дай сюди ще пальці — і нога.

От, братці, техніка! га?

Шахтарі зацікавлено розглядають протез

Курбськ. (ловить за руку Магана). Маган. Скажіть мені, ви в шахту їдете чи ні?

Маган. В тій хвилі. Ось подивлюся на протез.
Дев'ятка (неодступно підслуховує Курбського, про
чуже око їсть яблуко).

Курбськ, (підходить до Яна). Ян. Дві тисячі за го-
лову цієї падлюки.

Ян. Як бога кохам, пане...

Курбськ. (заглядає в профіль Дев'ятці).

Дев'ятка (з глухим виглядом простягає Курбському
яблуко). Хочете яблучка? З самого Криму...

Курбськ. (іде геть, тихо). Дегенерат.

*Входять Савіцький і Руза з
дитиною*

Савіцьк. (іде на горішні східці). Товариші. Від
імени профорганізації я прошу вас припинить страйк
і стать до праці.

Павла. Кого ти, Савіцький, захищаєш?

Савіцьк. Нех товариші згадають, же є люта
буржуазія... же є безліч ворогов, які радіють з ва-
шого страйку.

Дуня (поруч Савіцького). Братці. Ви перевернули
Октябрь. А що ви маєте? Гнете голови, як гнули
триста літ. „Свободи слова“—нема.

Гоголь (на горішніх східцях, записуючи). „Свободи
слова“—нема.

Дуня. „Смерть буржуям“—нема.

Гоголь. „Смерть буржуям“—нема.

Дуня. „Інтернаціонал“—нема. „Гори золота“—
нема. „Власть робочих“—нема. Ми спалили Октя-
брьом весь світ, а нам остався попіл.

Голоси. Їм золото й вино, а нам вода і штиб.

Маса. А нам вода і штиб, і попіл...

Гоголь. ... попіл.

Савіцький. Згадайте, браття, за інших, за другі
народи. І над моєю маткою Жечцю посполітою повівали
червоні штандари. Над Краковем, Бориславем, Терно-
полем пролетіла птиця радості і впала, заюшена
кров'ю. В кривавий вторник гієни випілі нашу кров

офярну. Сталеві багнети вбивали в персі матерів і дітей робітничих. В груди безбронних робітників. Не чути вже вольних пісень в країні моєй. Бич панський свище замість соловейка, кулемети кують замість возулі, і кулі разносять скарги по підземних копальнях, по гутах і фабриках... Припала моя Польща до землі і пильно слуха, і сняться їй шоломи зелені... Чує туркот полків більшовицьких і кавалерії шум над печальною Віслою... Але то сон, то омана... То стогнуть в'язні по криміналах, то жандарми пере-кликають вночі, то врони крачуть над нашої безнадзейної нівою... Що ж буде, коли вас задушить ворог? Куди нам іти? Де шукати притулку? Гдзе глови склоніть? Ожел чарни видлубе очі ясні Україне, б'яли ожел виссе серце Польські. Подайте себе длонь, браття. Лезьце в зе́ме, вугіль чарни длубайце, запальце костри ясні, свящіце святу цалему.

Нех згіне влог. Нех польський хлоп з усмехем поцалує свою визвольону землю. Нех робітник польський заспіває вольну пісню над своїм варстатом. Нех жиє згода!..

Рух. Шахтарі співчутливо оточують Савіцького

Голоси. Не горюй, Савіцький.

Іще раз підем на Варшаву.

Тепер уже каюк.

Підожди ще годик-два, Савіцький.

Ми їм покажемо наші возулі...

Катя (розважає Савіцького). Тікають їм нікуди, моря ж у вас нема, от ми їх всіх і зламаєм.

Дуня. Ти будеш тільки говорити — хто. Ми ж валих панів не знаємо. (жест на Рузю з дитиною). В случай, Савіцький, ти не попадеш в Варшаву, так от... (гладить по щоці дитину Рузі). Цей мальчонка... буде Карло Лібкнехт... Ми його научимо стрілять...

Рузя. Паненка...

Дуня. Що, невже дівчонка? Нічого. Не важно. Буде Роза Люксембург.

Овечка (скакує на ноги). От вам моя нога. Ось вона. (крокує перед натовпом). Ще краща за стару. Диви, диви. Як на подушки. Я б і цю перемінив на нову. Раз, два, три, чотири. Нікада не буде рематизму...

Входить Мірза з обушком, з сокирою при боці і лямпою в руці

Голоси (іронія). Друга зміна.

Вертай, Мірза. Шабаш.

Закрита шахта. Нема роботи.

Мірза (непорозуміло). Зачим нема роботи?

Дуня (іронія). Отдали вже буржуям назад.

Мірза. Ніяких буржуям не знай. За що татар смійошся?

Дуня (той самий тон). Вже буде править нам генерал. Оце питають нас: чи згода? Ти як, Мірза, за кого?

Мірза (поривається в гущу шахтарів). Реж генерал на месці. (потресає обушком і сокирою). Де генерал? Де голова генерал?

Сміх. Шум. Вбігає Мартен

Мартен (таємно до Дев'ятки). Вовк ворожить щось коло турбіни. Переставляє вінтіль, крутить...

Дев'ятка (до Мартена). Будь тут. Дивився за Маганом. Не спускай з очей директора. Донось усе мені. (до Віри). Віра. В лямпову. Хай Соболь іде до мене на турбіни.

Дев'ятка і Віра вибігають

Обушок. Братці. Що ж ви стоїте?

Голоси. Глупе це діло, братці.

Стій до кінця. Не вміємо ми править, от. Ми їх научимо.

На чію ж це голову впаде? — Ми не починали.

Собі копаєм яму. — Ми й їх завалимо.

Дуня. „Владикой мира будет труд“. Де труд?
Хто владика?

Жінка. Барбоси ж і владики.

Катя. Савіцький. Це ж не на тебе.

Овечка. Друзя - товаришки. Послухайте ж. Гуде.
Ну, жалко ж, як людину. Імійте ж ви сочувствіє. За
що ви її мучите? Мать родная кидає дитину, а во-
на ж нас не покине...

Обушок. Розіб'ють, а потім будуть плакати.

Дуня. Не будемо.

Овечка. Дивіться, слухайте. Лайтесь на землі,
но там не обіжайте... Шумить, скаржиться, плаче
шахта дорогая, плаче, як чайка морська...

Голоси. Братці. Що ж це таке?

Хто нам крутить голови?

Годі обману.

Одумайтесь, товариші...

Дід коч. Що вони роблять з нами? Що вони
мучать чувствами людей? Що вони нам серце
виринають?..

Дуня. Стій крепко. Будь горняком.

Вбіає Остап

Остап. Товариші шахтьори.

Курбськ. Остап. Марш в контору.

Остап (одкидає Курбського). Пустіть. (вибігає на го-
рішні сходи, спіткнувся, сунеться вниз). Защо у мене рематизм
в ногах? Защо у мене вугілля в грудях? Защо у
мене рани на всім тілі?.. Я 40 літ робив у шах-
ті... 7 літ санки тягав... 3 роки коногоном.
10 літ кріпив продольні, штреки і уступи... 20 літ
довбав забої... і ждав сонця правди... 12 раз був
засипаний... Три рази отруївся газом... Дочку мою
рубали козаки... витягли їй з живота дитину і зжа-
рили собакам... Забули трупи по три дні на ліх-
тарях?.. Забули 111 в кар'єрах?..

Обушок (розтібає сорочку на грудях). Ось вони.
Ось одна, ось друга... отут у щиколотку третя...

(показує на лопатку). А ось багнетом наскрізь... і досі ще болить на дощ...

Остап. Хто хоче козаків і буржуїв — направо. Хто проти — наліво. Сюди, товариші шахтьори. Виходь, біла гвардія. Говори перед шахтьорами. (показує на Курбського). Виходь, головний вождь. Виходь, козацький офіцер.

Голоси. Пусті. Не смій. Не займай інженера.

Курбськ. Товариші шахтьори. Це вам не сімнадцятий рік, як ви робили, що хотіли. Годі.

Остап. Виходь, тобі кажу. Дай сповідь за свої діла. Хто прийшов на рудник од хазяїна? (шум). Де ви його сховали? Овечка, виступай сюди. Де твій білогвардієць?

Голоси. Он, он вони. Держи їх. Стій. Знімай. Веди сюди.

Рух. Вибіває кілька шахтарів. Шум

Курбськ. (іде рішуче до кліті, де стоїть Маган). Товариші шахтьори. Товариші інженери. Я вам наказую: на місця. За роботу. Маган. Коли ви не падлюка, в шахту.

Маган. Хто з нас падлюка — невідомо. (одходить на бік).

Курбськ. Так. Прекрасно.

Шахтарі вводять мотоциклітку, де шофером Рита, а колясочці — Корнет

Голоси. А-а, дядя. Попавсь шахтьорам в руки.

Остап. Який ви лист йому дали? Що ви написали за границю? Признавайся перед масою.

Мартен і деякі шахтарі витягають з кишені Корнета папірці. Рита встає з мотоциклітки

Курбськ. Це — самосуд. Я не дозволю.

Овечка (грізно). Стій. (до Корнета). Коли ми перейшли Сиваш?

Корнет (розгублено). Ви... перейшли... Сиваш...
Обушок. І поперли вас до Севастополя.

Мартен (читає корнетового документа). „Пред'явник
цього, Гурій Васильович Овечкін, червоний коман-
дир запасу, командидується до Москви...“ (сміх).

Рита. Корнет. Як вони сміють?

Маса. А-а, офіцер. (шум).

Овечка. Говори, армія, що йому за це?

Голоси. Под стенку.

Дуня. Корнет Кларнетович. Дайте вашу ручку...

Овечка. Винтовку.

Обушок (подаючи револьвера). На, коцни гада враз.

Овечка (не бере револьвера). Винтовку. За оскор-
бленіє военного званія.

Курбськ. Не руш. На це є влада. Не смієте.

Мартен (вириває корнета з рук шахтарів). На суд.
На суд його.

Маса. На суд.

Овечка (його стримують). Хто потоптав будьонов-
ку — до стенки.

Андрюша (сідає шофером). Куди?

Обушок (з револьвером в руці, сідає в мотоциклетку).
До штабу!

*Під улюлюкання „машинний
конвой“ виводить корнета*

Курбськ. (до Рити). Рита... іди додому... Скажи
Ларисі. Нехай іде туди... ти знаєш...

Рита. Лариса хвора... В неї нежить...

Курбськ. ... за всяку ціну врятувать корнета
і продать цю наволоч... Магана!

*Рита швидко виходить. Вбі-
гає Поля*

Поля (до Курбського). Ваш Макс застрелився...
Лишив записку...

Курбськ. Назад. Додому.

Поля. ... „Алаверди“ і вашу бариню взяти на

сповідь... (Полю оточують). Їхню бариню уже взяли...
(шум). А штейгер Макс застрелився...

Вбігає Валерія

Курбськ. (зупиняє Валерію). Валерія.

Валерія (одштовхує Курбського).

Дуня. Що, тьотя, говори.

Курбськ. Розступись. Не товпитись. Візьміть
її... в лікарню.

Валерія. Убивця. (непритомніє).

Курбськ. (виносить з натовпу Валерію). Дорогу.

*Передає робітницям Валерію,
ті виносять її*

Павла. Здохнуть можна. Хоч лізь у землю. Ян.
Рятуй мене. Спусти мене в шахту. (іде до кліті).

Входить Соболь

Соболь. Товариші. Турбіну запарено.

Курбськ. Юда.

*Автоматичний гудок з еле-
ктричного цеху*

Соболь (в могилярній тиші — до шахтарів). Чуєте? Це
перегрів турбіни. (до Курбського). Зрадник!

Остап. Беріть його.

Маган. Беріть фашиста!

Курбськ. (вихоплює револьвера). Собака ти, соба-
ка!.. Геть з грязними руками. (жене револьвером Ма-
гана до кліті).

Маган (із кліті). Товариші, беріть його!

Шахтарі (з грізним шумом наступають на Курбського).
Здавайся, диявол.

Курбськ. Ян. Спускай. (за руку викидає Павлу з
кліті).

Ян (застиг розгублено). Пане...

Курбськ. (одштовхує Яна од рукояті, б'є два рази в
гояг). Геть, бидло.

Ян. Пане, пане...

Остап. Стій.

Курбськ (ще два рази в гонг). Покладу на місці.
(сідає в кліть).

Остап. Стій, Врангель.

Кліть рушила

IV. В надрах

*Шахтарі панічно біжать по
штреках, по продольній*

Голоси. Обвал, обвал...

Насоси стали.

Помпи не працюють.

Гукайте всіх. Шахту затоплює...

Виводьте коні. Людей, людей!

Братці, не біжіть.— Скоріш.

Все пропадає.— Такі ми хазяї.

Спитати власть.— А є вона?

Чи довго ще так буде?— Вічно.

Розстрілювать за ції штуки.

Де вже вода?

Прорвалася у бремсберг.

За два часа вона затопить шахту.

Коло розбитої кліті

Наш директор... інженер Маган.

Пропало все... Погибли всі...

Всі збились вкупу. Розпач

V. На поверхні

Остап (показує обірваний канат).

Маса (товпиться коло кліті). Погиб.

Дід коч. Убивство.

Дуня (і голоси). Зрада.

*Дев'ятка вводить Вовка. За
ними Віра*

Дев'ятка. От він, гадючий змій, що поламав
турбіну.

Вовк. Провокація, брехня.
Маса. На суд. На смерть бандита.
Соболь. Товариші шахтьори!..
Маса. Порвав кліть, іди ж і сам туди. В коло-
дязь!

*Кидають Вовка в колодязь
шахти*

Овечка (в центрі). Підкоп. Ізмена. Перекопці, до мене. Революційний комітет. Доклад у штаб. Від імени погибших друзей, слухай мою команду: новий канат, другу кліть. Спинити паніку.

Вбіває Сокіл

Сокіл. Товариші. Залізний наказ партії: без паніки. На місця.

Савіцьк. Товариші. Від імени профорганізації... За мною!

Остап. Біла гвардія зайняла рудник. До зброї.
Віра. Товариші - красногвардейци. Маріїнський отряд — до мене.

Соболь. В електричний цех. Виключити город. Всім шахтам половинний ток. Рятувальну станцію. Пожежну команду...

Савіцький (тягне за собою шахтарів). Товариші. Запасну помпу. Сюди. За мною.

Віра. Братці, до топок.

Кочегари. Топки, топки.

Дев'ятка. Турбіну. Рятуйте, турбіну.

Голоси. Турбіну.

Сокіл. В шахту! В шахту!

Соболь (обстукує кліть). Ця кліть працює. Бігом.

Остап. Шахтьори. На поміч.

Дзвінки. Гудок

Дуня (скакає в кліть) Узнаєм хто — уб'єм до одного.

Гоголь (теж у кліть). Монтьори, техніки, механіки, інженери, сюди.

Віра. По цехах.

Мартен. За мною.

Ян (удар в гонг).

Дев'ятка (одкидає Яна). Геть, холоуй.

Остап (стає на сигнали, удари в гонг).

Жінки. Не йдїть. Не йдїть. І ви погібнете.

Катя (хватає Овечку руками). Овечка, ради бога, стій. Не лїзь. Благаю. На кого ж ти мене кидаєш?

Овечка (держить рукою Катю, наче в обіймах, команда в простір). Трибунал — на лебьодки. Часових — на турбіни. Розведчіков — по всім городам. Хо - од.

Остап. Вперед.

Кліть рушила

Був ранок. На світанку, імлістою рікою, підводився туман. НА ІМЛИСТОМУ СВІТАНКУ

Пастух тоді грав на сопілку, а Мокрина йшла до лісової пущі. І першу ноту, на гіронах калини, вивів соловейко.

(Дружня пародія на М. Івченка)

ГРИГОРІЙ КОСИНКА

„Яка прекрасна ти, зємле! Хочеться взяти тебе й пригорнути!“ — подумала молодиця, тримаючи повісємо конопель під пахвою.

— Здрастуйте, діду Мартине!

— Доброго здоров'я, Мокрино!

— Гай-гай, дочко, — сказав дід. — Ти разом із соловейками встаєш...

— Треба, дідусю... Боже допоможи вам!

— Спасибі, дочко.

— Ранній ви, дідусю, як та пташечка.

— Авжеж, дочко. Готую тобі кубелечко — хату, бач, дорожчємо. — Дід цюкав сокирою, а потім, стомлений, сів на ключину і закурив люльку.

Сопілка зачарувала Мокрину; вона довго слухала, як десь на дубині, завернувши бика, хлопчисько голосно наспівував якусь пісню; пісня радісно лягала Мокрині на серце — наповнювала його густим і теплим соком.

— А-а, не співай, хлопче, хай ранній сон досипає земля!

Хлопчисько голосно вилаяв худобу в дубині. Заспівав знову, а спів підхопили земля й дубина.

— А куди ж Трохим пішов, діду?

— Бог його святий знає, пішов кудись. Да, дала, діти, совєцька власть землю, — колупайся, длубайся — добра земля, а не дала реманенту!..

— Правда, любий дідусю. Земля — всьо-дно, як рай!
Із кущів виповза Трохим, тримаючи довгу осичину — на лату, видно, вибрав у лісі.

— Бач, лату приволік! Ху!

Трохим сів коло катраги; на обличчі йому лягли втома й спокій. Кудіш от — от мав закипіти.

— Уважительний дід, Трохиме, хоч і старий!

— Дід Пархом телиці не дає. Убить нахваляється!

— Телиці?! Нам же мати ту телицю перед смертю одказали!

— Гай-гай... — Трохим сердито сплюнув і пішов доволікати лату. Сонце пекло, як сковорода. Над квітками гуділи бджілки, а на катрагу ліг уже тінявий ріг. Майстрі, пообідавши, курили собі.

— Весела жисть, їдять його мухи!

— Де воно тепер пани, діду?

— Хе! Тепер вони у Хранції кандьор жеруть. Їм тепер, братці, амба!

— Х-ги, ги-ги! Значить, наша бере, діду?

— Що ті пани робитимуть, коли люд посяде всю їхню землю?..

А тиша на долині густіла. Співав один із майстрів довгу якусь пісню, кахикав до Мокрини, та молодиця не обзивалася, — десь у глибині серця їй снувалась срібна нитка...

Трохим знову подався до лісу по нові лати.

Над вечір, коли соняшні тіні проколювались дрібними золотими дірочками, Трохим привів теличку й прив'язав її до катраги.

— Тпру! Станція, голубко!

Теличка зраділа, заспокоїлася й утішно покрутила хвостом. Трохим важко передихнув і втішно подивився на Мокрину.

— Стягай, стягай, хлопче! За щастя, — сказав дід Мартин, — треба нести спокуту, як і за гріхи!

Побалакали ще трохи, майстрі повечеряли й розійшлися додому. Заскрекотали на річці жаби, в яру залящав радісний спів соловейків, а повний місяць довго ще світив дорогу дідові — аж поки землю не вкрила зірками ніч. Хтось із неба, не соромлячись, зазірав Мокрині за пазуху і точив їй туди густинь радості. Мокрина перехристила телицю й повагом увійшла до катраги; знайшла стару свитку, вкрила ноги й почала пристрасно сіпати сонного Трохима... Він, нарешті, прокинувся.

Мокрина рвала собі груди, тиснулася до Трохима, а він лежав холодний, мовчазний, аж моторошно стало молодиці; вона розтерла його ноги полою свитки, вчувала, як теплішали Трохимові ноги, як пристрасним нестримним потоком розлилися пестоші; вона кинула рукою свитку на бік, а потім довго ще тихо сміялася і німіла з глибокої пристраси.

Душа її танула тоді як весняний сніг!

Мокрина спам'яталася, коли вже проспівали другі пісні, — тоді вона повернула пружні груди й підвелася на руку.

— Трохиме... Трохи... Чуєш?

- Не треба вже, Мокрино... Скоро майстрі прийдуть.
- Дурний ти! Хтось телицю одв'язує!..
- Га?
- До телиці хтось!..

Трохим вилетів з катраги в імлістий, ранішній туман... Лайка, тупіт ніг. Дикий зойк, нелюдський, перерізав на світанку повітря.

Мокрина вийшла й собі з катраги на цей крик: золота смужка сонця підняла вже пелену ранку, птиця прокинулася й заспівала радісно, тополі стояли мовчазні й похмурі, аж чорні.

Під кушем, недалеко тополь, лежав зарубаний Трохим — спокійно посміхався.

— Трохиме... Трохи... Чуєш?.. Він, мабуть, мертвий...

Безнадійно-розпачливий крик самиці розкотився берегами річки; навкруги було моторошно й холодно, як завжди вранці.

Закувала зозуля в лісі, заспівав соловейко на калині, журно горлиця обізвалася, а Мокрина над трупом сиділа.

Хтось ніби рубав їй серце на шматки...

— Ай!..

— Куди ти, бодай ти здохла!

„Ще пастух, — подумала Мокрина, — це вже світає... На світанку“.

Із степу, розганяючи тумани над байраками, долітав спів сопіаки.

— Не співай так болізно, хлопче! — сказала Мокрина пастухові.

— А що?

— Трохима вбито!

Мокрина впала на землю. Над річкою, на світанку, підвівся радісний туман, а земля під Мокриною розкололася надвоє й хиталася.

Тегранський травневий вечір сповнений снагою давнього бездошів'я, серпневим палахкотінням зірниць Херсонщини й вагою стигаго, неймовірно-випнутого неба. Виснажена глина, зсохла й скупа оболонка цілого Ірану, виходить з-під безладного каміння тегранських стін, з-під усіх дванадцяти брам міста й тягнеться шляхами й бездоріжжям, знеможена від одвічної згаги.

Місто має дванадцять брам, і через кожну з них до Теграну запливає сухий шлях караванів і знівечених автомобілів, рідкий і недовгий ряд дерев та висхлий арик, де немає води.

Тринадцята брама немає назви.

Вона виходить просто з-за посольських парків на заміську „Шахську дорогу“, де щоп'ятниці відбуваються повільні прогулянки всіх поважних міських громадян (з одного боку шляху,

ПАН ДЕ-ХОДА

О.Л. МАР'ЯМОВ

за сухими деревами — чорні чадури жінок; з другого — чоловіки й пильні охоронці іранської моралі — зелені поліцаї — аджани). Цю тринадцяту браму звивають просто „Брама“ — „Дарвазе“. Перси проїждять через неї велосипедами й лакованими лімузинами на вечірні прогулянки. Вони їдуть з Лалезару, щоб через Топ-Хане і далі, з Кавам-Салтане, крізь тринадцяту браму потрапити на цю розлогу й широку „Шахську дорогу“. На нашій Хейябаі-Манучері мажна так само взяти прокатного біцикла й вирушити просто до „Дарвазе“.

За хребтом Ельбурс, саме за білим вістрям гори Демавенд, божеволі й минуться захід сонця. Покорчені дерева пірнають у зміну фарб та кольорів, і в придорожні арики рветься несподівана вода.

Раптом з перестрічного велосипеда впадають в око знайомі темні окуляри під козирком нової перської шапки „паглеві“. Обидва велосипеда спиняються, і ми з нашим тегранським перекладачем ідемо далі вдвох.

Абдул-Гусейн-хан — молодий скептик у темних окулярах, що його тяжко викликати на розмову. Проте ввечері, коли під шинами шарудить порох доріг і метушливе світло переднього ліхтарика різь тяжкувату сутінь, він починає розповідати. Він говорить руською мовою майже без акценту і знає кілька українських слів. Він вивчав німецьких філософів, і темні окуляри — його справжній призма для споглядання світу і своєї батьківщини. Проте, до того ж, він має справді попсовані очі; він лікував їх у Харкові років із шість тому. Абдул-Гусейн-хан веде свій біцикл поруч мого, і, завертаючи на спорожнілі закутки шляху в напрямі Душан-Тапе, він розповідає історію чорних окулярів і разом з тим — історію своєї минулої подорожі.

— Один мій компатріот, — каже Абдул-Гусейн, — повернувшись із Парижу, розповідав: Париж був би найкраще місто в світі.. коли б не було Іспагану. Я ще не був у Парижі й народився не в Іспагані. Найприємніше мені згадувати Київ...

Слово „Київ“ він вимовляв якось стисло й гортанно. І вже зовсім дивно звучать у нього „Хрещатик“, „Дніпро“.

До Душан-Тапе ми ідемо не самі. Ліхтарики над передніми колесами біциклів трохи викиляються то в один, то в другий бік, колеса на дрібних камінцях дороги підстрибують, а якась група перських вірмен співає своєї пісні, не сходячи з велосипедів.

— Ви пам'ятаєте, — питає Абдул-Гусейн, — як світиться Дніпро ввечорами, коли дивитися з Царського саду, де поруч грає симфонічна оркестра, а пароплав зникає під київськими мостами?

Ми ставимо велосипеди під стіною шахського саду Душан-Тапе. В саді тріщать безугавні цикади, і на високій горі розсіпалися в уламках присадкуваті руїни старого палацу. У деревах саду зберегає денна задуха. Проходола віз з гір, з Рудессеру.

Абдул-Гусейн-хан марить про Київ.

Потім каже:

— Я умовився на завтра про інтересну візиту для нас обох. Ми підемо до професора Де-Ходя. Він — декан тегранського факультету права.

Далі Абдул-Гусейн пояснює, що це єдина вища школа в Персії.

— А щодо професора я вам не розповім докищо нічого, — додає він.

Назад Абдул-Гусейн вертає вже мовчки, зовсім заховавшись за свої чорні окуляри. На нього впливає так кожна побачена руїна. Душан-Тапе збуджує в ньому символи величності і безпорадності перспектив. Сперечатися з ним тяжко. Він обізнаний у німецькій філософії — викінчений песиміст.

На Таджриській дорозі ми знову потрапляємо в смугу вечірнього руху. У найнятих фордах клерки шах-ін-шахського банку, вислі, вимучені тропічною пропасницею англійські юнаки, відбубають побачення з своїми подругами. Вони неодмінно кажуть їм:

— От, незабаром у Лондоні...

І за кілька годин їдять морозиво, п'ють крізь багдадську соломинку холодний шарбат і слухають джаз-банд, де серед чотирьох негрів п'ятий — поручник руської служби.

За день ми з Абдул-Гусейном спиняємося перед малою хвірткою в довгій стіні, на одній з далеких і затишних вулиць. Хвіртку відчинено, проте треба постукати, бо у дворі можуть бути жінки — і навіть поліція не має права ввійти без стуку. Хвіртку оповив плющ. Абдул-Гусейн-хан тричі вдаряє малою мідяною лапою, п'ятьма її мідяними кігтями, об платівку на хвіртці. Стук голосний та лункий. Хвіртка розчиняється зовсім, і тихий „гулям“¹ у нечутних білих туфлях „гіве“ запрошує нас до вітальні.

Пан Алі-Акібар-хан Де-Ходя підводиться назустріч, невисокий і сивий.

Перекладач звертається то до господаря, то до гостей, і півгодини розмова триває в неминучо-порожніх, люб'язних тонах.

— Пан Де-Ходя радий... Пан Де-Ходя висловлює свою радість з приводу...

— Ми без міри щасливі познайомитись з вельмишановним паном вченим...

— Пан декан вважає себе за негідного чести приймати вас у себе...

Гулям приносить чай, шклянку по шклянці, і це починає загрожувати небезпекою безкінечності й безнадійної, безкрайньої порожнечі. Наші очі бігають по полицях і не втримуються від блиску насолоди, зустрічаючись з численними палітурками старовинних і запашних, жовтих і привабливих фоліантів арабських

¹ Льюкай.

рукописів. Абдул - Гусейн - хан переказує щось господареві, і маленька його, сухорлява й згорблена постать підводиться з крісла. Ми йдемо до робочого кабінету.

Пан Де - Ходá обходить полиці.

Пан Де - Ходá кидає на стіл, на долівку зшитки, рукописи — зливу рукописів.

— Він вважає за честь показати нам свої скромні праці...

Та далі тяжко витримувати цей порожній компліментний стиль. Ми застигли в поштивому піднесенні, позираючи на те, як з полиць падали тяжкі паперові краплі цієї, назбираної за десятиліття літ, розумової зливи.

Алі - Акібар - хан Де - Ходá кидає рукописи з полиць. Летять зшитки персько - французького словника, летять рукописні томи перської енциклопедії, томи збірника з двадцяти восьми тисяч перських прислів'їв та приказок, томи перекладів з Монтеск'є та інших класиків права.

Я запитав стиха в Абдул - Гусейна:

— Навіщо рукописи? Можна ж подивитись книжки!

Абдул - Гусейн зашарівся й так само стиха відповів:

— Книжок нема...

Тоді ми звернулися до самого господаря, і його маленька й сухорлява постать випросталася спокійно й навіть погордливо:

— Я працюватиму й так. А меджліс не знаходить коштів у бюджеті видати мої праці.

З низенького, малого столу (Де - Ходá працює, сидячи просто на матраці), з полиць, з долівки на нас дивилися гори найцінніших, найпотрібніших рукописів, і з посеред цієї гори, на сиво-жовтому тлі, блищали очі, що відпрацювали тридцять років, свої роботи не переривали й на день і збиралися продовжувати її далі.

В цьому було щось від подвигів старовинних, дуже старовинних учених, чиї поживклі й запахні фоліанти ровташувалися в сусідній кімнаті.

Міністерство освіти обіцяло видати, принаймні, словник Де - Ходá. Адже стільки персів учаться з французьких книжок. Проте й міністерство не витягло потрібних асигнувань з меджлісу.

Та покажіть праці Де - Ходá будь - якій сходинавчій асоціації за кордоном, от хоч би й нашому ВУНАС'ові. Вони ж обома руками вхопляться за ці стоєс рукописів!

Ні.

Цього не хоче Де - Ходá.

Він ладен і далі сидіти до низенького столу, на старенькому пошарпаному матраці, й писати свої рукописи, ставити їх на полицю з невідомою метою.

Ми пішли.

Ми пішли кам'яним, чотирикутним двором, де всередині, в прохолодному басейні, безсило й невесело борсалися червоні й довгасті рибки. Нас гнітила вага побачених, хоч і незрозумілих

томів, що були вже ніби старовинний, жовтий папір арабських фоліантів.

Між першою та другою візитою до Де - Ходя минули два тижні.

За цей час життя Іранської столиці минало без змін. На будинкові баладіє — міської управи — щоранку кричав старий перс, закликаючи до молитви, покриваючи гамір автомобільних сирен і сигналів дорожечі¹, бо баладіє виходить амфіладою всіх своїх вікон на Топ - Хане, цей найбуйніший майдан Теграну. Тільки за візитою до пана декана я з більшою увагою придивлявся до кількох — одиноких на весь Тегран — книжкових крамниць.

Їхні скупі вітрини були напівпорожні.

Кілька книг, духівницького й юридичного змісту, здушилися в кутках крамниць, а рештою території заволоділи томи англійців та французів.

— Етелят! Етелят! — кричать щоранку перські газетярі. — Повідомлення! Повідомлення! — За шість ша' вони дають газету. Їх у Теграні виходить багато. Всі вони мають редакторську передову, телеграми й вірші. Передплатників у кожній газеті від кількох сотень до тисячі.

Це основа друкованої культури Ірану.

Бчені ж сидять над своїми паперами й працюють для себе, зосереджено й безперспективно.

Алі - Акібар - хана Де - Ходя ми з Абдул - Гусейном побачили вдруге за чотирнадцять день.

На факультеті права відбувався прийом.

Юнаки, одягнені в національну перську одіж, у чалмах, що визначають їхні духовні чини, та у великих рогових окулярах попід цими чалмами — складали іспит. Пан Де - Ходя сидів за спеціальною катедрою й слухав. Перед ним були кілька десятків випускників духовних мадресе, обізнаних у складних мудруваннях шаріату. Все це нічого спільного не мало ані з Монтеск'є, ані з рештою класиків права, ретельно переписаних справа наліво, вкладених у малі значки перського альфавету й у витончені вислови найкращих зразків фарсидської мови.

Проте факультет права — єдине досягнення Алі Де - Ходя, вченого й мудрого перського енциклопедиста. За день раніше, перед іспитами на факультеті права, Абдул - Гусейн повів нас на засідання меджлису. Іранський парламент відбував двіста тридцять дев'яте засідання останнього скликання. В залі шорхали крильцями виснажені мухи; половина депутатів були в саді. Розглядали питання про від'їзд перської молоді до європейських університетів.

— Наші юнаки повертаються звідти вже неперсами! — вигукнув депутат Модаррес.

¹ Візників.

— Ми повинні вчити своїх дітей вдома! — обстоював Тагі-Заде. Проте грошей на утворення перських національних університетів меджаіс не дав.

Дехто з перських юнаків потрапляє до чужоземних коледжів. Американський коледжу Теграні розташувалася застінами міста, під ознакою величезного зернисто-смугнастого простиралла-прапору, недалеко великого квадратного замиського басейну Чешм-Сефід — „Біла сльоза“. Над коледжем, — коли б до нього не підійти, — гасяє великий м'яч і чутно вигуки студентської юрби. Закінчивши тегранський коледж, юнаки йдуть до Багдаду й там, — уже в коледжі англійському, — набувають вищої освіти. Одного вечора я сидів на шкіряних подушках чудового прокатного „Лінкольну“. Дорога йшла на Зерганде. Біля керма машини був її молодий шофер — власник. Я завів з ним розмову з уривків англійських та перських слів, а головне — за допомогою різноманітних рятівних мигів. Шофер машини був саме закінчив багдадський коледж і, повернувшись на батьківщину, не знайшов нічого ліпшого, як от купити авто й піти за шофера. Я згадав тоді чорні окуляри завязаного тегранського скептика Абдул-Гусейн-хана; переконався в тому, що він має певні підстави для свого скепсису, та не повірив у його теорію безперспективності країни.

Абдул-Гусейн-хан у цьому, напевне, так само нещирий. Він у свою батьківщину вірить.

Студент-шофер — це вузько, проте непогано. Автомобіль, що змушує руйнувати старі міста й прочищати для себе дорогу — так само добре.

Потім, коли вже розгорнувся багдадський шлях, за тихою брамою „Гомрук“ — західною брамою Теграну — я вивозив у валізації в'язку перських книжок та газет, збірку невеликих складних знаків, крапок та рисок і пам'ять — найглибшу за всі ці книжки — про зливу рукописів і фоліантів, що вкриває робочий кабінет пана декана — Алі-Акібер-хана Де-Ходя.

Розділ дванадцятий. На мою думку, в кожного з нас між шістнадцятьма й двадцятьма роками остаточно опреді-

ляються основні риси вдачі. До цього ми більше ростемо, як росте кожна рослина чи тварина. Наш індивідуум більше керується інстинктами, ніж розумом і розсудливістю. Ми робимо тільки перші кроки в житті. Але дороги ми не обираємо. Нас ведуть, і ми слухаємось. До життя, до світу, до дорослих ми ставимось з довір'ям, і рідко кому з нас спаде на думку протестувати проти цього. Критичне ставлення до фактів нерозвинене. і ми сприймаємо життя, я сказав би, через чужі окуляри.

З шістнадцяти років починається поворот. Індивідуальність, що до цього часу була в зародку, починає розкривати одну свою

ЗАПИСКИ ЮРІЯ ДІБРОВИ

П. ЛІСОВИЙ

пелюстку за другою, і скоро ми починаємо помічати, що в кожного з нас є свої симпатії і антипатії, що старі авторитети, що ми до цього сліпо наслідували, починають у наших очах занепадати; я висловлюю ще ріжче: в ці роки ми бунтуємо. Бунтуємо взагалі проти всяких авторитетів і намагаємось братися за розв'язання самих складних проблем життя, над якими тисячоліттями б'ється людська думка. Це кризовий період, що його переживає кожна людина; для одних він легко минає, а для других це іноді має рокові наслідки. Молода індивідуальність одразу бере страшний розгон; багато перескакує бар'єрів; але декотрі розбиваються на смерть.

Можливо, що це зв'язано з біологією. Якраз саме на ці роки припадають перші неясні пориви нашої статі, і один з найсильніших інстинктів починає подавати свій голос — спершу неясно, глухо, а далі все дужче й дужче, поки він перед вами не стане в усій своїй предковичній силі, що людство пронесло його від логовища горилли через усю цивілізацію аж до наших днів. Вас починає мучити голод за жінкою, і ви вже починаєте озиратися в людській отарі, вибираючи собі самицю, щоб одного прекрасного дня вхопити її за поперека, кинути на ліжко і придушити її своїм, наповним молодістю пристрасною, тілом. І тут вами керують часто не любов, не кохання, не ті ліричні почуття, на осмілювання яких поети витратили стільки атраменту, а голий лише інстинкт, що поруч з боротьбою за існування веде людство вперед.

Для мене особисто відносини чоловіка і жінки ніколи не були таємницею. Грубу правду про них я знав дуже рано, можливо, що тут вплинули і грубі нятяки, дотепи та балачки ремонтних робітників на будці. Робітня Мандрики так само не могла сприяти ідеалізації цих відносин. Принаймні, ту справжню підоснову, що ховалась за залицяннями Майбороди до моєї матері, я чудово розумів. І я червонів за мою матір і стискав в дитячій безсилості кулаки, що не міг оборонити її від цього грубого і вічно п'яного чоловіка. Однак це знання правди не вплинуло значно на мене, відсутність деяких моїх товаришів не зачепила мене глибоко. Лишилось кілька царапін, що згодом загоїлись без сліду. Те, що я сприймав цю грубу правду як факт, що розкрита таємниця не лишила місця для хворобливої цікавості, можливо, мало якраз хороші наслідки для мене, краще, ніж коли б було навпаки.

Але в мене була буйна фантазія і досить вразлива душа, і це почасти відбилось на моєму дитинстві. Досить, наприклад, сказати, що я в вісім-дев'ять років пережив справжню любов до жінки, що лишила в мені глибокий слід. Коли я пригадую факти цього дитячого, такого дивного й такого надзвичайного кохання, то я просто сам собі не йму віри. Проте це факт, я справді був закоханий в свою тітку в друтих Оксану; правда, я тоді цього не розумів і відчиту в своїх проступках і своїй поведінці не видавав.

Не знаю вже з якої причини, тільки тітка Оксана стала досить часто бувати у нас. Це була красива, росла дівчина, русава, струнка, з червоними вишневими губами. Для мене вона, звичайно, була ідеалом краси, королівною з тих казок, що їх я тоді уперше, навчившись читати, перечитував. Мене одразу потягло до неї; я годинами сидів, притулившись до її теплового боку, і переживав якусь, самому мені невідому, насолоду. Я закривав очі, щось гаряче тріпотіло в моїх грудях, і я нісся в якомусь тумані в безодню.

Нема чого й казати, що я помістив Оксану в число своїх героїнь. Вона назавжди витиснула з моїх фантазій різних Мілістрис Кірбитовен, що для них я досі робив всі свої героїчні вчинки. Оксана разом зі мною гасала на коні по бойовищах, і я показував їй сотні, тисячі, десятки тисяч трупів, що загинули від моєї руки. Я звільняв її від злого чарівника, я брав її за руку... але до кінця моя фантазія ніколи не доходила. Це був дивний казковий світ восьмидітного хлопчика, куди увірвалася жінка і закрисила його своєю присутністю. Раніше я мріяв не конкретно, мої царівни були не живі, не реальні, а тепер у мене була царівна своя, жива, реальна, і для неї я ладен був зробити все. Я зараз посміхаюся з тих своїх дитячих мрій, мені навіть тяжко їх аналізувати. Я не можу собі здати, звідки могли в такого маленького хлопчика взятись такі дикі, незвичні фантазії.

Моя поведінка, очевидно, звернула увагу моїх батьків. Одного тихого зимового вечора, коли я сидів біля Оксани, увесь віддавшись своїм мріям, батько, наслідуючись, сказав:

— Бач, Оксано, ти скарижшся, що тебе ніхто не сватає, ось тобі молодий!... — і він вказав на мене.

Я весь зашарівся, а Оксана міцно пригорнула мене і поцілувала просто в губи.

— Правда, Юрко, ти мене любиш? Аджеж правда?

Що я їй міг на це відказати? Я тільки бачив, що моя тамнища розкрита, що ті дивні побудовання моєї фантазії, які я з такою старанністю мур за муrom клав, розсипались. Я відчув батькову іронію. Я зрозумів, що я тільки хлопчик, а Оксана — доросла дівчина, і я тихо відсунувся від неї. А через місяць вона вийшла заміж — і мій роман скінчився. Але найцікавіше трапилось багато років після цього. Коли я вже жив у мачухи, одного разу мене покликали до покоїв. За столом сиділи дві зовсім незнайомі мені жінки в міщанському вбранні і балакали жакливою мовою. Я байдуже подивився на них і сів до столу.

— Що ж ти, Юрко, хіба не пізнаєш? — каже до мене батько. — Це ж Оксана? — і він вказав на одну з жінок. — Пам'ятаєш, що колись до нас на будку ходила?

Я вдивлявся в жінку. Невже це Оксана? Невже це вона, героїня моїх дитячих мрій? Мене пройняв холод. Оксана лишилась у моїй уяві молодого, красивою. А тут переді мною сиділа вже постаріла жінка, говорила попсованою українською мовою,

з грубими від роботи руками. І мені стало чомусь сумно - сумно. Дитяча кавка за ці кілька хвилин зовсім розвіялась, і лишилися повні пороку руїни.

Коли я вчився в народній школі, то зі мною трапилась друга пригода, де також було замішане кохання. Разом зі мною вчилась сестра вже раз згадуваного Володи Михайловського — Зоя, що в сім'ї її звали просто Пумою. Пума і я дуже товаришували, тим більше, що і наше подвір'я було недалеко від дачі Михайловських.

Батько Михайловських, офіцер, загинув десь у Хіні під час боксерського повстання. Вдова переселилась до Воронівки, де й жила кілька років. Була це добра жінка з тією народницькою ідеологією, що підказувала інтелігенції служити й допомагати простому народові. Вона залюбки носила українське вбрання, а жінки мали в ній порадищу в деяких своїх справах. Була поступовою жінкою, і мені здається, що українство Володи Михайловського пішло саме від матері і було нею підтримуване. Вона й сама чудесно говорила по-українськи і, здається, була членом якихось українських товариств та громад. Взагалі будинок Михайловських у Воронівці був збірним пунктом для молоді, і ми саме тут гаряче обговорювали пляни всесвітньої революції і опшасливлення людей. Віра Михайлівна ніколи не втручалась в ті наші розмови, вона тільки посміхалась з нашої молоді запальчivosti і наших молодих утопій. Іноді вона сідала за рояль, я приносив скрипку, інший щось друге, і тоді ми влаштували імпровізовані концерти. Треба сказати, що це була родина взагалі культурна, і я рідко зустрічав таку співзвучність між матір'ю і дітьми.

Але вернусь до перерваного оповідання. Сталося так, що я захворів. Віра Михайлівна, що якось ішла з дітьми мимо нас, побачивши мене, жовтого і виснаженого, запитала в матері, що зі мною.

— Він хворий, пані!..

— В нього, мабуть, пропасниця! — відповіла Віра Михайлівна. — Я принесу йому ліків!..

І справді, вона кілька разів заходила до нас, а коли я вивдавав, то Пума попрохала матір:

— Мамо, хай Юрко ходить до нас бавитись!

Віра Михайлівна відповіла:

— Хлопчик, мабуть, працює вдома і йому ніколи!

— А я хочу, щоб він приходив, а то мені з Володи сумно. Я прошу, хай приходять! — і Пума топнула своєю ніжкою. А повернувшись до мене, сказала: — Приходь, Юрко, у нас буде весело!..

Пума, очевидно, вміла настоювати, і мені дозволили ходити до Михайловських. Ми з Пумою були однолітки, а Володя був років на півтора старший за мене, але трохи в'ялий, тоді як

Пума вся була вогонь. У Михайловських я вперше дізнався, що таке „Дядькова Томова хата“, хто такий Робінзон Крузо, азнав про Жюля Верна, Майн-Ріда тощо. І гралися ми в різні пригоди, при чому прибирали імена героїв щойно прочитаних книжок. Смішно казати тепер, але Володя завжди в наших забавах відігравав другорядну роль. Пума розпоряджалась грою, вона визначала кожному з нас і ролі. Це вона настоювала на тому, щоб Володя був красноюлицим індієм або піратом, або страшним мурином, а я мусів її від нього захищати. Ми то заблуджувались у пустелі, то попадали після кораблекрушення на пустельний острів, і я був то хоробрим матросом, то її братом, то нареченим то навіть чоловіком.

Володя іноді протестував проти цього.

— Дозволь! — казав він. — По суті, я повинен тебе захищати, бо я ж тобі брат. А Юрій хай буде індієм.

Пума надувала губи і серйозно говорила:

— Ну так що ж!.. А в грі я не хочу, щоб ти був братом. Потім Юрій далеко краще за тебе мене захищає!

Звичайно, я був лише мужиченя і, коли з примхи дівчинки, ставав лицарем, то з тієї ж примхи я завтра міг обернутись на страшного й відразливого пірата, а то й взагалі бути вигнаним.

Великий сад служив нам за тропічний праліс. Ми з Пумою ховалися по самих темних куточках і, сидючи деє під кущем, притискались близько одне до одного, в той час як Володя шукав нас. Взагалі Пума любила темні куточки, вона вся тремтіла, насторожено прислухаючись до кожного звуку. Коли наближався ворог, я ховав її в кущі, сам вибігав назустріч і після короткої боротьби проганяв піратів — Володю — і ми, взявшись за руки, бігли до потоку, де чекав на нас човен (в уяві, звичайно), і щасливо вибирались із страшних пригод.

Одного разу після такої сутички з Володею ми забралися в густі кущі бузини. Сидючи на землі, вся зашарівшись, Пума сказала мені серйозним тоном:

— Я читала, що завжди та, кого врятують, цілує свого рятівника, бо вона його кохає!..

Я нічого не розумів.

— Та от я хочу тебе поцілувати. Хочеш?

І, не чекаючи відповіді, вона вхопила мене за голову, і я відчув дотик ніжних і гарячих уст. Раптом вона відсунулась від мене з широко розкритими від ляку очима. Я підвів голову і побачив перед собою Володю, що стояв весь переповнений хлоп'ячою лютьстю. Без сумніву, в ньому заговорила кров, гонор, що так ревниво береже свою честь. Я ту честь образив і мусів понести кару. Тільки я зрозумів це, я швидко схопився на ноги і зайняв оборончу позицію.

— Як ти смів цілувати її?.. процідив він крізь зуби, наступаючи на мене.

— То не я! — збентежено виправдувався я. — То вона сама!.. — і я благально перевів на неї очі, чекаючи, що вона підтвердить це.

Але в Пуми заговорила статі; в її особі мені вперше довелося спізнатися з безсоромною брехливістю жінки, хоч як Пума і не була малою. Пума, очевидно, теж одразу оцінила становище і вважала, що збрехати для неї буде краще, ніж сказати правду; скласти всю провину на мене було найлегше, і це рятувало її від кари, адже ніхто не міг припустити, щоб вихована дівчинка могла дійти до таких пустошів.

— Ти ще до того й брехун! — крикнув Володя.

Це мене збісило. Сто чортів, ці паненята, справді, вважають себе за щось путнє. Гаразд. І, не чекаючи, коли Володя почне наступ, я кинувся на нього, і ми покотилися обидва на землю, Пума не крикнула і не побігла до хати. Вона з тими ж розширеними очима дивилася, як ми качалися по землі, наділяючи щедро один одного стусанами. Тепер це вже була не гра, а справжешня боротьба за неї, і для кожного з нас було справою честі лишитися переможцем. Спершу перемога була на боці Володі, але я був меткіший, більш пружинистий і м'язи мав дужчі. Ось чому через якусь хвилину я ловко вивернувся з-під нього і, кинувши його через себе, сів йому на спину й почав молотити кулаками що сили. Він спершу було пручався, а потім затих, і я скоро почув тихий плач. Можливо, що той плач був не стільки від болю, скільки від образи. Я скочив з нього пірнув в кущі і майнув додому.

Розуміється, вся історія розкрилась, і мені здорово попало від матері, але Віра Михайлівна нічого мені не сказала. Зрозуміла річ, що більше до Михайловських я не ходив гратись. А коли через кілька років ми знову зустрілись з Володею, то перш за все згадали за цю пригоду. Володя широко реготав з того, розповідаючи матері всі подробиці цієї дитячої сутички. Віра Михайлівна мило посміхалась, а Пума, що тепер витяглась в струнку дівчину, почервоніла і, схопившись з місця, сказала братові:

— Не згадуй дурниць!.. — і з тими словами вийшла з кімнати.

У мене скоро зародилось якесь невиразне почуття до Пуми. На людях вона завжди уникала мене, але на самоті охоче проводила зі мною цілі години. Ми то ділились своїми враженнями з прочитаних книжок, то вона примушувала мене розповідати про життя в Мандрики та про Ковалівку. Наша дружба росла й міцніла. Володя помічав це і іноді хитро посміхався, але вже не протестував, як колись; очевидно, ісповідуючи тепер демократичні погляди, він вважав мою дружбу з його сестрою за річ цілком нормальну. Щодо Віри Михайлівни, то вона, мабуть, нічого не бачила, а коли й помічала щось, то не надавала цьому ніякого значіння.

У що б вилились наші відносини з Пумою? Чим би скінчилась наша приязнь? Можливо, що в наших відносинах тайлось зерно чогось більшого, ніж звичайна приязнь, але йому не

довелось зійти, Михайловські скоро виїхали не тільки з Воронівки, але й з Н; це було одним з найтяжчих ударів для мене в цей період. З від'їздом Пуми й Володі, якого я щиро любив і з яким мене сполучало багато спільних інтересів, я позбавився своїх кращих друзів. Світ мені звузився, і я знову гостро відчув свою самотність.

Я навмисно все це розповів для того, щоб були ясними мої даліші переживання. В сімнадцять років ми до статевої проблеми ставимось зовсім інакше, ніж потім, коли доходимо до зрілого віку. В ці роки у нас багато ідеалізації і екзальтації. В тому гурткові, серед якого я обертався, взагалі багато говорили про жінку, про кохання, про статеві питання. Кожний з нас читав монументальний твір Фореля, знали Вейнінгера, дехто навіть був знайомий із працями Крафт-Ебінга; поруч з цим ми багато сперечались з приводу Саніна і взагалі тих питань про взаємини чоловіка й жінки, що їх тоді порушувала руська література, а ми жили під впливом руської літератури, бо українська була надто бідна і давала далеко менше матеріалу для розмов і для дискусій.

Для читача, певне, став ясною і та величезна різниця, що була між Будаповим подвір'ям і моїми духовними інтересами. Будапове подвір'я — це був надто обмежений світ, і ніхто в ньому за хмари не літав і навіть не думав, що є якісь нові світи, що є якісь інші інтереси, крім крамниці і своєї хати. Той новий світ відкрили мені книжки. В них я знаходив те, чого бракувало мені в реальному житті, вони навіювали мені допитливість і якусь духовну силу. І звичайно, що коли я почав читати книжки, то вони мені відкрили зовсім інший бік взаємин між чоловіком та жінкою, ніж той, що я бачив навколо себе. Я вже сказав, що грубу правду цих взаємин я знав давно. Я бачив, як жінки надривались у роботі, як їх б'ють і калічать чоловіки. Я часто чув ті грубі дотепи й жарти, що їх дозволяли собі чоловіки й жінки, але моя думка неслась в інший бік. Книжки малювали друге життя, зовсім непохоже на те, що мене оточувало. І моїм уяві малювались постаті тургенєвських жінок і ціла галерея інших героїнь. І от я ріс, і між мною і моїм оточенням поволі виростала прірва. Можливо, що романи впливали на мою еротіку, але ця еротика була скорше мрійною. Я думкою продовжував „щасливі“ кінці прочитаних романів. Одні герої мені подобались, а другі ні, і я по-своєму, а не так, як письменник, заводив і розводив героїв і героїнь. Але те тепле й хороше ставлення до жінки й матері, чим була просякнута справжня художня література, було тією страховкою, що моя фантазія не набула явно еротичного характеру. І ще мушу відмітити таке: під впливом книжок я майже з дитячих років почав мріяти про „свою“ героїню. Вона мінялася з бігом часу. Та чи інша прочитана книжка вносила в цей образ якийсь свій нюанс, відтінок. То вона була

аристократкою, але з гордою, незалежною й люблячою душею, а я теж „герой“, що знизу пробився на поверхню життя. То вона малоюлась мені в образі „Сердешно́ї Оксани“ Квітки, і я рятував її і наша хата розділала тихим раєм. То вона була наймичкою, що її смертельно образив пан, і я мстився на ньому, і ми тікали у степ. То, нарешті, це була гордовита красуня, що спершу зовсім не помічала мене і одружилась з нікчемою, що її опляммував, звівечив, кинув. всі од неї одвертаються і ось вона іде до мене, як до своєї останньої надії, шукати помочі, навіть і не сподіваючись на неї. І я, забувши свою образу, приймаю її, і вона поволі переконується, що я кращий за всіх, і зі мною вона тільки й знаходить щастя.

Моя фантазія вільно й безборонно плела найдивовижніші мережеса на цій канві, і хто зна, скільки я пережив романів, родинних драм, моментів великого щастя. В своїх мріях я брав за себе найпишніших, найкращих жінок, що їх тільки знав світ або створила людська фантазія. І це врятувало мене на перших порах, коли в нас прокидається інстинкт.

Поруч цього процесу, коли в мені формувався мужчина, відбувався процес і другий, духовний. Та застойна атмосфера дрібних сільських крамарів, що панувала в нас, гнітила мене і цілком природно, що в мене зростало бажання цей гніт скинути, здійснити проти нього бунт. Як це не дивно, а наше покоління цей бунт перш за все піднімало проти бога. Воно й зрозуміло, бо бог був втіленням всякого гніту, він освячував традиції, владу, деспотизм, він над усім безподільно панував. А книжки поволі розкривали очі на справжню сутність речей і природи, і поволі ця страшна потвора зникла з світу або просто ставала смішною й непотрібною. Я навіть не пригадую собі, коли я загубив віру в бога. Ніякої духовної кризи з цього приводу у мене не було, все сталося якось непомітно. Толстой, Ренан, Давід Штраус, Бюхнер, Бельше, Геккель, Дарвін і сила інших авторів, що їхні твори я читав тоді, непомітно розхитали будинок моєї віри, і я витряс порох її із моєї голови. Я навіть і не помітив би цього, коли б про зміну цю не нагадала мені мацуха. Одного вечора вона, вильно подивившись на мене, сказала:

— Ти, Юрко, чомусь забував христитись, коли сідаєш і встаєш з - за столу.

Ці слова вразили мене своєю несподіванкою, бо до цього часу я над цим не думав і не адавав собі справи в тому, чи я вірю чи не вірю в бога. Почервонівши, я відповів мацусі:

— Вибачте, я не помічав цього. Але, коли ви заговорили про це, то скажу, що це зайва річ.

Вона широко розкрила очі.

— Як, ти вже ото так начитався, що і в бога перестав вірити? А далі й нас перестанеш визнавати? Ні, вже коли ти в нас живеш і хліб наш

їси, то й роби те, що ми кажемо. Будеш сам жити, тоді хоч в магометани записуйся!..

Це мені знову нагадало, що я невільний, що я підлеглий і в мені зараз же піднялося обурення. Встаючи з-за столу, я сказав:

— Не всякий, хто каже: „Господи, господи!“ — увійде до царства небесного. Це в євангелії сказано, — пояснив я. — Не всякий, хто христиться, є ще хороша людина. Можна й не христитись і бути хорошим чоловіком!

— Ти, я бачу, — втрутився в розмову батько, — дуже розумним став. Он люди розумніші за тебе, та й то ходять до церкви, а ти що за ідеї?..

— То їхня справа! — і з цими словами я пішов до себе в кімнату.

Цей інцидент був тим товчком, що примусив мене переглянути свої релігійні переконання. І я скоро переконався, що таких у мене немає. І тут же я вирішив боротись скільки сил за свою духовну свободу. Проте я за всяку ціну уникав сперечань на релігійні теми з своїми, бо все одно, думалось мені, я їх не переконаю. Мачуха, бувало, гомонить-гомонить, батько їй Підтакує, а я собі мовчки слухаю, і намагаюсь поскоріше піти до себе. Взагалі я намагався робити так, щоб як можна менше часу бувати з старими. До церкви я уперто не ходив, молитись не молився, чим надто огричував свою мачуху; батько ставився до цього далеко спокійніше, у нього на це був чисто практичний погляд.

— Воно мені, — говорив він, — не мішає. А як люди, так і ми мусимо робити!..

Зате далеко більші конфлікти виникали у мене через Марка Підпригору. Коли на мою дружбу з Михайлівськими і взагалі за мої знайомства з інтелігенцією батько й мачуха дивились не тільки співчуваюче, а навіть і пишались з цього, то проти Підпригори вони рішуче повставали. Я ж після від'їзду Пуми в Підпригори часто бував, і ми просиджували цілі ночі, обговорюючи різні справи й події. Марко, не вважаючи на те, що я був зовсім молодий, ставився до мене дуже тепло і прислухався до моїх слів. Безумовно, я був далеко розвиненіший за нього і за всіх тих його приятелів, що в нього бували. Отже, я був свого роду консультантом в питаннях, що були їм неясні. Іноді я приносив книжку, і тоді ми читали. З другого боку, і Підпригора, і інші впливали на мене в інший спосіб. В них я бачив тих реальних трудівників, в них втілювалась для мене робоча класа, що створює всі цінності. Вони часто досить непочтиво висловлювались на адресу наших слобідських крамарів, і тільки, може, з поваги до мене не лаяли при мені мачуху й батька. Безперечно, під цим впливом, — а в додачу ще й книжки допомагали, — в мені почав кристалізовуватись погляд, що власне і мачуха, і батько належать до тих, проти кого я, як соціаліст, мушу боротись. Адже,

думав я, коли революція станеться, коли у всіх отбиратимуть крамниці, землю тощо, то отбируть їх і в нас. Так воно, за логікою, виходило.

Але тут починав примішуватись і етичний мотив. Якраз у цей момент я усердно читав твори Толстого. Толстой впливав на мене своїм патосом критики існуючого ладу. І в мене починала складатись думка про несправедність мого життя, бо я, приймаючи участь у торгівлі, мовляв, допомагав мачусі обкрадати бідних, що торгівля — це просто прихований грабунок.

Скоро після першого інциденту розигрався другий; на цей раз почав розмову батько. В слободі група інтелігентів і передових селян вирішила організувати споживче товариство. В цьому активну участь брав і Підопригора.

Звістка про те, що товариство затвердили, викликала цілу бурю серед слобідських крамарів. Особливо репетував Малець.

— Як, — кричав він, — оті шарпаки хочуть нас підрізати!... Та ви не вірте їм, вони тільки гроші замошенничають! Товар замотають, а відповідати ви всі будете!...

Але в нашому гурткові затвердження статуту викликало бурхливу радість.

— Ну, тепер держись, Малець, ми тобі покажемо! — говорив старий Микола Ковтун.

На що мій дід Кирик — але й він вступив одним із перших до товариства!

— Громада — великий чоловік! — сказав він, даючи пай. — Якщо не ми, то, може, хоч онуки покориستاються з цього!...

У нас вдома теж тільки й розмови було, що про кооперативну крамницю, при чому ні батько, ні мачуха не скупились на епітети відносно організаторів товариства. Я мовчки слухав; а коли скінчив вечерю і хотів іти до себе, то батько сказав:

— Чого ж ти тікаєш? Ніколи з нами й не побалакаєш. Ти ж книжки усякі читаєш, узяв би й нам колинебудь щось розказав!...

— Те, що я читаю, вам не цікаве.

— Бач який ти! Як нам — так слова не хочеш сказати, неначе чужий, а як у Підопригори — так ти, кажуть, за головного оратора служиш!...

Я мовчав.

— І чого ти туди ходиш? Найшов до кого ходити. Хто такий Підопригора? Лодар... Не було з нього ніколи хазяїна й не буде!...

— Діло не в хазяйстві.

— А в чому ж? Ти от ходиш до нього, говориш з ним. А він нам ворог. А ти з нашим ворогом компанію водиш!

— Та чим же він вам ворог?

— Ну як же! Послухати його, так виходить, що в нас все треба забрати. І хто говорить! Майстеровщина якась!...

Я тільки посміхнувся на ці слова. Сперечатися з батьком я не мав ніякої охоти.

— Тепер от цю потребиловку затіяли. Ну скажи, яка користь з неї буде? Зібралось кілька мошенників і калашуться людей!..

Тут я спалахнув.

— Ваш Малець більший мошенник! — кинув я.

— Чим же він мошенник? Чоловік нажив добро своїм горбом, а ви його на глум підіймаєте. Що ж він, по-вашому, обікрав кого чи вбив?

— Він таки й краде. Щодня краде!

Батько широко подивився на мене, нічого не розуміючи.

— Цебто як краде? — перепитав він.

— А так, що всяка торгівля є крадіж! — випалив я.

— Цебто, виходить, ми теж крадемо? — спитала мачуха. — Добре ти нам дякуєш, синку, за нашу хліб-сіль! Не чекала я цього!..

Я побачив, що зайшов далеко, хоч, по суті, сказав те, що думав.

— Я не кажу, що ви крадете, — почав я виправдуватись, — бо ви хоч трохи самі працюєте. А Малець нічого не робить. У нього роблять прикажчики, наймити, а він живе зиском. Ось чому й кажуть про тих, хто живе трудом других, що вони крадуть. Вони обкрадають своїх робітників! — пояснив я.

Але вони не розуміли. Це так протирічило їхнім усталеним поглядам, що казати й думати так, як думав я, це було просто безглуздя. Аджеж такий був порядок. І людей, що мали торгівлю, або підприємства, не тільки не зневажали як злодіїв, а навпаки — поважали. І чим у людини було більше грошей, чим більшу хто вів торгівлю або чим більше з нього було робітників, тим вище та людина стояла на соціалістичній драбині. І навпаки — в кого не було грошей, хто не мав нічого, з тим ніхто не рахувався. Якеж цей, здавалось, одвічний порядок можна було помирити з тим, що говорив я? Ніяк не можна. Виходило, що або я правий, — тоді всі неправі. Але звідки випливало, що такий монокосос, як я, може говорити правду? Звідки я знав, що світ неправильно побудовано? І цілком природно, що батько поставився до моїх слів просто як до якоїсь дурниці.

— Ти просто начитався усяких книжок і говориш ка-зна-що. Ти б ото менше читав та більше діла пильнував, а то он мати скаржиться на тебе, що ти ніяк не хочеш у крамниці сидіти.

— Якби водив компанію з путящими людьми, то й не говорив би такого. А то водишся там бо-зна з ким, і от сам такий! — додала мачуха.

— А чого ж я такого поганого навчився? Що, я горілку п'ю, лапся чи зобіждаю кого, що ви мене поприкаєте?

— Та ні, цього ніхто не скаже! — відповіла вона. — Всі кажуть, що ти дуже хороший хлопець. А все таки я б не хотіла,

щоб ти до Підопригори ходив. Нічого тобі там робити! — закінчила вона розмову.

Це була перша серйозна сутичка, а за нею пішли інші, і щоразу гостріші. Я не вступався ні на крок, а вони намагалися мене збити і весь час мучили мене допитами про те, як я дивлюсь на ту чи іншу справу чи на ту чи іншу річ. Іноді це виливалось у цілу дискусію, і я говорив з усією різкістю й рішучістю, на яку тільки здатна молодість. Звичайно, що при цьому я говорив багато непотрібного й неправильного, чим огірчував їх. Але я не мав злого почуття ні до батька, ні до мачухи, а навіть їх обох поважав.

З другого боку, мої переконання неминуче вступали в конфлікт з їхнім світорозумінням і порозумітись ми не могли, бо стояли на діаметрально протилежних поглядах і говорили різними мовами. Ось чому наростав конфлікт.

Вихід був один — або я мусів здатись і стати на погляд Мальця, батька, мачухи або розрив. Поскільки я не мав нахилу до згоди і виявляв упертість, то вихід був тільки другий — розрив! Але в той час я про нього ще не думав; принаймні не думав, що він близький. Думка про нього прийшла згодом.

Розділ тринадцятий. Вище я намагався накреслити коло моїх духовних інтересів і круг тих ідей, серед яких я жив. Але мої погляди були неусталені і вони часто мінялись. Наколи б я мав правильне виховання, то можливо, що цього б і не було. Я ж розвивався сам, на книжках, всяку нову ідею я просто ковтав, і вона вже потім сама собі шукала місця серед інших, що я їх раніше захопив у свій духовний арсенал. За останній рік мого життя у мачухи в мені сталась дуже крута переміна, що примусила мене почасти переглянути і свої дотеперішні погляди. Зміна ця йшла під двома чи, коли хочете, під трьома впливами: перше — це Толстой з своєю філософією; друге — це Ібсен і третє — це ті твори, в яких на перший кін висувалась і взагалі виспівувалась сильна індивідуальність. Як не були закрашені мої погляди в соціалістичний колір, все таки соціалізм я розумів не зовсім ясно. Я приймав його, як прийдешню форму життя, але як дійти до соціалізму, який правильний шлях до нього — цього я точно не знав. Спершу ніби я знав, що цей шлях — революція. Цього вчили мене і ті книжки, що я читав, і ті розмови, що ми вели. Повстати і скинути владу капіталу, розстрошити панівні класи — ось який був лаят-мотив наших розмов. Толстой не сприяв цим настроям. Він, як тепер говорять, розмагнічував мене. І в мені боролись два погляди: перший — іти до кращого життя через своє особисте внутрішнє вдосконалення, самовідречення і другий — це плекання в собі сильної індивідуальності, що стає над юрмою, що веде юрму за собою. В першому випадку домінуючу роль відігравала проповідь і особистий приклад; в другому — сильна особа, герой, надлюдина, що підкоряла собі маси і вела їх за собою до

ідеалів, що нею утворені і, здійснюючи які, підносила людство на вищий щабель.

Спершу переважав в мені культ дужої особи, що нібито творить історію; другими словами, я стояв цілком на ґрунті ідеалістичного розуміння історії і розвитку людства. Я сам весь час стремів стати такою сильною індивідуальністю і моїм ідеалом було за всяку ціну згодом увійти до Пантеону людей, що йому, як мені здавалось, належало майбутнє керування світом. Але моїми ідеальними героями були зовсім не великі завойовники, вроді Олександра Македонського, Юлія Цезаря або Наполеона; не були це й соціальні реформатори, що часто - густо будували, як мені здавалось, свої утопі на піску. Люди науки — ось хто був моїми героями. Звідси висновок: не революція, а наука — ось той шлях, що ним мало йти людство до свого щастя, — таким був в основному мій новий погляд щодо перебудови світу. Не революціонери, не соціальні реформатори, а вчені перебудують світ і створюють, кінцеш - кінцем, соціальну гармонію. Отже — терпіння, бо всякий новий науковий винахід, кожна нова машина цю безкровну революцію наближав. Читач бачить, що я Америку тут не відкрив, а теорія поступовості і віра в науку, як у всезагальну панацею від усякого соціального лиха, в старому, як світ, і її проповідують реакціонери і мракобіси всіх відтінків аж до теперішніх соціал-демократів включно.

Цей погляд склався у мене не зразу, він тільки тепер більш-менш оформився. Але він же визначав і мій життєвий шлях. Я зовсім не думав до кінця днів просидіти за прилавком крамниці, цей ідеал аж ніскільки мене не приваблював. Саме тепер я найдужче відчував задушливу атмосферу Буданового подвір'я і в мене міцніла думка кинутись у вир життя і самому пробити собі дорогу. Як це зробити, я не думав; я був лише певний того, що уперта й не без талану людина може досягти свого. Програми дій у мене не було. Тільки б вирватись, думав я, а там життя підказало б, якою дорогою йти. Треба бути тільки сильним і упертим.

Мені здавалось, що по своїй вдачі я належав якраз до категорії сильних індивідуальностей, відзначених роком і покланих чимось зробити для історії. В це я кріпко вірив. Вірив я і в те, що якимось то осягну вищу науку, — без освіти й без науки я не мислив собі широкої діяльності, — і, сидючи десь у кабінеті, я чимось обдарую таким світ, що мене будуть славословити наступні покоління.

Наука була єдина моя релігія, і я твердо вірив, що саме вона покликана визволити людство з-під ярма визиску, нужди, неправди і приведе до царства свободи, дасть радість життя і повну рівність, а книжки давали мені тисячу прикладів того, як важлива індивідуальність, осягнувши науку навіть за несприятливих умов, робила переворот в якійсь галузі знання, що мав колосальні наслідки для людей. Поступ людства мені малювався

хоч і важким, але рівним шляхом, що піднімався все вище й вище, а перед великими вченими, філософами, поетами, великими альтруїстами. Імена Гречі й Риму, старої й нової історії, всі, хто хоч щонебудь вкладав до скарбниці світової культури й науки, були для мене священними, і вони були мені дороговказом. Я не розумів тоді ясно класової боротьби, що нею була просякнута вся історія людства, хоч, може, підсвідомо і відчував її. Великі історичні катаклізми, вроді загину Римської імперії, реформація, англійська і французька революція здавались мені скорше боротьбою ідей. Боротись ідеї, а не люди, а не класи, а людей я розцінював постільки, наскільки вони були за прогрес чи проти прогресу. „Сини сонця“ й „сини темряви“ — так я поділяв людей. Моя власна (чи, може, чиясь, а мною тільки запозичена) система перебудови світу полягала в тому, що повинно перевиновити людей, — ідея знову таки стара як світ, — і тоді можна буде завести соціалізм, бо багаті відмовляться від своїх багатств, а дужі — від своєї влади. Звідки могла з'явитись у мене така думка? Може, тому, що я читав і користувався в більшості такими книжками, де не було й натяку на класову боротьбу, і я зовсім мало знав і мало читав про історичну роль пролетаріату.

Для мене існували багаті й бідні, можновладні й безсилі люди, що плазували в поросі життя. Багатство і владу я ненавидів. Я бажав рівності, я бажав знищення багатства, я бажав, нарешті, щоб людство злилось в єдину сім'ю, в один великий колектив, де б наука домінувала над усім, де б усе велось за науковими досвідами і вказівками Всесвітньої Академії Вчених.

Воднораз, як я вже сказав, я мало вірив у методи насильного перебудовування світу, другими словами — я відкидав війну й революцію. Читач бачив, що з Пантеону великих людей я виключив Юлія Цезаря, Олександра Македонського й Наполеона. Людське життя кожної особи було для мене святим. Єдину жертву я визнавав — це жертва заради науки.

Така була сума моїх поглядів. Чого в них було більше — толстовства, наївного й нестрашного анархізму чи прости пацифізму — не знаю. Коли тепер я це все собі пригадую, то тільки хитаю головою. Або, наприклад, на чім ґрунтувалась моя віра в те, — а цьому я твердо вірив, — що я покликаний в житті відіграти видатну роль? Чим пояснити таку певність? Але я готувався до цього і гарячково працював над першою частиною свого плану, щоб мати в своїх руках якість свідомості, що стало б мені за перший щабель до успіху і до слави!..

Однак події пішли зовсім не так, як я думав. Скоро трапилось дещо такого, що зовсім перевернуло моє життя. Хто читав уважно те місце, де я розвивав свої думки про кризу переходного віку кожного з нас, той міг зрозуміти, що певним точком до цього мусить бути тільки жінка. Я тут не можу себе виставляти аскетом, що, крім свого ідеалу й своєї мети, нічого не хотів

знати. Від деякого часу мене все частіше стала бентежити фізіологія. Я іноді ловив себе на думках, що викликали в мені сором; я боровся проти них, але цілком побороти не міг. Ворог, ніби розбитий, з першої ж зручної нагоди, відновляв свій наступ. Одно слово—в мені прокинувся потяг до жінчини, до самиці, як такої. Якби я жив в іншому товаристві, якби мене хто відтягав від цього, то неминуче трапилось б пізніше і не в такій формі. Якби, скажімо, була близько Пума, до якої я відчував ніжну симпатію і яка ставилася до мене так по-сестричному, ця дружба, я певен, розряджувала б те напруження, в полоні якого я тепер постійно перебував. Пуми не було і неминуче прийшло і то скоріше, ніж я сам гадав.

Я пам'ятаю той вечір так ясно, ніби це трапилось вчора. Були саме різдвяні свята. Батько з мачухою кудись пішли у гості, а дома лишилися я і Катря, молода салдатка, далека родичка мачухи, що проживала в нас від деякого часу. Надворі вже сутеніло, все в хаті тонуло в присмерку. Я сидів за столом перед розкритою книжкою, а Катря топила соломою грубу. Відблиски вогню бігали по стінах і тіні скакали в якомусь чудному танку. Було тихо. Ми не розмовляли. Потім я, без всякої затаєної чи то зарані розрахованої думки, узяв стілець і підсів ближче до груби. Мене просто зацікавила гра вогню, ті тона його, що виникали на одну мить і зараз же зникали; солома ясно спалахувала, від чого вся кімната наповнювалась сивом і зноєм; потім жеврів червоним жар, по ньому бігали сині язички вогню; далі все швидко покривалось сивуватим попелом. Ось це мене тільки й займало, і я з цікавістю стежив за цими контрастами. Пригадую, що, дивлячись на вогонь, у мене промайнула думка: „Це походить на людське життя. Помалу розгоряється, потім спалахне і, нарешті, дим, небуття, ніщо“...

І тут мій погляд упав на Катрю. Не то, щоб я її до цього часу не знав або не бачив її. Вона жила у нас вже давно, і я бачив її щодня. І наші взаємини були рівні, спокійні, вона заходила в усякий час, і вдень і вночі, до моєї кімнати, і в мене навіть ніколи не з'являлась якась особлива думка про неї. Можливо, що це було через те, що я жив серед неземних жінок, що про них вичитав з книжок. А Катря була проста собі молодиця, а до неї звик.

На цей раз чомусь сталося не так. Я вперше впіймав себе на тому, що Катря непогана собою, що в неї красива лінія шиї, повновиде лице, прямий ніс і хороші, спокійні, замріяні очі. У виблисках вогню її обличчя мінялось: воно то ніби займалося вогнем, то блідо, то закривалося тінню і тільки очі світилися.

Мій погляд прослідив лінію її постаті від плечей аж до м'язних стеген. Груди у неї були закриті, але мені уявилося, як вона рано входить в одній сорочці, що її підпирають тугі перса.

Раз ставучи на цей шлях, моя уява розгорілась. Пам'ять перебирала, виїмала звідкільсь ті хвилини враження, що просто

механічно врізались і тепер випливали. В цей момент я був схожий на ченця, якого спокушав сатана.

Щоб заспокоїти себе, я запалив цигарку, — даремно. Кров починала в мені шумувати, солодко приливаючи до серця, уста стали сухі, в молоко увійшла отрута і запалила всього мене бажанням. Це настільки мене збентежило, що я хотів підвестись і піти геть, але відчув, що не в силі цього зробити — ноги не слухались. Тоді я в думках спробував вилаяти самого себе і протестувати проти цього різкого, брутального і зовсім небажаного втручання природи. Я, здається, навіть пригадав якусь книжну сентенцію, але це аж ніскільки мене не заспокоїло. Я весь був налитий ніби оливом.

Мабуть, Катря щось помітила, бо звела на мене очі й спитала :
— Може, самовара наставити ?..

Я похитав головою — не треба. В грубі дотлівав вогонь. Вона зібрала останню солому й сунула до груби. Солома спалахнула, в хаті ясно засвітилось і потухло. Стало темніше, ніж досі. І тут я відчув, як щось гаряче й темне заїло мені мозок. Я, не здаючи собі, що роблю, нахилився і впився поцілунком в Катрину шию.

Вона рвонулась і штовхнула мене в груди. На мить переді мною блиснули її великі, трохи злякані очі. Я вхопив її міцніше і почав жагуче цілувати. Вона слабо противилась, потім якось пружинясто випрямилась і не поцілувала, а вкусила мене в губи.

Ще й тепер, коли я пригадую цей випадок, мене бере сором. Цим я зовсім не хочу себе виправдовувати, бо сталося те, що мусило статись. Не Катря — так була б якась друга. Вся річ у тому, що на дорозі попалась Катря, що в цей момент опинилась ближче всіх до мене. Про кохання в тому розумінні слова, як ми це звикли, тут не було й мови. Але коли я згадую Катрю, то в мені завжди зринає якесь тепле чуття до неї. Уже в перші хвилини, коли ми опам'яталися, в ній прокинувся той жіночий материнський інстинкт, якого ми, чоловіки, часто не помічаємо й не цінімо в жінці і який дає таку силу й привабливість жіночій ласці.

Катря тихо перебирала мов волосся й говорила, трохи розтягаючи слова :

— Юрчику, дивлюсь я на тебе й дивуюся. Такий ти чомусь завжди сумний та похмурий, що аж жалко тебе робиться. Зроду б не подумала, що ти такий палкий. — Вона на хвилину замовкла. — Тебе всі вважають за гордого. А я знаю, що ти добрий і що ти всіх людей жалієш. Почнуть тебе лаяти вдома, а я сидю сама собі й жалію. — Вона знову затихла на кілька хвилин, а потім всладалі : — Я все чула, як ти сперечався з батьком та мачухою.

Вона доскотливо засміялась, притиснувшись до мене й сказала :

— Іноді хотілося от так підійти до тебе й пожаліти, як свою дитинку. Бо хто ж тебе пожаліє, сироту !..

Вона поклавла мою голову собі на груди і тихо ко-
лисала.

— У тебе дітей не було? — спитав я.

— Ні. Чоловік у мене попався недотепи. Не встигли по-
братись, як уже став бити. Як узаяи у салдати, так
я аж зраділа. А бував так, що й пожалію за ним.

Може, і мені вона віддалась тому, що жаліла. В житті
потім я багато зустрічав таких жалісливих жінок, що
свою ласкою скрашували іноді самотнє й суворе
життя мов.

Так увійшла в мов життя жінчина. Ми мусили бути
обережними, зустрічалися крадькома і на короткий час.
Зовні у нас нічого не змінилось. Катря ні єдиним ру-
хом не виказувала того нового, що між нами трапилось.
Тільки іноді, коли вона була трохи знесилена моїми
ласками, тихо нашіптувала мені на вухо:

— Юрчику, Юрчику, як би я хотіла від тебе мати хлопчика.
Такого кучерявого, як ти. Поки й помру, буду згадувати про
твою до мене ласку велику, про твою добрість, милий!... —
І, зідхнувши, додала: — Тісно тобі тут. Гірко. Чує душа моя, що
ти скоро покинеш нас. Ти боляєш за людей. Ти підеш, як Оле-
ксій, божий чоловік. Втечеш від багатства, від розкошів. А я ці-
луватиму слід твоєї ноги. Ти нас, простих людей, захищав!

А в мені, справді, весь цей час клекотіла буря. Мої сутички
з старими ставали все гострішими, ми все більш і більш гово-
рили одне одному прикростей. І що більше ми говорили, то
більші були наші розходження, то глибока виростала між нами
прірва. Я гарячково шукав виходу. Що робити? Куди йти?
Мене почали попіріати шматком хліба, мені ставили в приклад
моїх однолітків, що слухають батька-матір, роблять те, що їм
накажуть. Відношення мачухи до мене почало мінятись. До цього
часу вона ставилась до мене в усякім разі не вороже, а тепер
починались довгі рахунки — та ми ж тобі і справляємо, та ми ж
тебе і годуємо, та ти ж у нас живеш як у христа за пазухою,
чого ж тобі ще треба? Чому ми ніколи не чуємо від тебе приві-
тнього слова? Ти й на людей не дивився, он і з тим, і з тим,
і з тим не здоровкавешся, а вони ж люди поважні і можуть нам
колинебудь пригодитись. Бували й сльози. І все через те, що
я хотів жити і думати не так, як усі.

Слухати ці балачки для мене була велика мука, я і став уни-
кати обідати разом, а вечеряти зовсім перестав ходити. Катря
дещо приховувала і приносила мені до кімнати.

— Знову посварились? — питала вона.

Я махав рукою — мовляв, це вже тепер звичайна історія. Це
довело до того, що стала в мене з'являтися думка про самогубство.

— На якого чорта жити, — думав я, — коли отак тебе пи-
ляють щодня? Хіба не все одно померти в вісімнадцять років
чи в вісімдесят? Один кат!

На щастя, ці думки недовго володіли мною.

— Тікати, тікати! — думав я. — Тікати світ за очі! Хай буде голод, холод, важка робота — все одно!.. Тільки не тут!.. Інакше я загину!..

Порадитись було ні з ким, я навіть Катрі не казав про це нічого. І тут я схопився за думку написати листа Л. Толстому, хай яснополянський мудрець відповість, як мені бути. Я описав йому весь свій душевний стан, сказав, що я хочу покинути рідну стріху батьків і піти в світ, бо вважаю за неморальне далі жити за рахунок мачухи, що нажила свої тисячі несправедливим шляхом, і наприкінці прохав дати мені пораду, чи правильно я роблю. Цілих два тижні пройшли у великий тривозі, — адже я звертався до такого великого авторитета! Нарешті відповідь прийшла. В ній стояло всього кілька рядків. Яснополянський мудрець писав мені, приблизно, так:

— Коли ви хочете морально стати вище за тих, хто вас оточує, то я вам не раджу кидати ваше звичне оточення. Постарайтесь і самі перемінитись і їх переконати в гріховності того життя, яке вони ведуть. Лев Толстой.

Я довго думав над цими словами. Ні, вони мене не задовольняли. Лишатись тут, коли становилось душно до неможливого, коли мене, а про це вже в мачухи проривались слівця, одружити хотять і тим самим навіки відрізати мені шлях, що я собі накреслив, — ні, цього не буде! Тікати, тікати, тікати!..

Легко було сказати — тікати. Але як його зробити? І я став обдумувати це. Вся біда моя була в тому, що я не знав жадного майстерства, і — тут я вперше пожалкував за слюсарством. Учись я далі на слюсаря, я б і не думав нічого. Тепер же, що я маю робити? Я не настільки був наївний, щоб не розуміти, що самими ідеями ситий не будеш, прийдеться працювати. А як же буде з моєю програмою надалі, що я її уклав, як бути з моїми планами про славу діяльність на користь людства, як бути змріями про кар'єру великого вченого? Значить, все це по боку. Правда, думав я, можна опроститись, як то радить у своїх книгах Лев Миколаєвич, одружитись, наприклад, з Катрею, перейти жити до нашої старої хати, узяти землю, ту, що на мене припадає, і почати хазяйнувати. Звичайно, що при такій ситуації, міркував я, теж можна чимало користи зробити людям, але я відчував, що це б мене не задовольнило. З'являлись думки й про те, що треба кинути все, піти до міста, поступити на якусь роботу і, таким чином, одним ударом з усім цим покінути. Одно слово — було сотні планів, але зупинитися я не міг ні на жадному. Від цього мій психічний стан був пригнічений, мене розривали протиріччя, я соромився свого зв'язку з Катрею, мені ставало противно все. Цілими годинами я обмірковував ситуацію і всюди натикався на безліч труднощів.

Разом з тим я мусів виконувати і свої щоденні обов'язки.

О четвертій рані вставав і йшов до крамниці, торгував, балакав з людьми, важив, міряв, обідав. Тільки вечорами я йшов до садка, сидів і думав. Зрідка сюди приходила Катря, і я мовчки приймав її в свої обійми. Після того, як ми задовольняли свою снагу, вона довго дивилась на мене й питала:

— Чого ти такий сумний?

— Так.

— Ні, ти щось надумав, я це бачу. Але я так дурна, що нічим не можу тобі допомогти.

Я мовчав.

— Може, я тобі надокучила? — питала вона сумно. — Коли хочеш, я не буду тобі надокучати! — додавала вона. — Он мачуха вже шукає для тебе жінку. Одружишся, візьмеш за себе молоду, і тоді буде тобі гарно. Я нічого не маю проти. Я багата тим, що ти мені дав!..

— Хай мачуха що хоче думає, але те навряд чи буде.

— Хіба так? І то правда, ти ще молодий, на що тобі себе зв'язувати.

— Ту щось іншого, Катре.

— Я тільки бачу, що ти нудишся. Ти зовсім останніми днями засумував. І я боюсь.

— Чого?

— Не знаю. Мені тебе жалко-жалко став. Ти такий хороший, такий добрий, а тебе щось мучить. І ти собі місця не знаходиш.

Я й сам собі добре не здавав справи в усьому. В мені піднімалися якісь неясні почуття, щось тягло мене з дому. Куди?.. Геть, на простір, на люди. Мені здавалось, що покинь я Буданове подвір'я, порви одразу всі зв'язки — і тоді розв'яжуться всі вузли, всі протиріччя.

Весна цього року була тепла та пишна. Сади були в цвіту. Цілими ночами пересвистувались солов'ї. Вулиця співала від дівочих голосів. По темному оксамитові неба прослався Чумацький Шлях. На лезах здіймалися білі тумани, що рожевiali в проміннях ранку, — часто сонце заставало мене перед відчиненим вікном.

І одної ночі в мені якось одразу виросла рішучість. Ніби відповідаючи на чийсь дужий поклик, я сам собі прошепотів:

— Іду!..

Тихо підвівся, виняв пару білизни і зав'язав у хустку. Потім чоботи, старі штани, піджак і обережно передягся.

Сів на стілець і востання оглянув кімнату.

— Треба щось написати! — подумав я. — А то буде переполох!..

Я вирвав листок паперу з зошита і написав кілька слів. Останні слова я писав затумененими очима. Стримуючи себе, щоб не розридатись, я навшпиньках пішов із хати. Коли проходив через їдальню, батько прокинувся і запитав:

— Хто там?

— Це я.

— Що ти й досі не спиш?

— Еге. Я піду надвір, посидю трохи!..

Я вийшов і кілька хвилин посидів на ганкові, бо думав, що за мною вийде батько. Упевнившись у тому, що він спить, я пішов до хвіртки, рішуче її відчинив і ступив на вулицю.

... Так пішов я у світи.

Влизько вже дав-но рвався до сло-

ДІАЛОГ ОСТАННІЙ

ва, але стримував його такт висококультурної людини. Йому приємно було відчувати тепло, яке віяло на нього від усіх учасників зборища, потоки симпатії, що лились на нього від присутніх. Він був безсумнівно Веніямином пролетарської літературної сім'ї, і всі з зачудованням приглядались швидкому процесові його розквіту.

Влизько: Колись Фрідріх Шлегель дав прекрасну ідею іронії, як найглибшого сенсу життя. Шкода тільки, що поспував її Гайне, майстер елегантної вульгаризації... Ми повинні зараз підняти рукавичку і снувати далі Шлегелеві думки. Іронія — це велика школа діалектики, і її діалектичність я найкраще відчую на собі. Подмухом сміху або бурєю сарказму я стараюсь руйнувати поезію, але цей процес руйнації сам стає поетичним. Хто краще за мене з'ясував нудоту Кардучі, але власне це комбінування нудоти і Кардучі дає нові емоціональні й художні еквіваленти... Я старався із сарказму створити Pathos der Distanz між мною й об'єктом сарказму, але тому й прерафаелістська невинність стала тембром моїх переживань... І тому я людина вільна і можу спокійно судити про все. Моя внутрішня незаінтересованість дає мені можливість глядіти

на все й інтересуватись усім. Як Ланцелот, блукаю я по світах, де є стільки непередбаченого. Я людина сучасна, а люблю середньовіков'я, не середньовіков'я реально, а середньовіков'я як ідею, як світ сил, нескоординованих іще, ферментуючих. Я — координую нескоординоване... Що легшого для мене, ніж об'єднати Хафіза з Кальдероном, змисловість з містичним майже почуттям обов'язків.

Чи не нахабство? Так... Ігрове нахабство — це є й поезія. І я переконаний, що мої чудернацькі поетичні синтези, завдяки своєму нахабству, будуть за стимул для майбутніх пролетарів-винахідників. Бо, зрештою, кожний винахід є нахабство... Тому я й найбільш сучасний, коли в своїх поетичних образах найбільш віддаляюсь від сучасності... До речі, слово „поетичний образ“ треба брати сїт gupo salis, бо ніяких образів немає в моїй уяві, яка є наскрізь музикальна. Мої поетичні образи є тільки зупинки, що вказують на напрямки мого внутрішнього потоку, не що більше, проекції психічних перешикувань. І тому колись сяде в калошу критик, що буде розписуватись про мої образи. Це буде найбільша іронія...

Діккенс: Не іронії, а юмору потрібно тобі, молодий поете. У тебе є щаслива інтуїція, глибоке знання, а власне: смішною є людина, що прийняла вже певний кшталт. Юмор вітає над кожним, що, визначаючи себе, знає, що він переросте це визначення й піде далі. Найбільшою небезпекою для тебе було б переключення юмору в іронію. А такі можливості у тебе є... Сарказм, що родиться з іронії, є погляд на оточення як щось автоматичне, де ти є теж одним із засохлих автоматів. Сарказм тільки рідко не хрипить і не скрипить.

Микитенко: Тим більш, що він — переважно надбудовне, штучне явище в творчості. Рідко трапляються поети, в яких він був би природною стихією. Тут можна б назвати хіба Свіфта. Він виріс

на основі великанських протиріч, які зродило англійське XVIII століття. Кінець старої колоніальної системи з сильними однак її впливами на всю обичаєвість тодішніх middle classes, боротьба банкового і промислового капіталу, сильне наростання мануфактури, а на горизонті — грізні зарисовки промислової революції. Було чимало ферментів, щоб створити такий творчий сарказм. І він може буяти й сьогодні в найбільш згущену історичну епоху. І у Влизька він може стати природною стихією. Але горе тим, в яких він стає тільки стилем. Взагалі я проти всякої стилізації, вона веде нас взад, у країну спогадів. А тут треба нам іти вперед з юнацьким довір'ям. Треба пригоршнями втягати дійсність, корінням вростати в її ґрунт, тисячами віток, галуззя пити її сонце. Яка багата, невичерпана вона. Прямом з усіх щілин. Тисячі сюжетів, мотивів накладається на тебе на кожному закуточку міських вулиць, май тільки очі й гляди. І в цьому упоєнні пропадають усі спори про споглядальне, конструктивне чи деструктивне значіння мистецтва. Воно все це і ніщо з цього водночас. І як воно, таке упоєння, поліпшає стиль! Він, правда, гіркуватий, але свіжий, як полинь. Тут ти із царини мистецтва переходиш у дійсність і навпаки. Здоровий реалізм, від якого кріпшають інтелектуальні м'язи пролетаріату.

Яновський: Я мав би деякі застереження проти такої абсолютної безпосередності. Вона зменшує питому вагу творчого напруження. А читачеві передається не стільки зміст, скільки динаміка твору. Творче упоєння може бути відомим гетівським:

Ich singe wie der Vogel singt,
der zwischen Zweigen wohnt,

а, як відомо, спів птиці розливається в повітрі й дуже рідко загачується об людські справи. Легкість творення передається сугестивно в легкість сприймання і зворушує дуже поверхові нашарування нашого „я“.

Замість розливної динаміки, що йде більш у ширину, я ставлю динаміку сконцентрованого робленого спокою. Бо спокій може бути і рівновагою неспокоїв, що неутралізують себе. Люблю поета й творця, який на свій сюжет глядить крадькома, з боку, навмисно відриваючись від нього в ті моменти, коли він найбільш його манить і притягає. Це викликає стан непереривного напруження, який стилєво виражається як культивізований епізм. Це — сухість, але це водночас і ясність, як сухувата ясність води, коли вона не відзеркалює нічого, не мініть, не піниться, а є немов би водою в собі, нагромадженням блискучих і гладеньких молекул, в яких немає ні сліду мокроти, водяности.

Стендаль: Мені відомі були ці стани творчої *атакація*. І цей спокій, культивізований епізм, як говорить дорогий Яновський, пливе ясною хмаркою над варом океану... Страсть стала тільки блиском шпади, що влучно попадає в ціль... Такою шпадою був у салонах XVIII сторіччя дотеп, що вбивав або спасав від смерті. Холодна страсть була лаятмотивом філософії Спінози. А ви знаєте, що таке Спіноза для культури? Ця холодна розумова страсть мусить стати за живчик збірної психології пролетаріату в переходову добу. Без неї не було б Наполеонівської епопеї, вона мусить стати в центрі епопеї вашого часу, наполеонівського пафосу будівництва соціалізму...

Невідомий: Дивне було це видовисько, що трапилось біля Байдарських воріт, коли молода фаланга нараз побачила голубу тафлю моря, як Ксенофонт, що після довгих блукань із своєю фалангою десяти тисяч побачив нарешті плинну стихію й із тисячі грудей вирвалось нараз могутнє: *далатта*! Правда, це видовисько щезло так раптово й несподівано, як і почалося. Немов би той Нагель із „Вікторії“ Гамсуна. А може бути — воно й було приви́дом! Бо чого ж би простувало шляхетне гроно

літераторів пішки серед літнього зною по повигинаній ливні шосе від нагого Севастополя до Байдарських воріт, коли існують аж два конкуруючих автомобільних підприємства, які займаються відповідальним ділом випотрошення останків життя з поневіряних тілесних оболонок сміливих туристів? Правда, автомобілі двох конкуруючих підприємств ламаються не в одному місці (одні — перед, другі — після Байдарських воріт)... Але романтика, що виникає як наслідок таких катастроф, одна й та ж. А для митців — справа в романтиці, а не в другорядних умовах місця й часу. Чому, питаю я, йти пішки, як в давні часи цехових челядників? І емоції стали тепер другі, хоч елементи цеху подекуди залишились у синів Аполона. Видко, що тут є якась фантастика. Але фантастика окремого порядку, яка має характер збірної епідемії. Бо у кожного в грудях гомоніло чомусь слово: *thalatta!*, немов би там, в цих густих хащах при Байдарських тересах, був зроблений дійсно якийсь підсумок, що торкається справ і перспектив пролетарської літератури. Пізніше був навіть знайдений шматок паперу, на якому невідомо якась рука написала декілька рядків, які я тут і передаю дослівно: „Пролетарський письменник повинен ставити собі за мету вивчити всі наслідки, які виникають із певного комплексу психічних станів і переживань для збільшення моці своєї класи. Цього він може досягнути таким чином, що він, йдучи шляхом поетичної логіки, доводить даний стан до всіх його можливих консеквенцій, конфронтуючи його з другими можливими станами і створюючи шляхом такого їх переплітання у читача непокій, що порушує в бажаному напрямку підсвідомі елементи психіки читача. Це є те, що ми називаємо формою твору. Форма твору повинна порушувати людські автоматизми і спрямовувати їх так, що вони дають можливість створення типу людини, яка без натиску зверху могла б найінтенсивніше працювати,

сприймати працю, як необхідний інстинкт. Літературний стиль тут не грає ролі, бо під одним трафаретом стилю скриваються різні типи психічних структур, корисні й шкідливі для пролетаріату. До такого переконання я прийшов під впливом однієї доволі чудернацької розмови декількох наших письменників з письменниками других клас і епох, де кожний говорив про свою творчість таким чином, що сенс його творчости став переді мною зовсім у другому світлі. Добре було б, коли б наші письменники частіше говорили про себе *sans gêne*. Але коли прийде цей слушний час?

Жаль, що шматок паперу був власне шматком паперу і примусив невідомого хитруна обірвати пасмо своїх думок.

*В книжці б „Л. Я.“ друкується
п'єса „Мина Мазайло“ відомого
драматурга Миколи Куліша*

Автобіографія В. Юринця	1
Convivium transtemporaneum	3
Арк. Любченко — Вертеп	6
В. Мисик — Під Івана Купала	80
Інтермедія	83
Олексій Кундзіч — Романтична видазка	84
Леонід Чернов — Інструментовка на українські теми	105
Ол. Досвітній — Жебрачка	106
Перший діалог	121
Терень Масенко — Коток	126
К. Поліщук — Горобине болото	127
Діалог другий	152
І. Дніпровський — Шахта Марія	159
Гр. Косинка — На імлістому світанку	249
Ол. Мар'ямов — Пан де - Хода	251
П. Лісовий — Записки Юрія Діброви	256
Діалог останній	275

Сорочка — панно із „Сорочинського Ярмарку“ — роботи худ. Ан. Петрицького.

Карусель — дереворіт — роботи худ. І. Падалко.

На берегах малюнки художників Падалки, Каплана, Бризкина.

Технічне оформлення — Я. Руденського.

Стрілися ми з ним біля держдрами. Він ішов замріяний і раз-у-раз нахилявся на людей. Тільки я хотів запитати, як ся має, як він перебив мене, і вже не дав більше й слова вимовити.

— Ти знаєш, звідки я щойно повернувся? З надзвичайної чарівної подорожі!

Іздив, друже, на Дніпро, на пороги. Що за краса, сила, ім-позантність!

Тільки уяви собі. Під'їздиш човком до Дніпропетровського. Поминаєш Манастирський острів, де колись староруські князі спинялися на перепочинок, їхавши до Царгороду. Поминеш і Кінський острів — супроти гирла Самари, що гойдає на своїх хвилях есі легенди нашого Запоріжжя. Далі острів Скелястий і Кряків, а проти них село Лоцманська Кам'янка.

Біля Лоцманської Кам'янки пристаємо до берега. Беремо в човен на стерню старецького діда, що пам'ятає ще, як переправляв півторака Катерини галери, а на весла сідають шість дебелих хлопців.

А там Кодак, Сурський, Лоханський, Дзвонець. Вода реве. Човен кидає. Наче пір'ину. Він то пірнає носом у воду, то вириває й мчить швидкою течією. Тільки скелясті береги майорять.

І от Ненаситець.

Дід на стерні чукає: „Пильнуй хлопці“ — і вже нічого не чути й не видко.

Тут Славоко замовк.

Він важко дихав і лячно дивився в далину вулиці.

А за хвилину вже знов оповідав про свою подорож через пороги.

Страхіття переплутувались у його оповіданні з історичними фактами й легендами. Він говорив про людські станції кам'яної й бронзової доби, про староруських велетнів, про бойовища князів із печенігами, про Запоріжжя й скарги на Стрельчі, про те, хто, коли й де будував тут фортеці й хто їх руйнував, про царицю Катерину та її вельмож.

Ми вже двічі перейшлися від держдрами до ДВУ й назад. Славоко саме переказував оповідання діда Грицька Усатого, про Пурисів острів, де закопані двадцять гармат із червоної міді, набитих червінцями, та про острів Сорокатисячний, прозваний так тому, що на нім закопано сорок тисяч.

Раптом він зупинився й заявив:

— А далі я ще не читав.

— Як не читав? — виукнув я.

І тут виявилось, що Славоко зовсім не їздив на пороги, а купив

„ДНІПРОВІ ПОРОГИ“

альбом фотографій із географічно-історичним нарисом Акад. Д. Яворницького. Видання ДВУ, ціна 6 карб. 50 коп.

(129) - 1✓

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ
ПРИМІРНИК